

Turinys

| | |
|--|----|
| LIETUVOS EKONOMIKOS RAIDA IR PERSPEKTYVOS..... | 3 |
| I. TARPTAUTINĖ APLINKA..... | 5 |
| II. EUROSISTEMOS PINIGŲ POLITIKA..... | 7 |
| III. REALUSIS SEKTORIUS | 9 |
| IV. DARBO RINKA | 10 |
| V. IŠORĖS SEKTORIUS..... | 11 |
| VI. KAINOS IR SĄNAUDOS | 13 |
| VII. EKONOMIKOS FINANSAVIMAS | 15 |
| VIII. VALDŽIOS SEKTORIAUS FINANSAI | 16 |
| PRIEDAI..... | 17 |
| 1 PRIEDAS. Senėjimas, pensijų reforma ir galimos ekonominės politikos priemonės Lietuvoje..... | 17 |
| 2 PRIEDAS. Lietuvos socialinio modelio reforma: darbo santykių reglamentavimas..... | 22 |
| 3 PRIEDAS. Lietuvos socialinio modelio reforma: socialinio draudimo pakeitimai ir mokesčių pleištai..... | 26 |
| 4 PRIEDAS. Lietuvos prekių eksporto rinkos dalių apžvalga | 30 |

Lentelė

Kai kurių išsivysčiusių ir besiformuojančios rinkos ekonomikos šalių BVP kaita ir infliacija.....5

Paveikslų sąrašas

| | |
|---|----|
| 1 pav. Pirkimo vadybininkų indeksų raida | 5 |
| 2 pav. Euro zonos realiojo BVP raida..... | 5 |
| 3 pav. ECB oficialiosios palūkanų normos ir infliacija | 7 |
| 4 pav. Nacionaline valiuta išleistų euro zonos vyriausybės obligacijų, kurių trukmė artima 10 m., metinis pajamingumas | 7 |
| 5 pav. PFĮ naujų būsto paskolų vidutinė palūkanų norma | 7 |
| 6 pav. PFĮ naujų paskolų ne finansų bendrovėms vidutinė palūkanų norma | 8 |
| 7 pav. PFĮ skolinimo namų ūkiams ir ne finansų bendrovėms portfelio kaita euro zonoje ir Lietuvoje | 8 |
| 8 pav. Realiojo BVP kaitos veiksniai (išlaidų metodu) | 9 |
| 9 pav. Išorės paklausa ir realusis prekių ir paslaugų eksportas (palyginamosiomis kainomis, pašalinus sezono įtaką)..... | 9 |
| 10 pav. Kapitalo pervedimai į Lietuvą (to meto kainomis)..... | 9 |
| 11 pav. Namų ūkių finansinės padėties pokyčiai per praėjusius 12 mėn. ir emigracija..... | 10 |
| 12 pav. Darbo vietų skaičiaus kaitos veiksniai | 10 |
| 13 pav. Darbo užmokesčio augimas ir įmonių, kurių veiklą riboja darbuotojų trūkumas, dalis | 10 |
| 14 pav. Lietuviškos kilmės eksportas, neįskaitant mineralinių produktų, pagal šalis | 11 |
| 15 pav. Nominalusis lietuviškos kilmės prekių eksportas į ES ir ES prekių importas iš pasaulio, neįskaitant mineralinių produktų (2016 m. pirmieji 8 mėn.)..... | 11 |
| 16 pav. Lietuvos užsienio prekybos paslaugomis balansas, 2015–2016 m. rugpjūčio mėn. vidurkis (proc., palyginti su BVP) | 11 |
| 17 pav. Metinės infliacijos pagal SVKI veiksniai | 13 |
| 18 pav. Pasaulinės naftos kainos ir degalų kainų Lietuvoje kaita..... | 13 |
| 19 pav. Maisto kainų kaita | 13 |
| 20 pav. PFĮ paskolų privačiajam ne finansų sektoriui portfeliai | 15 |
| 21 pav. PFĮ paskolų privačiajam ne finansų sektoriui portfelio kaitos veiksniai | 15 |
| 22 pav. Suteiktų naujų paskolų suma pagal paskolos dydį | 15 |
| 23 pav. Valdžios sektoriaus pajamos, išlaidos ir balansas, pašalinus vienkartinį veiksmų įtaką (keturių ketvirčių slenkamoji suma) | 16 |
| 24 pav. Valdžios sektoriaus pajamų kaitos veiksniai | 16 |
| 25 pav. Valdžios sektoriaus išlaidų kaitos veiksniai | 16 |

Santrumpos

| | |
|------------|---|
| ADRP | aktyvioji darbo rinkos politika |
| BVP | bendras vidaus produktas |
| EBPO | Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija |
| ECB | Europos Centrinis Bankas |
| EK | Europos Komisija |
| ES | Europos Sąjunga |
| Eurostatas | Europos Sąjungos statistikos tarnyba |
| ITRO | ilgesnės trukmės refinansavimo operacijos |
| JAV | Jungtinės Amerikos Valstijos |
| JK | Jungtinė Karalystė |
| NPD | neapmokestinamasis pajamų dydis |
| NVS | Nepriklausomų valstybių sandrauga |
| PFĮ | pinigų finansų įstaigos |
| PRO | pagrindinės refinansavimo operacijos |
| PVĮ | pirkimo vadybininkų indeksas |
| SITC | Standartinis tarptautinės prekybos klasifikatorius |
| SDĮ | socialinio draudimo įmoka |
| SVKI | suderintas vartotojų kainų indeksas |
| SVV | smulkusis ir vidutinis verslas |
| TITRO | tikslinės ilgesnės trukmės refinansavimo operacijos |
| TPP | turto pirkimo programa |
| TUA | teisinė užimtumo apsauga |
| TVF | Tarptautinis valiutos fondas |
| VĮ | valstybės įmonė |

Lietuvos ekonomikos raida ir perspektyvos

Šiomet Lietuvos ekonominė raida pasižymėjo nemažais pokyčiais. Kai kurioms ekonominėms veikloms, kurių padėtis buvo prastesnė praėjusiais metais, 2016-ieji buvo sėkmingesni, kitų ekonominės veiklos rūšių padėtis pablogėjo. Todėl viso ūkio ekonominė plėtra šiomet paspartėjo nedaug. Nepaisant to, toliau vyko prieš kelerius metus prasidėję akivaizdūs darbo rinkos pokyčiai: gausėjo darbuotojų samda, didėjo kvalifikuotų darbuotojų trūkumas, tebebuvo juntamas spaudimas darbo atlygiui.

Eksportuojančiojo sektoriaus padėtis šiomet pagerėjo. Sumenkus eksporto rinkai Rusijoje ir kitose NVS šalyse, kai kuriems eksportuotojams, visų pirma, transporto paslaugų įmonėms, buvo būtina ieškoti naujų verslo galimybių. Rusijai įvedus prekybos apribojimus ir jos ekonomikai patyrus nuosmukį, krovinius keliais vežančių Lietuvos įmonių veiklos apimtis sumažėjo maždaug šeštadaliu. Vėliau, suintensyvėjus transporto paslaugų teikimui kitose rinkose (daugiausia ES), transporto ekonominės veiklos aktyvumas tapo buvusio lygio. Transporto veikla bene labiausiai prisidėjo, kad 2016 m. ekonomikos augimas buvo šiek tiek spartesnis.

Augant svarbių prekybos partnerių Europoje ekonomikai, augo ir Lietuvos apdirbamosios gamybos (neįskaitant mineralinių produktų) apimtis, nes didelė dalis šios veiklos produkcijos eksportuojama. Kaip ir ankstesniais metais, prie apdirbamosios gamybos apimties augimo gerokai prisidėjo baldų ir medienos gaminių gamyba. Gerėjo padėtis maisto pramonėje ir plastikinių gaminių gamyboje, nors šių veiklų apimtis praėjusiais metais buvo sumažėjusi.

Kol kas prognozuojama, kad eksportas ir toliau turėtų nuosekliai augti. Numatoma, kad artimiausiais metais pasaulio, ypač besiformuojančios rinkos ekonomikos šalių, ekonominė plėtra šiek tiek stiprės, nes pradėjusios kilti žaliavų kainos gerins kai kurių šalių ūkinę raidą. Ekonominė plėtra numatoma ir išsivysčiusiose šalyse, įskaitant euro zoną, kur atsigauna vidaus paklausa, gerėja padėtis darbo rinkose, tebetęsiama skatinamoji pinigų politika, palaikanti žemas palūkanų normas ir palankias sąlygas skolinimuisi.

Vis dėlto esama rizikos, kad eksportuojančiojo sektoriaus perspektyvos gali būti ir mažiau palankios. Jau netrumpą laiką tokia rizika kyla dėl lūkesčių, kad Azijos šalių (visų pirma, Kinijos) ekonomikos augimo tvarumas gali būti sumažėjęs. Šios šalys nebūtinai yra svarbios Lietuvos eksportuotojams, bet jos gali būti svarbios Lietuvos prekybos partneriams. Neapibrėžtumą dėl pasaulio užsienio prekybos kelia ir protekcionistinės idėjos.

Vis svarbesnė tampa ir rizika, susijusi su šalies ekonominės raidos tendencijomis. Daugiau nei darbo našumas kylantis darbo atlygis gali paveikti įmonių konkurencingumą, ypač jei dabartinės tendencijos darbo rinkoje truktų ilgiau. Toks darbo rinkos raidos scenarijus neatmestinas, nes poveikį darbo rinkai daro struktūrinės Lietuvos ūkio problemos. Visų pirma, į šalies darbo rinką kasmet įsilieja vis mažiau jaunų gyventojų, nes prieš du dešimtmečius Lietuvoje gimstamumas gerokai mažėjo. Tokia neigiama tendencija vyraus dar bent kelerius metus, t. y. šalies darbo rinką kurį laiką papildys mažiau jaunų darbuotojų. Antra, tebevyksta emigracija. Ji nemažėja. Atvirkščiai, pastaruosiu metu emigracija netgi padidėjo. Tokias ūkio problemas išspręsti sunku ir tam reikės daug laiko. Tai reiškia, kad darbuotojų trūkumo problema artimiausiu metu nebus išsispęsta, o tai kels spaudimą darbo užmokesčiui.

Atsigaunantis eksportas ir vartotojams palanki padėtis darbo rinkoje bus svarbūs ūkio plėtros veiksniai. Sumažėjęs nedarbas ir darbuotojų stygius ir toliau skatins didinti darbo užmokestį, o tai gerins gyventojų galimybes vartoti. Tiesa, gyventojų perkamąją galią tikriausiai mažins šiek tiek daugiau nei šiomet kiliančios kainos. Be eksporto ir privačiojo vartojimo, ūkio plėtrą stiprins ir investicijos. Nustojus naudoti ankstesnės ES finansinės perspektyvos (2007–2013 m.) lėšas, ES paramos lėšų srautas į Lietuvą tapo mažesnis, nes projektų finansuojamų iš dabartinės ES finansinės perspektyvos (2014–2020 m.) lėšų, įgyvendinimas dar neįsibėgėjo. Dėl šios priežasties bendra investicijų apimtis šiomet sumažėjo. Tai reikšmingai sumažino statybų aktyvumą. Statybų ekonominė veikla šiomet smuko daug labiau nei pernai, taigi ji bene labiausiai apribojo 2016 m. ūkio plėtrą. Numatoma, kad jau 2017 m. ES paramos lėšų panaudojimas suintensyvės, todėl investicijos ims atsigauti. Tai prisidės prie didesnio ekonomikos augimo jau 2017 m. Dabar numatoma, kad šiomet Lietuvos realusis BVP bus 2,0 proc. didesnis nei pernai, o kitąmet jo augimo tempas padidės iki 2,4 proc.

Kitaip nei pernai, šiomet infliacija yra teigiama, o kitąmet ji turėtų padidėti. Numatoma, kad 2016 m. infliacija sudarys 0,6, o 2017 m. – 1,9 proc. Kaip ir pastaraisiais metais, kainų raidą ypač lems besikeičiančios tendencijos pasaulinėse žaliavų rinkose. Esant gausiai pasiūlai ir ne tokiai gausiai paklausai, iki 2016 m. pradžios pasaulinės energijos išteklių kainos krito, o vėliau ėmė kilti. Numatoma, kad 2017 m. šios kainos didės iš dalies dėl susitarimų mažinti naftos gavybos apimtį. Tai reiškia, kad iki šiol infliaciją mažinusios energijos išteklių kainos pradės ją didinti. Bendras kainų lygis labiau didės ir dėl pasaulinių maisto žaliavų bei maisto produktų kainų. Ankstesnius kelerius metus dėl gausios pasiūlos ir besikaupusių atsargų šios kainos krito, o šiomet dėl prastų oro sąlygų pradėjo didėti. Tai netruko paveikti vartotojų maisto kainas daugelyje šalių, taigi ir Lietuvoje. Jos šiomet šiek tiek pakilo, o kitąmet turėtų pakilti dar daugiau. Grynoji infliacija, apimanti paslaugų ir pramonės prekių kainas, šiomet buvo didesnė už bendrąją infliaciją, tačiau, skirtingai

gai nei ankstesnius dvejus metus, šiemet nedidėjo. Didėjant darbo sąnaudoms ir nemenkai augant vidaus paklausai, grynoji infliacija turėtų išlikti teigiama. Prognozuojama, kad ji bus bemaž tokio dydžio kaip 2016 m.

Numatoma Lietuvos ekonomikos raida 2016–2017 m.

| | 2016 m. gruodžio mėn. prognozė ^a | | | 2016 m. rugsėjo mėn. prognozė | | |
|---|---|-------------------|-------------------|-------------------------------|-------------------|-------------------|
| | 2015 | 2016 ^b | 2017 ^b | 2015 | 2016 ^b | 2017 ^b |
| Kainų ir sąnaudų kaita (% pokytis per metus) | | | | | | |
| Vidutinė metinė infliacija, apskaičiuota pagal SVKI | -0,7 | 0,6 | 1,9 | -0,7 | 0,7 | 1,8 |
| BVP defliatorius ^c | 0,3 | 0,7 | 2,0 | 0,3 | 0,8 | 2,0 |
| Darbo užmokestis | 5,4 | 7,3 | 5,7 | 5,4 | 6,8 | 5,6 |
| Importo defliatorius ^c | -6,7 | -4,9 | 2,3 | -6,9 | -4,0 | 1,7 |
| Eksporto defliatorius ^c | -3,7 | -4,2 | 1,9 | -3,9 | -3,6 | 1,6 |
| Bendrasis vidaus produktas^c | | | | | | |
| Privačiojo vartojimo išlaidos ^c | 1,7 | 2,0 | 2,4 | 1,6 | 2,3 | 2,9 |
| Valdžios sektoriaus vartojimo išlaidos ^c | 4,1 | 4,8 | 3,8 | 4,8 | 4,3 | 3,9 |
| Bendrojo pagrindinio kapitalo sudarymas ^c | 0,9 | 1,2 | 1,2 | 1,9 | 1,3 | 1,3 |
| Prekių ir paslaugų eksportas ^c | 5,0 | -1,0 | 2,1 | 10,9 | -3,7 | 6,5 |
| Prekių ir paslaugų importas ^c | -0,4 | 3,0 | 3,0 | -0,1 | 3,3 | 3,5 |
| Prekių ir paslaugų importas ^c | 6,2 | 2,0 | 3,4 | 6,0 | 2,3 | 4,1 |
| Darbo rinka | | | | | | |
| Nedarbo lygis (vidutinis metinis; %, palyginti su darbo jėga) | 9,0 | 8,0 | 7,4 | 9,1 | 8,0 | 7,5 |
| Užimtųjų skaičius (% pokytis per metus) ^d | 1,3 | 2,0 | 0,0 | 1,3 | 1,5 | 0,0 |
| Išorės sektorius (% palyginti su BVP) | | | | | | |
| Prekių ir paslaugų balansas | -0,7 | 0,6 | -0,1 | -0,4 | 0,5 | -0,1 |
| Einamosios sąskaitos balansas | -2,3 | -0,7 | -0,7 | -1,7 | -0,4 | -0,8 |
| Einamosios ir kapitalo sąskaitų balansas | 0,7 | 0,5 | 1,3 | 1,3 | 1,3 | 1,9 |

^a Makroekonominių rodiklių prognozės parengtos pagal informaciją, paskelbtą iki 2016 m. lapkričio 18 d.

^b Prognozė

^c Pašalinus sezono ir darbo dienų skaičiaus įtaką

^d Nacionalinių sąskaitų duomenys; užimtųjų skaičius apibrėžiamas pagal vidaus koncepciją

I. TARPTAUTINĖ APLINKA

Dabartinis pasaulio ekonomikos augimas tebėra mažesnis už atsigavimo laikotarpio vidurkį, o vidutiniu laikotarpiu jį gali riboti įvairūs rizikos veiksniai. Šių metų pasaulio realiojo BVP augimas, TVF vertinimu, sulėtės iki 3,1 proc., daugiausia dėl mažesnio ekonomikos aktyvumo augimo išsivysčiusiuose regionuose, ypač JAV ir euro zonoje. Kurį laiką pagrindiniu rizikos šaltiniu laikytose besiformuojančios rinkos ekonomikos šalyse pradėjo rasti stabilizacijos ženklų: sumažėjo nuosmukis Brazilijoje ir Rusijoje, pirmuosius tris šių metų ketvirčius stabilus buvo Kinijos ekonomikos augimas. Nors Kinijos ekonomikos plėtra iš esmės atitiko lūkesčius, tačiau, didėjant šios šalies įsiskolinimui, tebekyla didelis susirūpinimas dėl galimo staigaus jos ekonomikos augimo sulėtėjimo ir perėjimo nuo investicijomis prie vartojimu grindžiamos ekonomikos. Sumažėjus nuogaštavimams dėl besivystančių rinkų raidos perspektyvų, po referendumo JK pradėjo prastėti išsivysčiusių šalių ekonomikos vertinimai. Kol kas JK sprendimas išstoti iš ES nei JK, nei euro zonos realiosios ekonomikos duomenų reikšmingai nepaveikė: 2016 m. trečiąjį ketvirtį JK realiojo BVP augimas buvo didesnis, nei tikėtasi (0,5 % per ketvirtį ir 2,3 % per metus), o euro zonos ekonomikos augimas – stabilus (0,3 % per ketvirtį ir 1,6 % per metus). Vis dėlto vidutinio laikotarpio prognozės tiek dėl euro zonos, tiek dėl JK ekonomikos augimo yra sumažintos, nes, esant dideliame neapibrėžtumui dėl tolesnių JK ir ES tarpusavio santykių, įmonės ir vartotojai gali atidėti investicinius ar vartojimo sprendimus, tarpusavio prekybos ir finansiniai srautai gali mažėti, o tai ribotų ekonomikos plėtrą, ypač JK. Vis dėlto galutinis poveikis ekonomikai priklausys nuo derybų tarp JK ir ES eigos ir baigties.

2016 m. pagrindinių centrinių bankų taikomos palūkanų normos tebebuvo mažos, o vykdoma pinigų politika – skatinamoji. JAV pirmoji iš didžiųjų išsivysčiusių valstybių pradėjo griežtinti pinigų politiką dar praėjusių metų pabaigoje, pagrindines palūkanų normas pakeldama iki 0,25–0,5 proc. Iki 2016 m. gruodžio mėn. Federalinio rezervo sistema palūkanų normų nekeitė, taigi iš esmės pinigų politika liko skatinamojo pobūdžio. Vis dėlto po lapkričio mėn. JAV vykusių prezidento rinkimų sustiprėjo lūkesčiai, kad pinigų politika bus griežtinama sparčiau, nei anksčiau manyta. Siekdamas sušvelninti galimus neigiamus referendumo JK padarinius, rugpjūčio mėn. Anglijos bankas sumažino pagrindinę palūkanų normą 0,25 proc. punkto (iki 0,25 %) ir išplėtė vertybinių popierių pirkimo programų apimtį. 2016 m. Eurosistema toliau švelnino pinigų politikos poziciją – mažino palūkanų normas ir plėtė TPP apimtį. 2016 m. rugsėjo mėn. Japonijos centrinis bankas paskelbė, kad bus vykdoma kiekybinio ir kokybinio skatinimo programa taikant pajamingumo kreivės kontrolę ir jos pagrindą sudarys du įsipareigojimai: pinigų bazė bus plečiama tol, kol infliacija viršys 2 proc. (anksčiau siekta ne didesnės nei 2 % infliacijos), ir kartu bus vykdoma trumpalaikių bei ilgalaikių palūkanų normų kontrolė.

JAV ekonomikos augimas pirmąjį metų pusę sulėtėjo daugiau, nei tikėtasi. Ekonomikos augimą slopino investicijos, o jų mažėjimas daugiausia yra susijęs su energetikos sektoriaus raida, žaliavų kainoms vis dar esant mažoms. Namų ūkių vartojimas tebėra vienas pagrindinių ekonomikos augimą lemiančių veiksnių, jį palankiai veikia geri darbo rinkos rodikliai (mažėjantis nedarbo lygis, didėjantis užimtumas, kylantis darbo užmokestis) bei vis dar maža infliacija.

Nepaisant įvairių sukrėtimų, euro zonos ekonomikos augimas tebėra stabilus ir pastaruosius ketvirčius sudarė 0,3–0,5 proc. Realiojo BVP plėtrą daugiausia skatino vidaus paklausa, ypač namų ūkių vartojimas, kurį palankiai veikė mažų palūkanų normų aplinka, gerėjanti padėtis darbo rinkoje, neutralia tapusi fiskalinė pozicija bei vis dar mažos žaliavų kainos. Kitų BVP kaitos veiksnių raida prastesnė: investicijų augimas, nepaisant mažų palūkanų normų ir įvairių investicijas skatinan-

Spartesnį pasaulio ekonomikos augimą 2017 m. lems didėjančios ekonomikos aktyvumas tiek išsivysčiusiose, tiek besiformuojančios rinkos ekonomikos šalyse.

Kai kurių išsivysčiusių ir besiformuojančios rinkos ekonomikos šalių BVP kaita ir infliacija

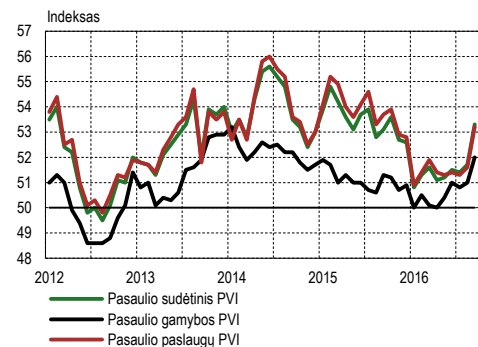
| | 2015 | 2016* | 2017* |
|---|------|-------|-------|
| Realiojo BVP pokytis, proc. | | | |
| Pasaulis | 3,2 | 3,1 | 3,4 |
| Išsivysčiusios šalys | 2,1 | 1,6 | 1,8 |
| JAV | 2,6 | 1,6 | 2,2 |
| Euro zona | 2,0 | 1,7 | 1,5 |
| JK | 2,2 | 1,8 | 1,1 |
| Besiformuojančios rinkos ekonomikos šalys | 4,0 | 4,2 | 4,6 |
| Kinija | 6,9 | 6,6 | 6,2 |
| Rusija | -3,7 | -0,8 | 1,1 |
| Infliacija, proc. | | | |
| Išsivysčiusios šalys | 0,3 | 0,8 | 1,7 |
| JAV | 0,1 | 1,2 | 2,3 |
| Euro zona | 0,0 | 0,3 | 1,1 |
| JK | 0,1 | 0,7 | 2,5 |
| Besiformuojančios rinkos ekonomikos šalys | 4,7 | 4,5 | 4,4 |
| Kinija | 1,4 | 2,1 | 2,3 |
| Rusija | 15,5 | 7,2 | 5,0 |

Šaltinis: TVF.

* Prognozės.

Nepaisant JK sprendimo pasitraukti iš ES, pasaulio pasitikėjimo rodikliai pastaraisiais mėnesiais neblogėjo.

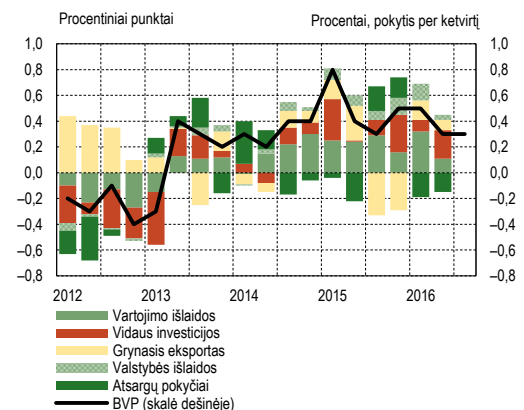
1 pav. Pirkimo vadybininkų indeksų raida



Šaltinis: „Markit“.

Euro zonos realiojo BVP augimas pastaruosius ketvirčius sudarė po 0,3–0,5 proc., augimą daugiausia skatino vidaus paklausa.

2 pav. Euro zonos realiojo BVP raida



Šaltinis: Eurostatas.

čių iniciatyvų, tebėra nedidelis, o eksporto plėtra pirmąją metų pusę taip pat sulėtėjo. Tokią eksporto raidą lėmė silpnesnė užsienio paklausa ir tai, kad vis mažiau teigiamo poveikio turi ankstesnis euro nuvertėjimas.

Svarbiose Lietuvos eksporto rinkose augimas tebėra netolygus.

Pirmąją metų pusę Rusijos realiojo BVP nuosmukis sumažėjo, o kitais metais jau laukiama ekonomikos atsigavimo. Vis dėlto Rusijos ekonomikos augimas prognozuojamas tik nedidelis (iki 1,1 %). Nors iš kai kurių rodiklių matyti ekonominės būklės gerėjimas (sustiprėjo rublis, mažėjo infliacija, užfiksuotas pramonės produkcijos augimas), tačiau ir toliau mažėja mažmeninės prekybos apimtis ir investicijos. Blogėja ir viešųjų finansų padėtis – mažėja federalinio biudžeto pajamos, didėja deficitas, mažėja rezervų fondai. Latvijos, Estijos, Lenkijos ekonomikos būklę šiais metais itin nepalankiai veikė laikinai sumažėjęs lėšų panaudojimas iš naujos ES daugiametės finansinės perspektyvos (2014–2020 m.). Dėl šios priežasties minėtų valstybių investicijos pirmąją metų pusę mažėjo arba augo gerokai lėtesniu tempu ir tai slopino realiojo BVP plėtrą. Vokietijos ekonomikos augimo 2016 m. rodiklis, priešingai, numatomas sparčiausias per pastaruosius 5 metus. Prie augimo reikšmingai prisideda sparti namų ūkių vartojimo plėtra, valstybės išlaidos, didėjančios iš dalies ir dėl poreikio integruoti didelį skaičių atvykusių migrantų. Gera Vokietijos viešųjų finansų padėtis (biudžeto perteklius numatomas iki 2020 m.) ir turima pakankama fiskalinė erdvė leidžia didinti kai kurias socialines išmokas ir investicijas, o tai irgi skatina ekonomikos plėtrą.

II. EUROSISTEMOS PINIGŲ POLITIKA

Eurosistema toliau vykdė skatinamojo pobūdžio pinigų politiką ir skelbė planuojanti tokią ją palaikyti ilgą laiką. Siekdama esminio infliacijos ir jos lūkesčių tendencijų pokyčio bei tvaraus euro zonos šalių ūkio augimo, Eurosistema toliau palaikė mažas oficialiąsias palūkanų normas ir teigė, kad jos nesikeis arba bus mažesnės dar gana ilgą laiką, net gerokai ilgiau, negu bus vykdoma išplėstinė TPP. Eurosistema toliau vykdė bei papildė išplėstinę TPP, pradėjo taikyti naują TITRO seriją ir bendrovių obligacijų supirkimą.

2016 m. kovo mėn. sumažinusi ECB palūkanų normas iki naujų rekordinių žemumų, toliau Eurosistema jų nekeitė. ECB valdančioji taryba 2016 m. kovo mėn. indėlių galimybės palūkanų normą sumažino nuo -0,30 iki -0,40 proc.¹, PRO palūkanų normą prilygino 0 proc., o ribinio skolinimosi palūkanų normą sumažino nuo 0,3 iki 0,25 proc. Įsigalint nuomonei, kad dėl stipresnio šalutinio poveikio galimybės toliau mažinti ir ilgesnį laiką palaikyti neigiamas ECB palūkanų normas yra ribotos, rinkose labai susilpnėjo tolesnio jų mažinimo lūkesčiai.

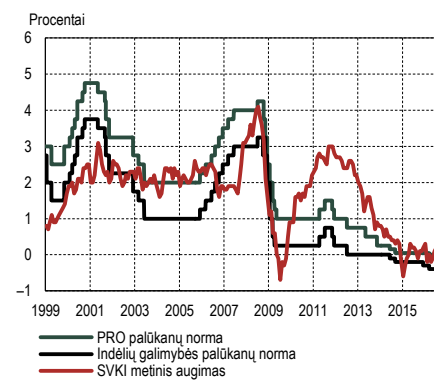
Eurosistema toliau vykdė 2016 m. kovo mėn. sustiprintą išplėstinę turto pirkimo programą². Numatoma visa išplėstinė TPP trukmė yra 25 mėnesiai (bent iki 2017 m. kovo pabaigos), bet galutinės programos ir reinvestavimo datos priklausys nuo to, kaip Eurosistemai pavyks įgyvendinti programos tikslą – grįžti prie tvaraus infliacijos lygio, atitinkančio pagrindinį pinigų politikos tikslą, t. y. kad vidutiniu laikotarpiu infliacija būtų mažesnė kaip 2 proc., bet artima šiam lygiui. Po 2016 m. kovo mėn. Valdančiosios tarybos sprendimo sustiprinti³ išplėstinę TPP planuojama bendra programos apimtis yra 1,74 trln. eurų, ji Eurosistemos balansą padidins beveik 2,3 karto, palyginti su tuo lygiu, kuris buvo prieš pradėdant vykdyti programą.

Viešojo sektoriaus pirkimo programa sudaro pagrindinę išplėstinės turto pirkimo programos dalį. 2015 m. kovo–2016 m. spalio mėn. Eurosistema nupirko skolos vertybinių popierių už 1 353,2 mlrd. eurų, iš jų viešojo sektoriaus obligacijos sudarė didžiąją dalį – vidutiniškai 85 proc. per mėnesį. Išplėstinė TPP nuo 2016 m. birželio mėn. papildyta bendrovių obligacijų supirkimu, jų supirkimas kas mėnesį sudaro vidutiniškai 10 proc. pagal TPP nuperkamo turto.

Išplėstinė turto pirkimo programa obligacijų pajamingumą mažino, bet nuo programos paskelbimo pradžios jis kito nevienodai, o dabar yra gerokai padidėjęs. Obligacijų pajamingumas kito nevienodai dėl įvairių veiksnių. Svyruojantys vidutinio laikotarpio lūkesčiai dėl euro zonos infliacijos, ūkio augimo ir Eurosistemos pinigų politikos pobūdžio, taip pat dėl galimų JK pasitraukimo iš ES pasekmių ir atskirų valstybių iššūkių veikė obligacijų pajamingumą tuo metu, kai buvo vykdoma programa. Pastaruoju metu rinkose sustiprėjo lūkesčiai, kad išsivysčiusiose šalyse centriniai bankai ilgai nesilaikys nestandartinės ir itin skatinančios pinigų politikos. Be to, obligacijų pajamingumas toliau didėjo po JAV prezidento rinkimų, nes naujasis prezidentas Donaldas Trumpas yra žadėjęs vykdyti fiskalinį skatinimą.

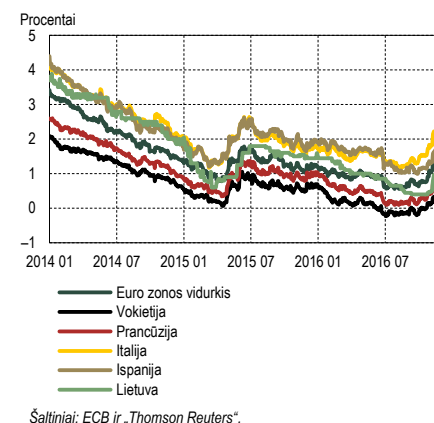
Eurosistema, reaguodama į vangų euro zonos ūkio atsivimą ir mažėjančią infliaciją, ECB palūkanų normas laipsniškai mažina nuo 2011 m.

3 pav. ECB oficialiosios palūkanų normos ir infliacija



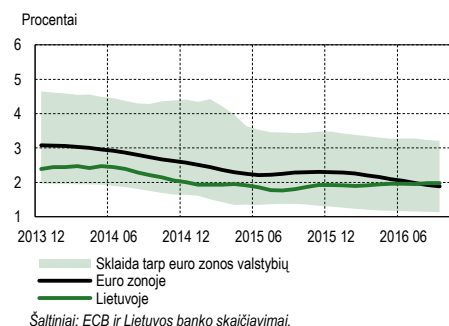
Dėl išplėstinės turto pirkimo programos obligacijų pajamingumas sumažėjo, bet nuo programos paskelbimo pradžios kito nevienodai

4 pav. Nacionaline valiuta išleistų euro zonos vyriausybės obligacijų, kurių trukmė artima 10 m., metinis pajamingumas



Eurosistemos pinigų politikos priemonių rinkinys padeda užtikrinti palankias finansavimo sąlygas namų ūkiams.

5 pav. PFJ naujų būsto paskolų vidutinė palūkanų norma



Pastabos: 3 mėn. slenkamasis vidurkis; Graikijos palūkanų normos neįtrauktos dėl išskirtinės ekonominės situacijos šioje valstybėje.

¹ Apie neigiamų palūkanų normų taikymo tikslus žr. interparą „Eurosistemos pinigų politikos priemonės ir jų taikymas Lietuvoje“: Lietuvos ekonomikos apžvalga, 2015 m. birželis.

² Plačiau apie išplėstinę TPP ir jos tikslus žr. interparą „Eurosistemos pinigų politikos priemonės ir jų taikymas Lietuvoje“: Lietuvos ekonomikos apžvalga, 2015 m. birželis.

³ Plačiau apie 2016 m. kovo mėn. Valdančiosios tarybos sprendimus žr. „Eurosistemos pinigų politika“: Lietuvos ekonomikos apžvalga, 2016 m. birželis.

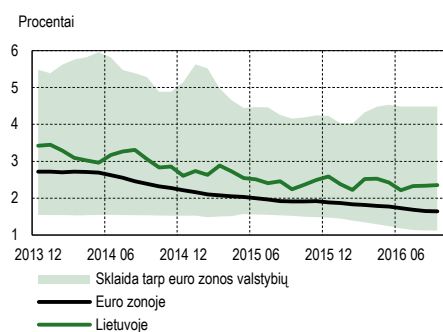
Eurosistemos pinigų politikos priemonių rinkinys padeda užtikrinti palankias finansavimo sąlygas. Per 2015 ir 2016 m. (rugsėjo mėn.) naujų paskolų ne finansų įmonėms palūkanų normų svertinis vidurkis euro zonoje sumažėjo 0,6, skirtumas tarp didžiausios ir mažiausios vidutinės palūkanų normos atskirose valstybėse – 0,3 proc. punkto. Per tą patį laikotarpį naujų būsto paskolų palūkanų normų svertinis vidurkis sumažėjo 0,7, skirtumas tarp didžiausios ir mažiausios vidutinės palūkanų normos atskirose valstybėse – taip pat 0,7 proc. punkto.

Palankios finansavimo sąlygos skatina euro zonos realiosios ekonomikos kreditavimą. Paskolos ne finansų bendrovėms euro zonoje ir būsto paskolos euro zonos namų ūkiams 2016 m. toliau didėjo, ir rugsėjo mėn. šių paskolų metinis augimas sudarė atitinkamai 1,9 ir 1,8 proc.

Eurosistemos skatinamoji pinigų politika Lietuvos ekonomiką teigiamai veikia daugiausia per eksportuojantįjį sektorių. ECB ekspertų vertinimu, dėl Eurosistemos įgyvendinamos plataus masto skatinamosios pinigų politikos euro zonos ūkio plėtra 2015–2018 m. bus 1,6 proc. spartesnė, t. y. tokia bus kaupiamoji įtaka faktiniam ir prognozuojamam BVP. Didesnė euro zonos paklausa ir sumažėjęs euro kursas mūsų šalies eksportui suteikia daugiau galimybių. Lietuvos banko vertinimu, skatinamoji pinigų politika 2016 ir 2017 m. mūsų šalies realiojo BVP augimą padidins atitinkamai 0,4 ir 0,3 proc. punkto.

Dėl Eurosistemos taikomų pinigų politikos priemonių finansavimo sąlygos tampa palankesnės ir ne finansų bendrovėms.

6 pav. PFĮ naujų paskolų ne finansų bendrovėms vidutinė palūkanų norma

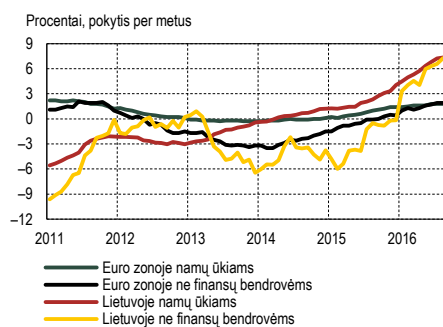


Šaltiniai: ECB ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Pastabos: 3 mėn. slenkamasis vidurkis; Graikijos palūkanų normos neįtrauktos dėl išskirtinės ekonominės situacijos šioje valstybėje.

Palankios finansavimo sąlygos skatina euro zonos realiosios ekonomikos kreditavimą.

7 pav. PFĮ skolinimo namų ūkiams ir ne finansų bendrovėms portfelio kaita euro zonoje ir Lietuvoje



Šaltiniai: ECB ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Pastaba: paskolų likučiai koreguoti pašalinant dalies paskolų pavertimo vertybiniais popieriais, PFĮ perduotų ir perimtų paskolų ir kitų veiksnių poveikį.

III. REALUSIS SEKTORIUS

Po reikšmingo sulėtėjimo 2015 m. Lietuvos ekonomikos plėtra sustiprėjo. Tiesa, šis sustiprėjimas yra mažesnis, nei tikėtasi. Ankstesnį ekonomikos augimo sulėtėjimą daug lėmė ir dabartinį plėtros sustiprėjimą nemažai lemia eksportuojantysis sektorius. Jis sugebėjo dalį veiklos perorientuoti iš ekonominių sunkumų patiriančių NVS valstybių į kitus, sparčiau augančius regionus. Dėl darbuotojams palankios darbo rinkos raidos, ypač dėl spartaus darbo užmokesčio augimo, vidaus paklausa tebėra didelė ir toliau yra pagrindinis ekonomikos augimo veiksnys. Tiesa, yra ir ekonomikos augimą slopinančių veiksnių, vienas svarbiausių – laikinai sumažėjęs ES paramos fondų lėšų panaudojimas. Tai daro reikšmingą įtaką investicijų raidai ir lemia mažėjančią statybų veiklos aktyvumą.

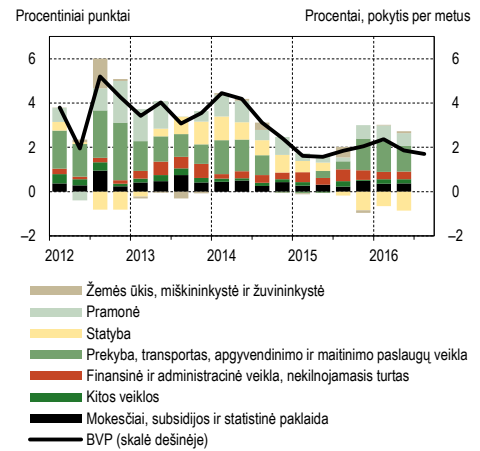
Šiais metais atsigavo tiek paslaugų, tiek prekių eksportas. Paslaugų eksporto atsigavimui daugiausia įtakos turėjo transporto ir saugojimo paslaugų veikla, prekių eksporto – apdirbamosios gamybos aktyvumas. Didesnį transporto ir saugojimo paslaugų veiklos aktyvumą lemia šalies įmonių gebėjimas susirasti naujų prekybos partnerių Vakarų šalių rinkose, ypač tai pasakytina apie kelių transporto įmonių veiklą. Tiesa, šis kelių transporto įmonių persiorientavimas, nulemtas Rusijos įvestų prekybos ribojimų, turi neigiamų pasekmių Lietuvos sandėliavimo ir transportui būdingų paslaugų ekonominei veiklai. Netekusios užsakyto Rusijos rinkoje ir persiorientavusios dirbti Vakarų šalių rinkose, kelių transporto įmonės koncentruojasi į krovinių pervežimą tarp Vakarų šalių ir prirėkus naudojasi jų sandėliavimo bei transportui būdingomis paslaugomis, o tai verčia šias paslaugas teikiančias Lietuvos įmones ieškoti kitų klientų. Apdirbamosios gamybos įmonės taip pat sugebėjo atsigauti po 2015 m. pirmąją pusę buvusio sąstingio. Didesnis veiklos aktyvumas, kaip ir transporto sektoriaus įmonių, susijęs su sparčiau augusiais pardavimais užsienyje. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad 2016 m. pirmąjį pusmetį apdirbamosios gamybos įmonių pajėgumų panaudojimo lygis buvo aukščiausias nuo duomenų skelbimo pradžios, tačiau jų materialinės investicijos pastaruosius tris ketvirčius neaugo arba mažėjo. Iš dalies tokia investicijų raida turi įtakos laikinas ES paramos fondų lėšų panaudojimo sumažėjimas. Vis dėlto jei tokia investicijų raida nepasikeis, apdirbamosios gamybos įmonių veiklos aktyvumą gali pradėti slopinti gamybos pajėgumų trūkumas.

Prie Lietuvos ūkio augimo reikšmingai prisideda ir augantis prekybos įmonių veiklos aktyvumas, jį lemia stipri vidaus paklausa. Vienas svarbiausių vidaus paklausos augimo veiksnių yra namų ūkiams gana palanki padėtis darbo rinkoje, ypač – spartus darbo užmokesčio augimas. Tiesa, augantis darbo užmokesčio fondas buvo bene vienintelis veiksnys, didinęs namų ūkių disponuojamąsias pajamas. Pajamos iš daugelio kitų šaltinių – ūkinės veiklos, sukaupto kapitalo, perlaidų iš užsienio – mažėjo.

Iš pagrindinių ekonominių veiklų mažėja tik statybų sektoriaus aktyvumas. 2016 m. pirmąjį pusmetį itin daug sumažėjo inžinerinių statinių ir negyvenamosios paskirties pastatų statybos darbų apimtis. Reikšmingą įtaką tokiai raidai daro gerokai sumažėjęs ES paramos lėšų panaudojimas. Didėja tik gyvenamųjų pastatų statybos darbų apimtis. Šių darbų augimui didesnę įtaką daro rekonstravimo, remonto ir restauravimo darbai, o ne naujų gyvenamųjų būstų statyba. Mažėjantis statybų sektoriaus aktyvumas Lietuvos ekonomiką veikia ne tik tiesiogiai, bet ir netiesiogiai. Pastarasis poveikis apima, pavyzdžiui, gerokai lėčiau augančio statybų sektoriaus darbo užmokesčio fondo įtaką namų ūkių vartojimui, mažėjančių statybų sektoriaus užsakyto įtaką kitoms ekonominėms veikloms. Tai irgi turi reikšmingos neigiamos įtakos ekonomikos raidai.

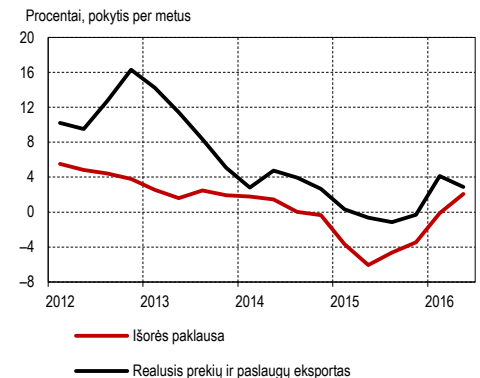
Ekonomikos augimo sulėtėjimą 2015 m. ir plėtros sustiprėjimą 2016 m. nemažai lėmė eksportuojantysis sektorius – pramonė, transportavimo veikla.

8 pav. Realiojo BVP kaitos veiksniai (išlaidų metodu)



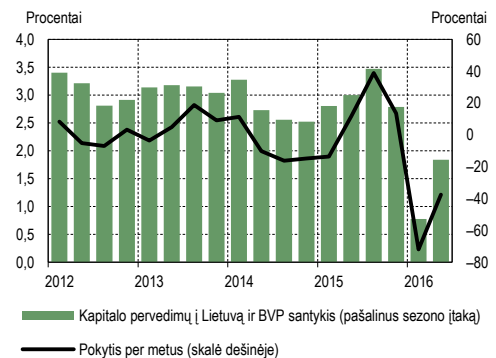
Eksportuotojų gebėjimas perorientuoti veiklą į spartesnės plėtros regionus ir atsigauananti išorės paklausa lemia realiojo eksporto, ypač paslaugų, augimą.

9 pav. Išorės paklausa ir realusis prekių ir paslaugų eksportas (palyginamosiomis kainomis, pašalinus sezono įtaką)



Iš pagrindinių ekonominių veiklų mažėja tik statybų veiklos aktyvumas. Reikšmingą įtaką tokiai sektoriaus raidai daro gerokai sumažėjęs ES paramos lėšų panaudojimas.

10 pav. Kapitalo pervedimai į Lietuvą (to meto kainomis)



IV. DARBO RINKA

Dėl emigracijos vis sparčiau mažėja darbingo amžiaus gyventojų. Pirmąjį pusmetį darbingo amžiaus gyventojų per metus sumažėjo 1,8 proc. – 0,6 proc. punkto daugiau, nei buvo įprasta ekonomikos atsigavimo laikotarpiu. Emigracija pastebimai padidėjo 2015 m. pradžioje, o 2016 m. viduryje išaugo dar labiau. 2015 m. pradžioje pirmą kartą per visą ekonomikos atsigavimo laikotarpį gyventojai ėmė blogiau vertinti tiek savo finansinę, tiek šalies ekonominę padėtį. Šį vertinimo pablogėjimą, o kartu ir emigraciją galėjo paskatinti būtent tuo metu prasidėjęs statybų sektoriaus nuosmukis. Vis dėlto tik pusę emigracijos padidėjimo 2015 m. lėmė Lietuvos piliečių išvykimas, kita pusė išvykimų yra susijusi daugiausia su Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos piliečiais. Anksčiau jų emigracija bendrojo emigracijos rodiklio beveik neveikdavo, tačiau 2015 m. ją iš dalies paskatinti galėjo sugriežtintos nuostatos, susijusios su leidimu užsieniečiams laikinai gyventi Lietuvoje Respublikoje⁴. Kodėl emigracija toliau didėjo 2016 m., kol kas nėra nustatyta.

Darbo vietų daugėja pastebimai lėčiau. Pirmąjį pusmetį jų per metus daugėjo tik 1 proc. – perpus lėčiau nei vidutiniškai ekonomikos atsigavimo laikotarpiu. Lėtesnį augimą lėmė statyba ir pramonė. Statyba patyrė nuosmukį: daugėjo su nepakankama paklausa susiduriančių įmonių, gana smarkiai krito darbų apimtis. Tai statybos įmones vertė mažinti darbo vietų skaičių. Pramonėje darbo vietų daugėjo, bet daug lėčiau. Ši tendencija vyravo daugelyje šakų: maisto, medienos, baldų, įrangos gamybos. Tiesa, iš kitų rodiklių matyti, kad pramonės padėtis buvo pakankamai gera: produkcija augo, pasitikėjimo rodikliai irgi buvo gana neblogi. Su Rusijos rinka daugiausia susijusios ekonominės veiklos – prekyba ir transportas – atsigavo, nes jas vykdančioms įmonėms pavyko dalį veiklos perorientuoti į Vakarų šalis. Šiose įmonėse darbo vietų daugėjo panašiai sparčiai, kaip ir iki Rusijos ekonomikos nuosmukio.

Darbuotojų samda, emigracija ir darbo rinkos priemonės ir toliau mažina nedarbo lygį. Pirmąjį 2016 m. pusmetį nedarbo lygis sudarė 8,2 proc. ir buvo 1,5 proc. punkto mažesnis nei prieš metus. Pastebimai gerėjo su struktūriniu nedarbu susijusių ne kvalifikuotų asmenų padėtis darbo rinkoje. Jų nedarbas, ilgą laiką nemažėjęs ir siekęs daugiau nei 30 proc., pastaruosius dvejus metus labai sumažėjo ir antrąjį pusmetį sudarė 20 proc. Tai nereiškia, kad šie asmenys pasitraukė iš darbo rinkos, nes pastebimai daugėjo užimtų ne kvalifikuotų asmenų. Prie šių pokyčių galėjo prisidėti intensyviau taikytos darbo rinkos politikos priemonės bei kvalifikuotų darbuotojų trūkumas, skatinęs įmones įdarbinti mažiau kvalifikuotus asmenis. Kvalifikuotų asmenų nedarbo lygis taip pat mažėjo ir pirmąjį pusmetį sudarė 6,6 proc.

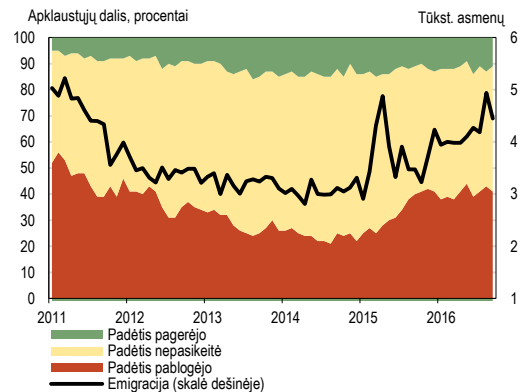
Didėjantis darbuotojų trūkumas ir kylantis minimalusis darbo užmokestis lemia spartų metinį darbo užmokesčio augimą. Pirmąjį pusmetį jis sudarė 7,5 proc. ir buvo 1,3 proc. punkto spartesnis nei 2015 m. antrąjį pusmetį. Gana didelę atlygio augimo dalį lėmė vis labiau juntamas darbuotojų trūkumas. Su šia problema susiduriančių įmonių dalis metų viduryje sudarė 13,2 proc. ir buvo apie 2 proc. punktais didesnė nei 2015 m. Prie darbuotojų trūkumo prisideda ne tik sumažėjęs nedarbo lygis, bet ir gana didelė emigracija bei tai, kad mažėja darbo rinką papildančių jaunų asmenų. Kitas spartaus atlygio augimo veiksnys yra du kartus (2015 m. liepos mėn. ir 2016 m. sausio mėn.) po 25 eurus padidintas minimalusis darbo užmokestis (iki 350 Eur)⁵. Tai nemenkas pokytis, didesnis 12 mėnesių padidėjimas buvo tik 2008 ir 2013 m. Palyginti su kitomis ES šalimis, jis irgi yra vienas iš didžiausių. Jei padėtis, kai atlygis auga sparčiai, o darbo našumas beveik nedidėja, vyrautų ilgesnį laiką, Lietuvos įmonėms gali būti sunkiau konkuruoti su užsienio gamintojais.

⁴ Žr. <http://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=105689>.

⁵ Jis didėjo ir 2016 m. liepos mėn., bet tai atlygio augimo pirmąjį pusmetį nepaveikė.

Namų ūkiai prasčiau vertina savo finansinę padėtį, o tai prisideda prie didesnės emigracijos.

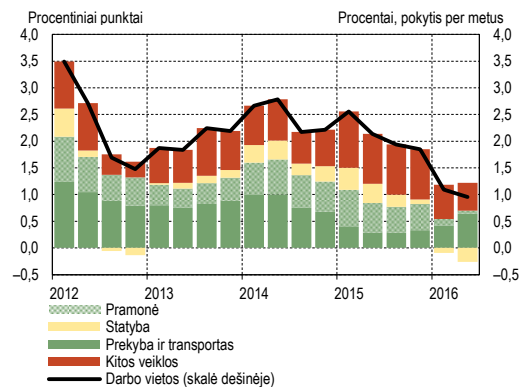
11 pav. Namų ūkių finansinės padėties pokyčiai per praėjusius 12 mėn. ir emigracija



Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Darbo vietų skaičius auga vis lėčiau. Prie to prisideda nuosmukis statybų sektoriuje, be to, beveik nebegausėja darbo vietų pramonės įmonėse.

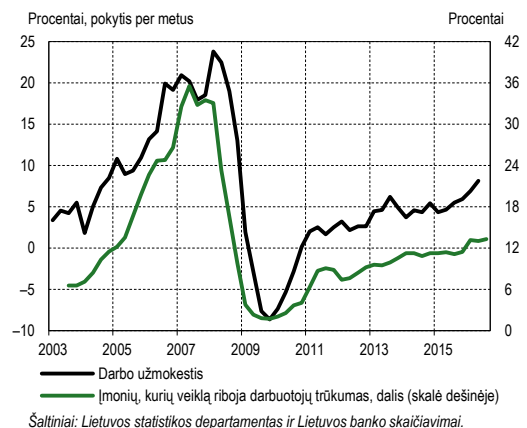
12 pav. Darbo vietų skaičiaus kaitos veiksniai



Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Didėjantis darbuotojų trūkumas yra vienas iš spartaus darbo užmokesčio augimo veiksnių.

13 pav. Darbo užmokesčio augimas ir įmonių, kurių veiklą riboja darbuotojų trūkumas, dalis



Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

V. IŠORĖS SEKTORIUS

2016 m. prekių eksporto rezultatai buvo geresni nei pernai. Ypač teigiami buvo pirmųjų 8 mėnesių realiojo eksporto rodikliai. Nominalusis eksportas didėjo šiek tiek mažiau, nes 2016 m. daugumos Lietuvos eksportuojamų prekių kainos eurais krito labiau arba kilo mažiau nei 2015 m. Pirmųjų trijų ketvirčių nominalieji duomenys rodo, kad lietuviškos kilmės prekių eksportas, neįskaitant mineralinių produktų, augo apie 3,6 proc. – 1 proc. punktu daugiau nei pernai, kritus eksportui į NVS šalis. Tačiau didžioji dalis eksporto plėtros susidarė dėl sėkmingo 2015 m. derliaus, nes didelė jo dalis eksportuota tik 2016 m. Prognozuojama, kad šių metų derlius yra apie 11 proc. mažesnis, todėl 2016 m. pabaigoje ir 2017 m. pirmojoje pusėje žemės ūkio produktų eksportas mažės. Reeksportas, neįskaitant mineralinių produktų, beveik nekito, o mineralinių produktų eksporto kryptis (kritus naftos kainoms) stabdė bendrą nominaliojo eksporto plėtrą. Tiesa, pastarieji veiksniai yra mažiau reikšmingi, ypač dėl to, kad realusis naftos produktų eksportas beveik nekito.

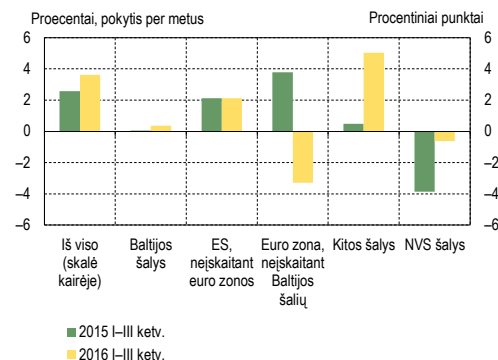
Eksporto plėtrą vis dėlto varžė išorės veiksniai: menkai auganti prekių importo paklausa pasaulyje, nuvertėję Rusijos rublis ir Didžiosios Britanijos svaras. Tik nedaug kylantį prekių importą pasaulyje daugiausia riboja persiorientavimas į vidaus vartojimą Kinijoje, besitęsianti Rusijos recesija, lėčiau auganti JAV ekonomika, lėtas ekonomikos atsigavimas euro zonoje. Be to, 2016 m. Rusijos rublio, po JK referendumo – ir svoro kursas euro atžvilgiu nuvertėjo. Taigi, Lietuvos galimybės eksportuoti į šias šalis pasunkėjo dėl sumažėjusios perkamosios galios, didėjančios konkurencijos su vietos gamintojais. Lėtai augant tarptautinei prekybai, kartu lėčiau auga ir euro zonos, svarbiausios Lietuvos prekybos partnerės, importas, ir į šį regioną eksportuoti dar sunkiau. NVS regiono importas pirmąjį metų pusę mažėjo, bet šių metų vasarą mažėjimas, atrodo, pasiekė ribą: Rusijos importas nebemažėja, o Lietuvos eksportas į NVS šalis net šiek tiek paaugo.

Prie prastesnės lietuviškos kilmės prekių eksporto raidos taip pat prisidėjo trašų eksportas. Trašų eksportas per 2016 m. pirmuosius tris ketvirčius sumažėjo, o Lietuvos trašų eksporto rinkos dalis ES sumažėjo gana daug. Dalį prastesnių rezultatų lėmė būtinybė atlikti remonto darbus. Be to, didėja konkurencija pasaulio trašų rinkoje, o trašų kainos krinta. Todėl tikimasi, kad dabartiniai planai diversifikuoti chemijos pramonės sektoriaus prekių gamybą ir eksportą (pvz., į maistinės fosforo rūgšties gamybą) pasiteisins ir investicijos leis įgyti konkurencinį pranašumą. Lietuva prarado rinkos dalis ir kitose šakose, įskaitant transporto priemonių rinką (sumažėjo laivų detalių ir dviračių eksportas), tekstilės gaminių ir drabužių rinką.

Labiau sekėsi eksportuoti į kitas nei NVS ir ES šalis. Svarbi eksporto į šias šalis augimo priežastis buvo geras pernykštis derlius. Tiesa, daugiau eksportuota ir į JAV, kur eksportas labiau diversifikuotas. Lietuviškos kilmės prekių eksportas į šias šalis auga kur kas greičiau nei tų šalių paklausa importui, o tai reiškia, kad sugebama jose konkuruoti, nors užimama rinkos dalis palyginti maža. Be to, laukiama Europos Parlamento pritarimo dėl ES ir Kanados laisvosios prekybos susitarimo (angl. *Comprehensive Economic and Trade Agreement*, CETA). Jei jis bus gautas (kaip tikimasi, 2017 m. pradžioje), dalis CETA sutarties įsigalios. Nors tyrimų, kaip ši sutartis paveiks būtent Lietuvą, atlikta nėra, EK ir Kanados vyriausybių atlikto tyrimo duomenys rodo, kad CETA didins prekybą tarp ES ir Kanados, o panašios sutartys (pvz., ES ir Pietų Korėjos laisvosios prekybos sutartis), preliminariais EK vertinimais, naudos ES jau atnešė. Be to, Lietuvos institucijos CETA susitarimą palaiko. Kadangi šiam susitarimui yra taikomi mažesni muitai, tikimasi didesnio baldų, tekstilės, žemės ūkio produktų eksporto į Kanadą.

2016 m. Lietuvos prekių eksportą stabdė silpna importuojamų prekių paklausa euro zonoje ir NVS šalyse.

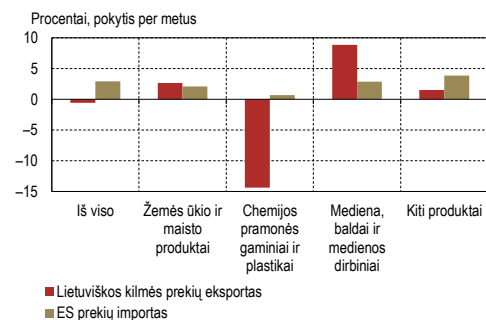
14 pav. Lietuviškos kilmės eksportas, neįskaitant mineralinių produktų, pagal šalis



Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai

2016 m. lietuviškos kilmės prekių eksporto rinkos dalį sumažėjimą labiausiai lėmė prasta trašų eksporto raida.

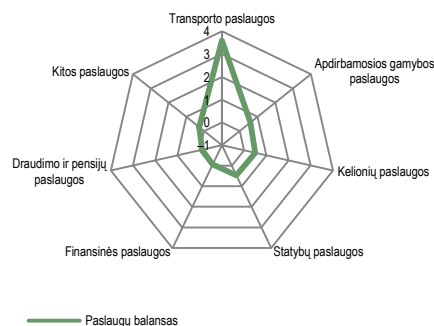
15 pav. Nominalusis lietuviškos kilmės prekių eksportas į ES ir ES prekių importas iš pasaulio, neįskaitant mineralinių produktų (2016 m. pirmieji 8 mėn.)



Šaltiniai: Eurostatas, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Paslaugų eksportas labai gerina einamosios sąskaitos balansą, tačiau nėra itin diversifikuotas.

16 pav. Lietuvos užsienio prekybos paslaugomis balansas, 2015–2016 m. rugpjūčio mėn. vidurkis (proc., palyginti su BVP)



Šaltinis: Lietuvos bankas.

2016 m. einamoji sąskaita yra artima subalansuotai, tačiau tai lemia laikini veiksniai. 2016 m. einamoji sąskaita tapo subalansuota dėl augančio prekybos paslaugomis pertekliaus ir mažėjančio prekybos prekėmis deficito. Prekių deficitas mažėjo dėl laikinų veiksnių: sėkmingo derliaus eksporto, mažesnių energetikos produktų kainų, mažesnio investicijoms skirtų prekių importo. Ekonominė raida pagyvėjus (kylant pasaulinėms energijos žaliavų kainoms, aktyvėjant investicijoms Lietuvoje), prekybos prekėmis balansas vėl galėtų pablogėti. Prekybos paslaugomis balansas gerėjo dėl tvaresnių veiksnių: didėjo įvairių paslaugų eksportas, ypač į ES. Tačiau paslaugų eksportas nėra itin diversifikuotas: apie 57 proc. paslaugų eksporto sudaro transporto paslaugos (šis santykis pastaruoju metu mažėja), o finansų ir draudimo paslaugos sudaro tik apie 1 proc. paslaugų eksporto.

Tikimasi, kad 2017 m. lietuviškos kilmės eksportas, neįskaitant mineralinių produktų, augs panašiu tempu kaip 2016 m. Eksportas augs dėl didėjančios pasaulio realiojo importo, o kainos neturėtų kristi. Tačiau eksporto plėtrą stabdys mažesnis 2016 m. derlius.

VI. KAINOS IR SAŃAUDOS

Metinė infliacija, apskaičiuota pagal SVKI, 2016 m. sausio–spalio mėn. buvo nedidelė, bet teigiama (0,5 %). 2016 m. sausio mėn. metinė infliacija Lietuvoje tapo teigiama, daugiausia dėl sumažėjusio degalų metinio atpigimo, ir tokia yra iki šiol. Teigiamą infliaciją lėmė ir kitų vartotojo krepšelio sudedamųjų dalių pokyčiai – mažesnis administruojamųjų kainų metinis kryptis ir spartesnis maisto produktų, gėrimų ir tabako kainų metinis augimas. Dabartinė nuosaiki teigiama infliacija Lietuvoje nėra išskirtinė, nes nuo 2016 m. sausio mėn. energijos prekių kainų metinis kryptis mažėja beveik visose ES valstybėse, o tai mažina neigiamą įtaką bendrajam kainų augimui.

Svarbiausias infliacijos Lietuvoje padidėjimo veiksnys yra sulėtėjęs degalų kainų mažėjimas. 2016 m. sausio mėn. *Brent* žalios naftos kaina buvo nukritusi net iki 32 JAV dol. už barelį, tačiau nuo tada palaipsniui didėjo. 2016 m. spalio mėn. vidutinė *Brent* žalios naftos kaina siekė 51 JAV dol. už barelį, o tai 59 proc. daugiau nei sausio mėn. Didėjanti naftos kaina aiškinama pasiūla, sumažėjusia dėl mažesnio JAV naftos gavybos lygio. Prie naftos kainos kilimo taip pat prisidėjo lūkesčiai dėl galimo naftą eksportuojančių šalių organizacijos OPEC narių susitarimo nedidinti naftos gavybos. Tendencija akivaizdi: artėjant OPEC susitikimui, naftos kaina kyla, susitarimui neįvykus šiek tiek sumažėja, o artėjant kitam susitikimui vėl pradeda didėti. Per 2016 m. balandžio ir birželio mėn. susitikimus ir rugsėjo mėn. neoficialų susitikimą sprendimas nedidinti naftos gavybos nebuvo priimtas, todėl naftos kainos augimas sulėtėjo. Kita vertus, artėjant lapkričio mėn. susitikimui, naftos kaina smuktelėjo ir siekė 47 JAV dol. už barelį.

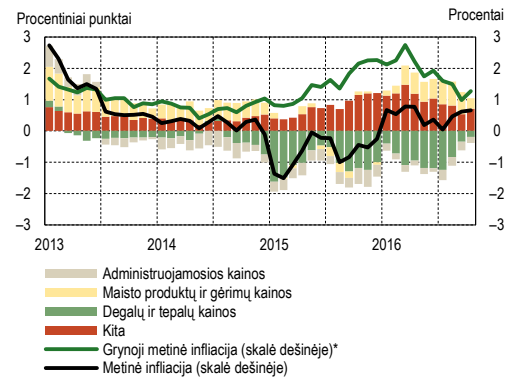
Mažiau neigiamai infliaciją veikė ir kita nuo pasaulinių energijos žaliavų kainų priklausanti kainų grupė – administruojamosios kainos. 2016 m. pradžioje sulėtėjo šilumos energijos, dujų ir elektros kainų metinis kryptis. Tiesa, šių metų liepos mėn. buvo sumažintos elektros ir dujų kainos. Šilumos energijos kaina nuosekliai mažėjo nuo vasario mėn. ir padidėjo tik spalio mėn., palyginti su sausio mėn., buvo 14 proc. mažesnė. Antroje metų pusėje administruojamųjų kainų mažėjimas vėl paspartėjo ir buvo panašus į 2015 m. metinį vidurkį (apie 4 %). Kaip ir 2015 m., didžiausią neigiamą įtaką bendrajam kainų lygiui iš administruojamųjų kainų grupės darė šilumos energija.

Nuo 2016 m. sausio mėn. maisto produktų, gėrimų ir tabako kainų įtaka bendrajai infliacijai yra teigiama. Maisto kainas didino nuo 2016 m. pradžios pasaulyje kylančios maisto žaliavų kainos – tai darė poveikį ir maisto gamintojų bei vartotojų kainoms Lietuvoje. Kaip rodo Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio organizacijos sudaromas pasaulinis maisto kainų indeksas, maisto žaliavos pasaulyje pigo nuo 2012 m., o didžiausias atpigimas užfiksuotas 2015 m. – tada pasaulinis maisto kainų indeksas sumažėjo visu penktadaliu. Tačiau nuo 2016 m. šis indeksas sparčiai kilo, ir jau rugpjūčio mėn. buvo didesnis nei prieš metus. Didėjo visų penkių pagrindinių maisto produktų grupių kainos, apimančios grūdus, mėsą, pieną, augalinį aliejų bei cukrų, o sparčiausiai – cukraus bei aliejaus kainos. Numatoma, kad ateityje šis indeksas ir toliau didės, be to, prie pasaulinių maisto žaliavų kainų augimo prisideda ir didėjanti naftos kaina. Maisto kainas Lietuvoje šiek tiek paveikė ir akcizai apdorotam tabakui, kurie šių metų kovo mėn. buvo didinami tam, kad būtų laipsniškai pasiektas ES nustatytas minimalus akcizo dydis, taip pat akcizai alkoholiniams gėrimams.

Grynosios infliacijos 2016 m. sausio–spalio mėn. vidurkis sudarė 1,8 proc. (2015 m. metinis vidurkis – 1,5 %) ir buvo gerokai didesnis už bendrosios infliacijos vidurkį. Grynoji infliacija (rinkos paslaugų ir pramonės prekių kainos) nuosekliai didėjo nuo 2014 m. vidurio, tačiau nuo šių metų balandžio mėn. pastebimas jos mažėjimas.

2016 m. metinė infliacija Lietuvoje yra teigiama: palyginti su 2015 m., ją mažiau neigiamai veikė tiek degalų, tiek administruojamosios kainos, tačiau teigiamai paveikė augančios maisto kainos.

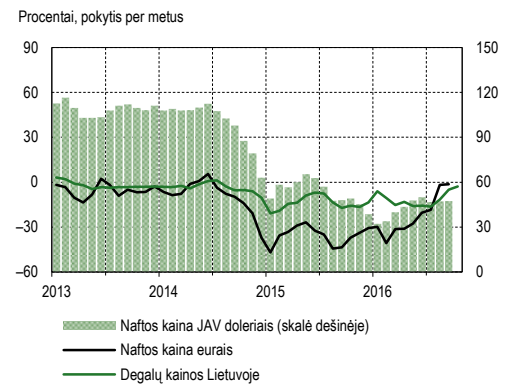
17 pav. Metinės infliacijos pagal SVKI veiksniai



Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.
* SVKI, neįskaitant maisto, degalų ir tepalų bei administruojamųjų kainų, pokytis.

2016 m. naftos kaina kyla.

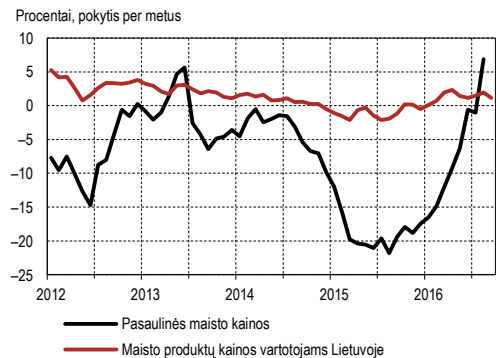
18 pav. Pasaulinės naftos kainos ir degalų kainų Lietuvoje kaita



Šaltiniai: „Reuters“, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

2016 m. pasaulinės maisto kainos sparčiai augs.

19 pav. Maisto kainų kaita



Šaltiniai: Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio organizacija, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Grynoji infliacija mažėjo todėl, kad sulėtėjo tiek paslaugų, tiek pramonės prekių kainų metinis augimas. Paslaugų kainos nuosekliai kilo metų pradžioje, todėl sausio–spalio mėn. jų augimo vidurkis yra gana aukštas – 3,7 proc. Paslaugų kainų augimą skatina jau gana ilgą laiką didėjanti vidaus paklausa, palaikoma gerėjančios padėties darbo rinkoje – didėjančio užimtumo ir kylančio darbo užmokesčio. Sulėtėjusiam paslaugų kainų augimui antrąjį šių metų pusmetį įtakos turėjo gerokai mažiau nei metų pradžioje brangusi būsto nuoma, pigesnės poilsio paslaugos, tokios kaip atostogų išvykos, mažesnės telefono paslaugų kainos.

Didesnę bendrąją metinę infliaciją 2016 m. pirmąjį pusmetį, palyginti su tuo pačiu laikotarpiu prieš metus, lėmė ir pramonės prekių kainų raida. Tiesa, 2015 m. pabaigoje prasidėjęs pramonės prekių kainų metinis augimas tęsėsi tik apie metus ir jau 2016 m. rugsėjo mėn. vėl tapo neigiamas. Tokiai kainų augimo raidai didelę įtaką darė nemažą svorį vartotojų krepšelyje turintys drabužiai ir avalynė – jų kainos gana sparčiai kilo pirmąjį šių metų pusmetį, o nuo liepos mėn. kainų metinis augimas tapo neigiamas.

Tikėtis mažos, bet teigiamos infliacijos Lietuvoje leidžia ir tai, kad infliacija euro zonoje prognozuojama maža. Tikėtina, kad kitąmet pasaulinės energijos žaliavų kainos bus didesnės nei šiemet, todėl energija vartotojams nebepigs. Ne energijos produktų kainos turėtų kilti sparčiau nei 2016 m., o jas skatinti, be kita ko, turėtų ir didėjančios maisto žaliavų kainos. Taigi, įvairios institucijos 2017 m. infliaciją euro zonoje numato teigiamą ir maždaug 1 proc. punktu didesnę už 2016 m. infliaciją. TVF prognozuoja, kad 2016 m. infliacija euro zonoje bus lygi 0,3, o 2017 m. – 1,1 proc. (prognozės paskelbtos šių metų spalio mėn.). ECB atliekamos Profesionalių prognozuotojų apklausos rezultatai (paskelbti spalio mėn.) rodo 2016 m. infliaciją, lygią 0,2 proc., ir 2017 m. infliaciją, lygią 1,2 proc.

VII. EKONOMIKOS FINANSAVIMAS⁶

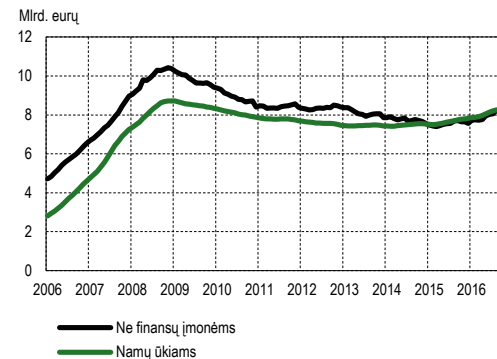
Pastaruoju metu sparčiai auga PFĮ paskolų privačiajam ne finansų sektoriui portfelis. Tokių paskolų 2016 m. rugsėjo mėn. buvo 7,3 proc. daugiau nei prieš metus. Tai daug spartesnis augimas, palyginti su 2015 m. rugsėjo mėn., kai paskolų portfelis buvo padidėjęs tik 0,9 proc. Vis dėlto tiek paskolų ne finansų įmonėms, tiek ir paskolų namų ūkiams portfeliai dar yra mažesni nei finansų krizės pradžioje (2008–2009 m.), kai buvo pasiektas aukščiausias jų verčių lygis.

Namų ūkių paskolų portfelio augimą skatino sparčiai didėjantis atlygis už darbą, žemų palūkanų normų aplinka ir santykinai aukštas būsto atsiperkamumo iš nuomos lygis. Namų ūkiams būstui įsigyti suteiktų paskolų portfelis 2016 m. rugsėjo mėn., palyginti su praėjusių metų rugsėjo mėn., paaugo 6,7 proc., vartojimo ir kitų paskolų portfelis – 11,0 proc. Iš viso paskolų namų ūkiams portfelis paaugo 7,6 proc. – iki 8,3 mlrd. eurų (2009 m. sausio mėn. jo vertė buvo 8,7 mlrd. Eur). Namų ūkių skolinimasis turėtų didėti ir artimiausioje ateityje. Tam sąlygas sudaro spartus darbo pajamų augimas, santykinai nedidelis namų ūkių finansinių įsipareigojimų ir finansinio turto santykis, šių metų antrąjį ketvirtį siekęs 38 proc. (2009 m. antrąjį ketvirtį, kai šis rodiklis buvo didžiausias, jis sudarė 50 %), bei žemos palūkanų normos. O ir būsto įperkamumo⁷ lygis yra vienas palankiausių namų ūkiams per visą rodiklio skaičiavimo istoriją ir būstą įsigyti ketinančių namų ūkių dabar, palyginti su praėjusiais metais, yra šiek tiek daugiau. Be to, gausėja namų ūkių, manančių, kad dabar palanku įsigyti didesnių pirkinių, ir didėja suma, kurią ketinama jiems skirti. Stambūs pirkiniai irgi prisideda prie paskolų portfelio augimo, nes jie finansuojami ir iš skolintų lėšų.

Didėja ne finansų įmonių paskolų portfelis, prie jo augimo prisideda paskolos smulkiajam ir vidutiniam verslui. Šis paskolų portfelis auga dėl didėjančių įmonių pajamų ir žemų palūkanų normų. Paskolų ne finansų įmonėms portfelis 2016 m. rugsėjo mėn., palyginti su 2015 m. rugsėjo mėn., paaugo 7,1 proc. (atėmus dvi stambias paskolas – 4,2 %), iki 8,3 mlrd. eurų (2008 m. lapkričio mėn. 10,4 mlrd. Eur), nors dar praėjusiais metais įmonių paskolų portfelis traukėsi. Prie augimo teigiamai prisideda prekybos, transporto bei nekilnojamojo turto sektoriai, o neigiamai – statybos ir apdirbamosios gamybos veikla. Be to, sprendžiant iš PFĮ teikiamų paskolų, didėja paskolų smulkiajam ir vidutiniam verslui (SVV) suma: šiemet per 9 mėn. suteiktų smulkių paskolų (iki 250 tūkst. Eur) vertė sudarė 18,1 proc. visų PFĮ suteiktų paskolų (toks praėjusių metų rodiklis buvo 11,7 %). Paskolų SVV sumą didina tiek auganti jų paklausa, tiek didėjanti pasiūla. Bankai žemų palūkanų normų aplinkoje ieško didesnės kapitalo gražos galimybių ir gerina šių paskolų kainines ir nekainines sąlygas. Naujų SVV paskolų palūkanos šiemet per 9 mėn. buvo vidutiniškai 2,9 proc., o tai 0,5 proc. punkto mažiau nei praėjusiais metais, bet vis dar daugiau nei vidutinė verslui teikiamų paskolų palūkanų norma. Tikėtina, kad paskolų ne finansų įmonėms portfelis ir toliau didės dėl palankių sąlygų. Be to, įmonių įsiskolinimas yra santykinai nedidelis. 2016 m. antrąjį ketvirtį jų įsipareigojimų ir nuosavo kapitalo santykis sudarė 70, prieš metus – 71 proc. (didžiausias buvo 2008 m. – 93 %). Bankai įmonių finansinę padėtį irgi vertina palankiau, o tai teigiamai veikia nekainines bankų skolinimo sąlygas⁸.

PFĮ paskolų privačiajam ne finansų sektoriui portfelis jau kurį laiką didėja, bet išlieka mažesnis nei finansų krizės pradžioje (2008–2009 m.).

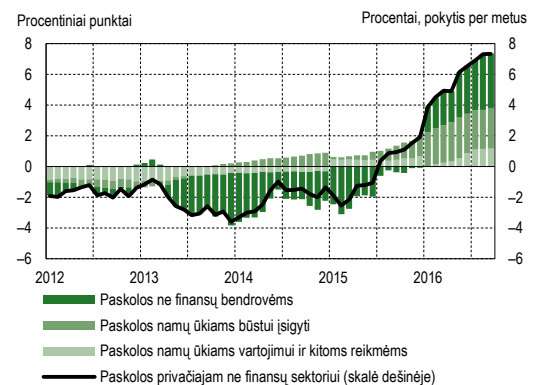
20 pav. PFĮ paskolų privačiajam ne finansų sektoriui portfeliai



Šaltiniai: Lietuvos bankas ir Lietuvos banko skaičiavimai.
Pastaba: nominalieji duomenys.

Didėja visos privačiojo ne finansų sektoriaus paskolų portfelio dalys.

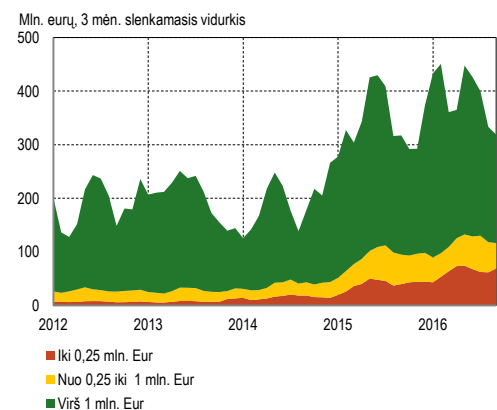
21 pav. PFĮ paskolų privačiajam ne finansų sektoriui portfelio kaitos veiksniai



Šaltiniai: Lietuvos bankas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Didėja PFĮ suteikiamų naujų smulkesnių paskolų dalis.

22 pav. Suteiktų naujų paskolų suma pagal paskolos dydį



Šaltiniai: ECB ir Lietuvos banko skaičiavimai.

⁶ Šioje dalyje paskoloms įvertinti naudojami Lietuvos banko Ekonomikos ir finansinio stabilumo tarnybos Statistikos departamento pateikiami PFĮ duomenys, kurie yra patikslinti, atsižvelgus į bankrutavusias finansų įstaigas ir susijungimus (plačiau žr.: Lietuvos ekonomikos apžvalga, 2014 m. gruodis, 2 priedas). Šie duomenys gali skirtis nuo priežiūros tikslais renkamų bankų duomenų.

⁷ Būsto įperkamumo indeksas yra skaičiuojamas anuiteto būdu apskaičiuotą vidutinę būsto paskolos įmoką padalijant iš vidutinio neto darbo užmokesčio.

⁸ Plačiau apie Lietuvoje veikiančių bankų vertinimus žr. Lietuvos banko skelbiamose Bankų apklausos apžvalgoje.

VIII. VALDŽIOS SEKTORIAUS FINANSAI

Pastaruoju metu valdžios sektoriaus finansų būklė yra gera. Keturių ketvirčių (iki šių metų antrojo ketvirčio) pertekliaus ir BVP santykis sudarė 0,4 proc. ir buvo 0,1 proc. punkto didesnis nei prieš metus, daugiausia dėl ūgtelėjusio valdžios sektoriaus pajamų ir BVP santykio. Matyti, kad valdžios sektoriaus balansą labiausiai pagerino panaikintas centrinės valdžios deficitas ir ūgtelėjęs vietinės valdžios balanso perteklius. Šių posektorių balansams teigiamą įtaką darė gera darbo rinkos padėtis, būtent kylantis darbo užmokestis ir didėjantis užimtųjų skaičius. Dėl to sparčiai padidėjo pajamos iš tiesioginių ir netiesioginių mokesčių. Vietinės valdžios pajamų surinkimą padidino ir administraciniai pasikeitimai – nuo 2016 m. pradžios padidinta savivaldybės tenkanti gyventojų pajamų mokesčio dalis. Kitaip nei paminėtų posektorių balansai, socialinės apsaugos fondų balansas 2016 m. pirmąjį pusmetį pablogėjo. Nors gera darbo rinkos padėtis sudarė sąlygas surinkti daugiau socialinių įmokų, tačiau tokį poveikį beveik nusvėrė tai, kad gauta mažiau kapitalo pervedimų. Jie sumažėjo dėl aukštos palyginamosios bazės – 2015 m. pirmąjį pusmetį socialinės apsaugos fondai gavo pajamų, susijusių su sprendimu kompensuoti darbo užmokestį valstybės tarnautojams, taip pat gavo pervedimą iš kito valdžios sektoriaus posekterio pensijų kompensacijoms mokėti.

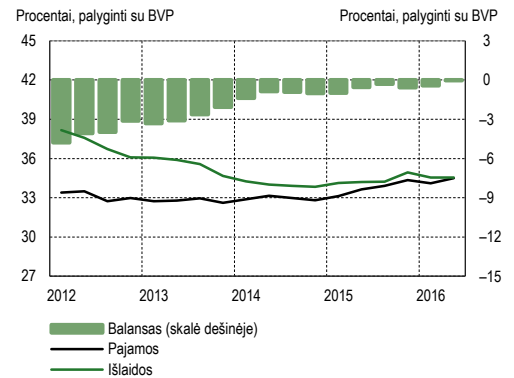
Valdžios sektoriaus finansai, pašalinus vienkartinį veiksnį įtaką, yra iš esmės subalansuoti. Pastarųjų keturių ketvirčių (iki šių metų antrojo ketvirčio) vienkartiniais veiksniais priskirtinos VĮ „Indėlių ir investicijų draudimas“ gautos pajamos.

Kaip ir praėjusiais metais, valdžios sektoriaus pajamos labiausiai didino su augančia vidaus paklausa susijusių pajamų grupės – tiesioginiai ir netiesioginiai mokesčiai, socialinės įmokos. Šios pajamos didėjo dėl nemenkai kilusio darbo užmokesčio fondo. Šis veiksnys darė teigiamą įtaką namų ūkių vartojimo išlaidoms, kurios kartu su administraciniais sprendimais – nuo 2016 m. kovo 1 d. padidintais apdoroto tabako ir alkoholinių gėrimų akcizų tarifais – sudarė sąlygas didėti ir valdžios sektoriaus pajamoms iš netiesioginių mokesčių. Tačiau teigiamą poveikį valdžios sektoriaus pajamoms nusvėrė pajamos iš kapitalo pervedimų, daugiausia kritusios dėl mažesnių VĮ „Indėlių ir investicijų draudimas“ pajamų.

Valdžios sektoriaus išlaidos aptariamu laikotarpiu buvo mažesnės negu prieš metus, daugiausia dėl kritusių investicijų. Valdžios sektoriaus investicijos 2016 m. pirmąjį pusmetį sudarė tik maždaug pusę sumos, išleistos per 2015 m. tą patį laikotarpį. Kryptį lėmė mažesnės ES paramos lėšos. Be kritusių valdžios sektoriaus investicijų, išlaidas taip pat mažino sumažėjusios kapitalo pervedimų išlaidos ir mažesni palūkanų mokėjimai. Kapitalo pervedimus sumažino nurykęs lėšų poreikis Konstitucinio Teismo sprendimams įgyvendinti, o palūkanų mokėjimai sumažėjo dėl mažų palūkanų aplinkoje refinansuojamų brangesnių anksčiau išleistų obligacijų emisijų ir sumažėjusio polinkio skolintis. Vis dėlto buvo ir valdžios sektoriaus išlaidas didinančių veiksnių, svarbiausi iš jų – gausesnės socialinės išmokos ir dosnesnis atlygis darbuotojams. Pastarasis didėjo dėl metų pradžioje padidintos minimalios mėnesinės algos, taip pat dėl praėjusių metų sprendimo padidinti atlyginimus mažiausią uždarbį gaunantiems valstybės tarnautojams. Pagrindinės gausesnių socialinių išmokų priežastys buvo 2016 m. pradžioje padidintos pensijos ir didesnės draudžiamosios pajamos, darančios įtaką socialinio draudimo pašalpų ir kitų socialinio draudimo išmokų dydžiams.

Valdžios sektoriaus finansai (pašalinus vienkartinį veiksnį įtaką) šiuo metu yra iš esmės subalansuoti.

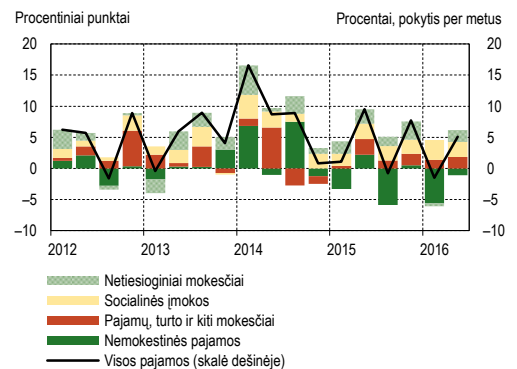
23 pav. Valdžios sektoriaus pajamos, išlaidos ir balansas, pašalinus vienkartinį veiksnį įtaką (keturių ketvirčių slenkamoji suma)



Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Didelė vidaus paklausa jau netrumpą laiką yra pagrindinis valdžios sektoriaus pajamų augimo veiksnys.

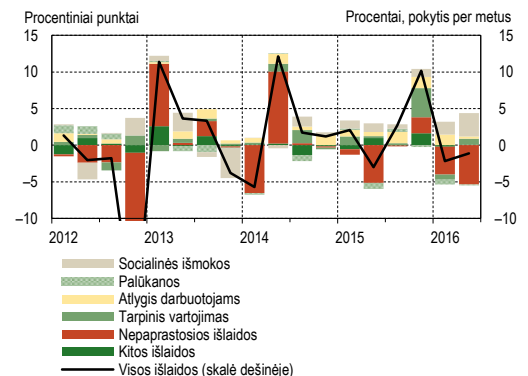
24 pav. Valdžios sektoriaus pajamų kaitos veiksniai



Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Šiame valdžios sektoriaus išlaidas labiausiai mažina dėl sulėtėjusio ES paramos lėšų panaudojimo sumažėjusios investicijos (nepaprastųjų išlaidų dalis).

25 pav. Valdžios sektoriaus išlaidų kaitos veiksniai



Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

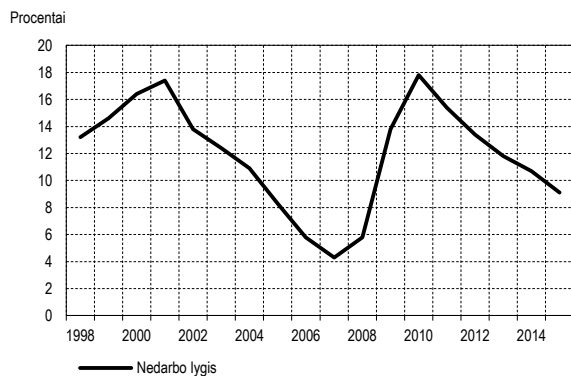
1 PRIEDAS. Senėjimas, pensijų reforma ir galimos ekonominės politikos priemonės Lietuvoje

Įvadas

Nuo 2015 m. spalio mėn. suintensyvėjo Lietuvos politikų debatai dėl Lietuvos Respublikos darbo kodekso ir kitų teisės aktų, kuriais siekiama sukurti naują šalies socialinį modelį. Darbo kodekso atnaujinimas ir dalies mokesčių bei pensijų sistemos reforma turėtų skatinti darbo vietų kūrimą, mažinti paskatas dalyvauti neoficialiojoje (šėšėlinėje) ekonomikoje ir užtikrinti fiskalinį tvarumą senstančioje visuomenėje. Šia analize prie diskusijos siekiama prisidėti įvertinant galimas makroekonominės senėjimo pasekmes ir biudžeto konsolidavimo galimybes senstant visuomenei. Dėmesys sutelkiamas į valdžios sektoriaus biudžeto subalansavimą, pagrindu laikant ekonomikos oficialiojo ir neoficialiojo sektorių sąveiką nedarbo, gamybos ir apmokestinimo srityse.

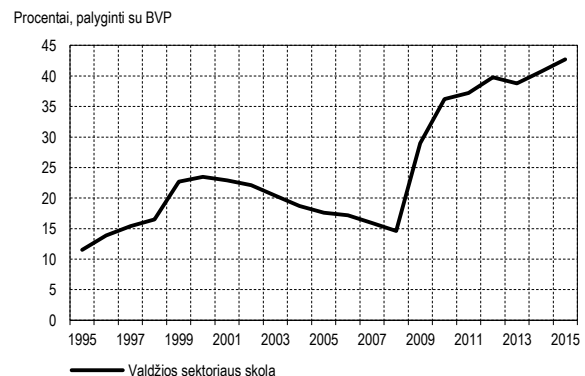
Nors Lietuvos nedarbo ir valdžios sektoriaus skolos lygis, palyginti su kitų Europos šalių lygiu, nėra labai aukštas, išsiskiria keletas tendencijų, kurios galėtų būti svarbios diskutuojant dėl socialinio modelio. Po pastarosios ekonominės krizės nedarbo lygis staiga kilstelėjo iki beveik 18 procentų, paskui po truputį mažėjo ir dabar sudaro 9 procentus (A pav.). Dėl emigracijos daromas mažesnis spaudimas nedarbo draudimo fondui trumpuoju laikotarpiu, bet emigracija tęsiasi ir po krizės, o tai kelia abejonių dėl situacijos darbo rinkoje ir gimstamumo kaitos ilguoju laikotarpiu.

A pav. Nedarbo lygis



Šaltinis: Eurostatas.

B pav. Valdžios sektoriaus skola



Šaltinis: Eurostatas.

Valdžios sektoriaus skolos lygis Lietuvoje paskutiniu metu be pertrūkio didėjo (B pav.), todėl šiandien valdžios sektoriaus skolos ir BVP santykis viršija 40 procentų. Daugiausia skola padidėjo per krizę, bet po krizės irgi kito ta pačia kryptimi. Nepaisant šio pagreičio, valdžios sektoriaus skolos lygis vis dar yra mažesnis nei daugumos Europos šalių.

Kalbant apie demografiją, pasakytina, kad Eurostatas senėjimą Lietuvoje prognozuoja daug mažesnę nei, pavyzdžiui, Slovakijoje ar pietų Europos šalyse. Be to, valstybinėms pensijoms Lietuva išleidžia santykinai mažiau nei kitos panašios valstybės. Vis dėlto, atsižvelgiant į nesena valstybės skolos ūgtelėjimą ir darant prielaidą, kad esamos demografinės tendencijos nepasikeis, galima numatyti, kad net ir nuosaikus senėjimas galėtų sukelti fiskalinę įtampą vidutinės trukmės laikotarpiu. Atliekant analizę, bus vertinama, kiek dėl senėjimo galėtų padidėti biudžeto deficitas (valstybės skola), ir nagrinėjama, kokių makroekonominių pasekmių galėtų turėti skirtingos fiskalinės priemonės, kurių reikėtų biudžeto spaudimui pašalinti.

1. Modelio apžvalga

Plėtojama OGRE uždarnosios ekonomikos modelio versija, D. Baksa'os ir Z. Munkacsi (2016) papildyta ekonomikos atvirumo elementu – užsienio prekyba ir taupymu užsienio aktyvais. Pagrindinė OGRE naujovė yra neoficialiosios ekonomikos dalies įtraukimas į persidengiančiųjų kartų (angl. *Overlapping Generations*, OLG) modelį. Tai pirmasis neoficialiąją ekonomiką apimantis Gertlerio tipo OLG modelis, kuriuo atsižvelgiama į nedarbą. Įtraukti neoficialiąją dalį svarbu, nes ji, kaip nurodo ir O. E. Williamsonas (1975), lemia mokesčių vengimą ir mažesnę reguliavimo lygį. Išsamus atvirosios ekonomikos modelio aprašymas pateikiamas D. Baksa'os ir Z. Munkacsi (2016) straipsnyje.

Analizei naudojamo OLG modelio struktūrą sudaro dvi visuomenės grupės. Jauni žmonės (dirbantys) arba dirba ir moka darbo pajamų mokesčius, arba yra bedarbiai ir iš valdžios gauna bedarbio išmokas. Seni žmonės (pensininkai) ne dirba, o gauna valstybines senatvės pensijas. Populiacija nėra pastovi, einant laikui ji kinta: jaunų žmonių grupė pasipildo naujais žmonėmis, o seni žmonės miršta. Populiacijos struktūros pokyčius lemia ne tik gimimas ir mirtis, bet ir išėjimas į pensiją.

Įmonės yra dviejų tipų – fizinio kapitalo gamintojos ir produkcijos gamintojos. Fizinio kapitalo gamintojos investuoja ir teikia fizinį kapitalą prekių gamintojoms. Pastarosios samdo darbuotojus iš jaunų žmonių grupės ir gamina prekes, kurios yra arba vartojamos namų ūkių, arba įsigyjamoms valdžios (tik oficialiojo sektoriaus prekės), arba naudojamos kapitalo gamybai. Produkciją gaminančios įmonės skiria papildomų išlaidų darbuotojams samdyti ir deryboms dėl atlyginimo. Be to, jos veikia monopolistinės konkurencijos sąlygomis ir nustato kainų lygį.

Darbuotojus gali samdyti oficialiojo arba neoficialiojo sektoriaus įmonės. Neformaliose darbo ir prekių rinkose išvengiama mokesčių mokėjimo. Tai reiškia du dalykus: 1) darbo pajamos (tiek darbuotojo, tiek darbdavio) apmokestinamos tik oficialiajame sektoriuje; 2) pridėtinės vertės mokestis mokamas tik už prekes, įsigytas iš oficialiojo sektoriaus gamintojų. Kitas didelis skirtumas yra tai, kad oficialusis sektorius reguliuojamas labiau nei neoficialusis. Formalioms darbo bei prekių rinkoms būdingas ir didesnis nelankstumas. Abu sektoriai sąveikauja darbo ir prekių rinkose. Darbo rinkos sąveika rodo darbuotojų galimybes pereiti iš oficialaus į neoficialų sektorių, priklausančias nuo to, koks yra darbo pajamų apmokestinimo oficialiajame sektoriuje ir darbo užmokesčio neoficialiajame sektoriuje lygis. Prekių rinkos sąveika atskleidžia, kad šešėline veikla užsiimančios įmonės pagamintas prekės vienetas teikia mažesnę naudą, nei prekės vienetas, pagamintas oficialiajame sektoriuje. Toks vertės sumažėjimas aiškinamas tuo, kad produkciją gaminant šešėline veikla užsiimančioms įmonėms, nesama vartotojų apsaugos. Viešasis sektorius vartoja tik oficialiosios ekonomikos gaminius.

Fiskalinio sektoriaus modelis yra gana išsamus – modeliuojami du viešojo sektoriaus pajamų šaltiniai. Valdžios sektoriaus pajamas sudaro darbo pajamų mokesčiai (gyventojų pajamų mokestis, darbuotojų ir darbdavių socialinio draudimo įmokos) ir pridėtinės vertės mokestis. Iš valdžios sektoriaus finansuojamas valdžios sektoriaus vartojimas, nedarbo išmokos ir senatvės pensijos. Valdžios sektoriaus biudžeto deficitas padengiamas išleidžiant obligacijas. Skiriami dveji pensijų planai. Taikant persikirstomojo finansavimo planą (angl. *pay-as-you-go*), išeinantys į pensiją asmenys gauna pensijų išmokas, susietas su buvusiu darbo užmokesčiu ir pakeitimo norma, rodančia, kokią dalį darbo užmokesčio pakeičia pensija. Visiško finansavimo principas numato, kad kiekvienas darbuotojas turi sąskaitą ir jos santaupos naudojamos būsimoms pensijų išmokoms finansuoti.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pagal daromą prielaidą užsienio prekyboje dalyvauja tik oficialusis sektorius. Lietuvos ekonomika yra labai atvira (atvirumo rodiklis, skaičiuojamas kaip eksporto ir importo dalių, palyginti su BVP, suma, yra apie 150 %), todėl užsienio prekyba nagrinėjant senėjimo problemą ir valstybės ekonominės politikos priemones yra esminis dalykas. Išorės sektoriaus kaita turi didelę įtaką gamybai, vartojimui ir apmokestinimui.

2. Senėjimo poveikis ir galimi ekonominės politikos sprendimai

Tiriamas tiek ilgalaikis, tiek trumpalaikis makroekonominis poveikis, kurį galėtų turėti ekonominės politikos priemonės, pasirinktos senėjimo keliamo spaudimo biudžetui problemai spręsti. Ilguoju laikotarpiu laikomas 100 metų laiko tarpas, aprėpiantis dviejų kartų darbo ciklą. Pirmieji 30 metų skirstomi smulkiau, nes išlaidos ir nauda trumpuoju laikotarpiu skiriasi nuo ilgojo laikotarpio išlaidų ir naudos, o tai rodytų, kad ir ekonominės politikos sprendimai turės nevienodą poveikį.

Visuomenės senėjimas modeliuojamas kaip mirtingumo rodiklio mažėjimas, ir toks senėjimo indeksas (senų ir jaunų žmonių santykis) pirmuosius 30 metų laipsniškai didėja 5 proc. punktais, o per kitus 70 metų nusistovi naujas jo lygis. Senėjant dirba santykinai mažiau žmonių, ir išeinančių į pensiją asmenų dalis didėja sparčiau už mirties atvejų didėjimą. Dėl to keičiasi visuomenės struktūra: aktyvių jos narių mažėja, daugėja neaktyvių. Darbo jėgos pasiūla mažėja, kaip ir BVP vienam gyventojui. Valdžios sektoriaus išlaidos pensijoms didėja, o mokestinės pajamos, mažėjant tiek jaunų, tiek senų žmonių vartojimui, mažėja ir tai lemia didesnę valstybės skolą. Dėl tikėtinos ilgesnės gyvenimo trukmės mažėja abiejų visuomenės grupių vartojimas ir didėja taupymas. Suvokdami, kad gyvenimo trukmė pailgėjo, daugiau žmonių ieškosi darbo, tačiau iškart sugerti papildomos darbo pasiūlos neleidžia trintis darbo rinkoje.

Nagrinėjamos ekonominės politikos priemonės ir jų poveikis nurodomi A lentelėje. Tai priemonės, kurių reikėtų imtis siekiant spręsti senėjimo poveikio biudžetui ir galimo ilgalaikio poveikio ekonomikai problemą. Pirmiausia tiriama, kokį poveikį turėtų dvi darbo pajamų mokesčių politikos apmokestinimo priemonės: gyventojų pajamų mokesčio ir darbuotojų socialinio draudimo įmokų didinimas; darbdavio socialinio draudimo įmokų didinimas. Tada susitelkiama į dvi pensijų reformas: pakeitimo normos mažinimą ir išėjimo į pensiją tikimybės mažinimą, t. y. pensinio amžiaus ilginimą. Galiausiai tiriama, kokį poveikį daro kitos fiskalinės politikos priemonės, tokios kaip pajamų iš pridėtinės vertės mokesčio didinimas ir valdžios sektoriaus vartojimo išlaidų mažinimas.

Numatant senėjimo indekso padidėjimą 5 proc. punktais, kiekviena fiskalinės politikos priemonė keičiama taip, kad valstybės skolos lygis būtų toks, koks buvo iki ekonominio šoko. 1 lentelėje pateikiami skaičiavimo rezultatai rodo grynąjį kintamojo pokytį procentais: –1,1 proc. BVP vienam gyventojui pagal nekonsolidavimo scenarijų reiškia, kad, valdžiai nesiimant reformų, BVP vienam gyventojui pagal mažesnio mirtingumo scenarijų bus 1,1 proc. mažesnis. A lentelėje pateikiami skaičiavimų rezultatai procentiniais punktais rodo kintamųjų skirtumus: oficialiojo BVP, palyginti su visu BVP, padidėjimas, 0,1 proc. punkto padidinus darbdavio socialinio draudimo įmoką, reiškia, kad, darbdavio socialinio draudimo įmokai padidėjus 3,3 proc. punkto, oficialiojo sektoriaus sukuriamas BVP padidėja, pavyzdžiui, nuo 80 iki 80,1 procento. Visi pavyzdžiai rodo, kad norint, jog valstybės skolos lygis būtų toks pat, koks buvo iki šoko, būtinas fiskalinės priemonės pokytis.

A lentelė. Lietuvos senėjimo indekso padidėjimo 5 proc. punktais poveikis ilguoju laikotarpiu

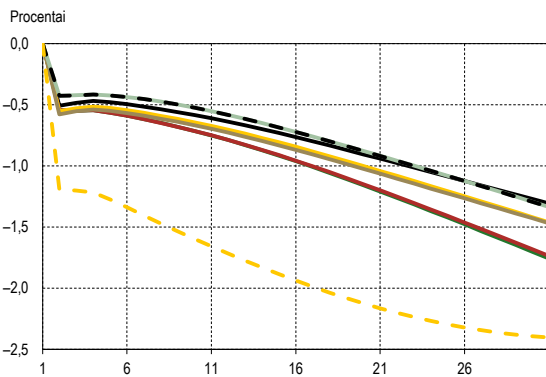
| Biudžeto konsolidavimo priemonė | BVP vienam gyventojui (procentais) | | Oficialusis BVP, palyginti su BVP (pokytis proc. punktais) | |
|---|--|-------------------------|---|-------------------------|
| | Pagrindinis scenarijus | Mažesnis atvirumo lygis | Pagrindinis scenarijus | Mažesnis atvirumo lygis |
| Nekonsolidavimas | -1,1 | -0,9 | 0,0 | -0,2 |
| Gyventojų pajamų mokestis ir darbuotojų SDI | -1,5 | -2,4 | 0,1 | 0,3 |
| Darbdavio SDI | -1,4 | -2,3 | 0,1 | 0,3 |
| Darbo užmokesčio pakeitimo pensija norma | -1,1 | -1,9 | 0,1 | 0,3 |
| Išėjimo į pensiją tikimybė | -1,0 | -1,7 | 0,1 | 0,3 |
| Pridėtinės vertės mokestis | -0,9 | -1,7 | -0,1 | 0,0 |
| Valdžios sektoriaus vartojimo išlaidos/BVP | -0,9 | -1,7 | -0,1 | 0,1 |
| Gimstamumo lygis | 0,1 | -0,6 | 0,0 | 0,3 |
| Biudžeto konsolidavimo priemonė | Bendras namų ūkių vartojimas vienam gyventojui (procentais) | | Jaunų namų ūkių vartojimas, palyginti su bendru vartojimu (pokytis proc. punktais) | |
| | Pagrindinis scenarijus | Mažesnis atvirumo lygis | Pagrindinis scenarijus | Mažesnis atvirumo lygis |
| Nekonsolidavimas | -1,1 | -0,3 | -2,8 | -3,5 |
| Gyventojų pajamų mokestis ir darbuotojų SDI | -2,1 | -3,9 | -0,9 | -0,9 |
| Darbdavio SDI | -2,1 | -3,9 | -0,7 | -0,6 |
| Darbo užmokesčio pakeitimo pensija norma | -1,7 | -3,2 | -0,8 | -0,7 |
| Išėjimo į pensiją tikimybė | -1,6 | -3,1 | -0,7 | -0,6 |
| Pridėtinės vertės mokestis | -1,5 | -3,1 | -0,7 | -0,5 |
| Valdžios sektoriaus vartojimo išlaidos/BVP | -0,5 | -1,9 | -0,7 | -0,5 |
| Gimstamumo lygis | -0,1 | -1,9 | 1,2 | 1,9 |
| Biudžeto konsolidavimo priemonė | Nedarbo lygis (pokytis proc. punktais) | | Neoficialiojo įdarbinimo dalis, palyginti su visu užimtųjų skaičiumi (pokytis proc. punktais) | |
| | Pagrindinis scenarijus | Mažesnis atvirumo lygis | Pagrindinis scenarijus | Mažesnis atvirumo lygis |
| Nekonsolidavimas | -0,7 | -0,8 | 0,0 | 0,2 |
| Gyventojų pajamų mokestis ir darbuotojų SDI | -0,6 | -0,3 | 0,3 | 0,2 |
| Darbdavio SDI | -0,6 | -0,2 | 0,2 | 0,1 |
| Darbo užmokesčio pakeitimo pensija norma | -0,6 | -0,3 | -0,2 | -0,4 |
| Išėjimo į pensiją tikimybė | -0,5 | -0,2 | -0,2 | -0,4 |
| Pridėtinės vertės mokestis | -0,8 | -0,5 | 0,1 | -0,1 |
| Valdžios sektoriaus vartojimo išlaidos/BVP | -0,8 | -0,5 | 0,1 | -0,1 |
| Gimstamumo lygis | 0,0 | 0,4 | -0,1 | -0,4 |
| Biudžeto konsolidavimo priemonė | Valdžios sektoriaus skola, palyginti su BVP (pokytis proc. punktais) | | Priemonė (pokytis proc. punktais) | |
| | Pagrindinis scenarijus | Mažesnis atvirumo lygis | Pagrindinis scenarijus | Mažesnis atvirumo lygis |
| Nekonsolidavimas | 75,9 | 125,1 | 0,0 | 0,0 |
| Gyventojų pajamų mokestis ir darbuotojų SDI | 0,0 | 0,2 | 2,6 | 3,4 |
| Darbdavio SDI | 0,0 | 0,2 | 3,3 | 4,4 |
| Darbo užmokesčio pakeitimo pensija norma | -0,1 | 0,0 | -1,0 | -1,3 |
| Išėjimo į pensiją tikimybė | -0,3 | -0,1 | -0,03 | -0,04 |
| Pridėtinės vertės mokestis | -0,1 | 0,0 | 1,8 | 2,3 |
| Valdžios sektoriaus vartojimo išlaidos/BVP | -0,2 | 0,0 | -0,4 | -0,5 |
| Gimstamumo lygis | -1,8 | -1,8 | -0,4 | -0,4 |

Pastaba: SDI – socialinio draudimo įmoka. Darbo užmokesčio pakeitimo pensija norma yra bendroji, o gimstamumo lygis – grynasis. Ilgasis laikotarpis reiškia 100 metų po įvykusio šoko. Šokas – seno amžiaus žmonių išlaikymo koeficiento nuoseklus padidėjimas 5 proc. punktais per pirmus 30 metų, po to koeficiento reikšmė nekinta.

Gyventojų pajamų mokesčio ir darbuotojų socialinio draudimo įmokos didinimas BVP vienam gyventojui turi didžiausią poveikį iš visų nagrinėtų fiskalinės politikos priemonių. Taip yra todėl, kad taikant šią priemonę stipriai paveikiamas jaunų žmonių grupei priklausančių asmenų vartojimas: jų vartojimo dalis, palyginti su visu vartojimu, sumažėja 0,9 proc. punkto, o visas vartojimas vienam gyventojui tampa mažesnis 2,1 proc. Darbo jėgos pasiskirstymo tarp oficialiojo ir neoficialiojo sektoriaus svyravimai nedideli.

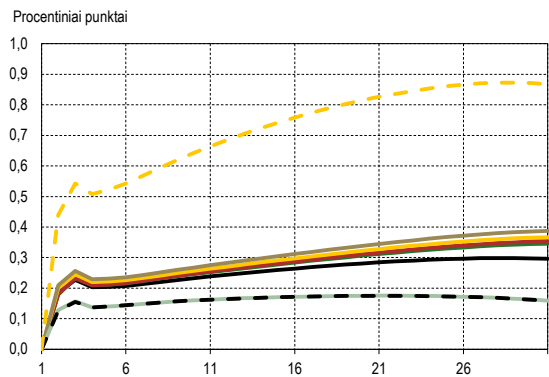
Padidėjęs gimstamumo lygis, netgi mažiau už ilgalaikį vidurkį, galėtų visiškai atsverti neigiamas ekonomines pasekmes, keliamas senėjimo indekso padidėjimo. Tačiau valdžios galimybės kontroliuoti šią sritį yra ribotos. Valstybės remiamos gimstamumo skatinimo programos efektyvumas priklauso nuo veiksnių, kurių valdžia negali kontroliuoti. Į modelį įtraukiamas grynasis gimstamumo rodiklis apima bet kokių gyventojų skaičiaus padidėjimą – lemiamą tiek didesnio gimstamumo, tiek migracijos.

BVP vienam gyventojui

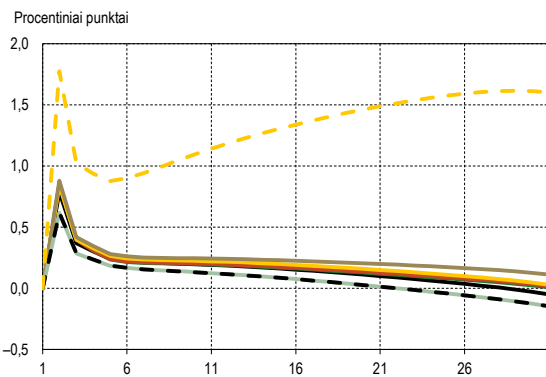


Nedarbo lygis

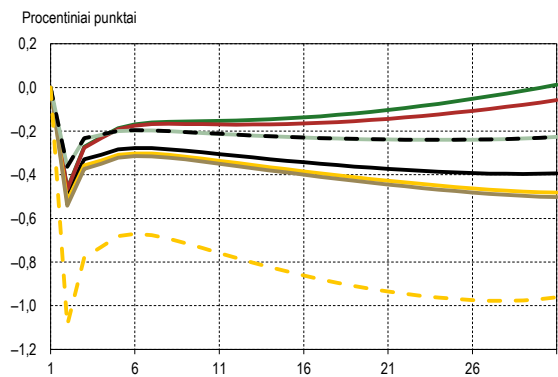
Oficialusis BVP, palyginti su visu BVP



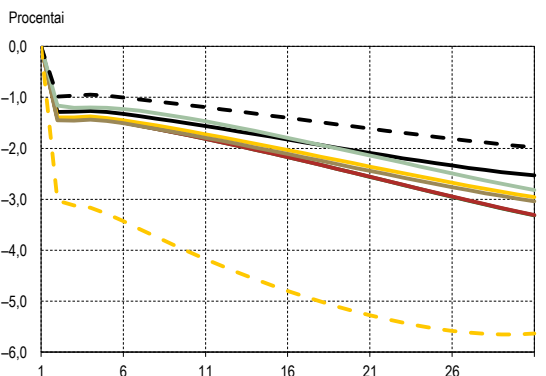
Neoficialus įdarbinimas, palyginti su bendru užimtųjų skaičiumi



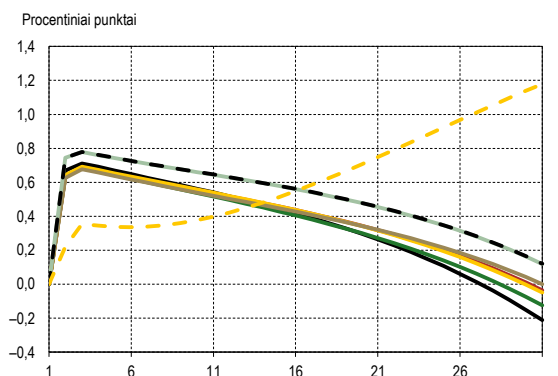
Bendras namų ūkių vartojimas vienam gyventojui



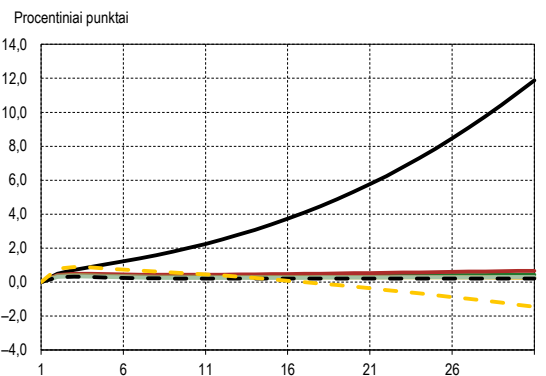
Jaunų namų ūkių vartojimas, palyginti su visu vartojimu.



Valdžios sektoriaus skola, palyginti su BVP



Fiskalinės politikos priemonė



— Šokas nepatiriamas
— Darbo užmokesčio pakeitimo pensija norma
— Valdžios sektoriaus vartojimo išlaidos

— Socialinio draudimo įmokos
— Išėjimo į pensiją tikimybė
— Gimstamumo lygis

— Darbdavio socialinio draudimo įmoka
— Pridėtinės vertės mokestis

Pasirinktų politikos priemonių poveikis trumpuoju laikotarpiu yra toks: pirmuosius dvejus metus nuo priemonės taikymo pradžios nedarbo lygis gerokai išauga, tada pamažu artėja prie ilgojo laikotarpio reikšmės (žr. C pav.). Trumpuoju laikotarpiu nedarbo lygis didėja dėl darbo pajamų įmokų padidėjimo – įmonėms prie to reikia prisitaikyti (didesnės išlaidos darbo jėgai). Trumpojo laikotarpio rezultatams įtakos taip pat turi sąveika tarp oficialiosios ir šešėlinės ekonomikos, t. y. keičiantis mokesčių tarifui, darbuotojai gali turėti skirtingų paskatų, pavyzdžiui, palikę šešėlinį sektorių, kai kurie iš jų pirmiausia gali tapti bedarbiais, nes rasti darbą oficialiajame sektoriuje užtrunka.

Išvados

Pagal tokį scenarijų, kai nesiimama jokių ekonominės politikos pokyčių, dėl visuomenės senėjimo valstybės deficitas ir skola didėja. Jei ekonominės politikos priemonių poveikio vertinimo kriterijumi laikomas BVP vienam gyventojui, biudžeto konsolidavimas GPM būdu atrodo mažiausiai priimtinas, labiausiai pageidautinas būtų tokios priemonės kaip PVM (pajamų dalies) arba valdžios sektoriaus vartojimo (išlaidų dalies) koregavimas. Iš tikrųjų senėjimo sukeltą fiskalinį atotrūkį panaikinti galima taikant įvairių ekonominės politikos priemonių derinį. Kadangi skirtingų priemonių poveikis nagrinėtiems suvestiniams makroekonominiams rodikliams yra nevienodas, optimalus bus tiek ekonominius, tiek politinius motyvus apimantis priemonių derinys.

Literatūra

Baksa D., Munkacsi Z. 2016: *A Detailed Description of OGRE, the OLG Model*. Lietuvos bankas, Darbo straipsnių serija, Nr. 31.

Baksa D., Constantinescu M., Munkacsi Z. 2016: *Aging, Informality and Public Policies in a Small Open Economy*., Lietuvos bankas, Diskusinių straipsnių serija, Nr. 2.

Gertler M. 1999: Government Debt and Social Security in a Lifecycle Economy. – *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy* 50 (1), 61–110.

Williamson O. E. 1975: *Markets and Hierarchies, Analysis and Antitrust Implications: A Study in the Economics of Internal Organization*. The Free Press.

2 PRIEDAS. Lietuvos socialinio modelio reforma: darbo santykių reglamentavimas

Įmonės nuolat samdo ir atleidžia darbuotojus. Tai joms leidžia prisitaikyti prie kintančios ekonominės ir konkurencinės aplinkos, naujų gamybos technologijų ir kt. Tačiau atleisti darbuotojai nuo to dažnai nukentė: jie praranda pragyvenimo šaltinį, darbo įgūdžius, dėl pablogėjusios finansinės padėties jaučia nežinomybę ir įtampą. Todėl šalyse stengiamasi suderinti įmonių laisvę samdyti ir atleisti darbuotojus su darbuotojų apsauga nuo nedarbo sukeliama sunkumų. Šiame priede aptariama, kaip šie tikslai yra derinami Lietuvoje ir kaip jų derinį pakeis naujasis socialinis modelis. Daugiausia dėmesio skiriama Lietuvos Respublikos darbo kodekso pokyčiams, nes būtent jie sukėlė aštrias diskusijas viešumoje.

1. Kitose šalyse taikomi socialiniai modeliai

Suderinti minėtą įmonių laisvę ir darbuotojų apsaugą padeda trejopos priemonės: darbuotojų samdymo pagal terminotas darbo sutartis ir atleidimo apribojimai (pastarieji mažina atleidžiamų darbuotojų skaičių); nedarbo išmokos, atstojančios prarastas darbuotojų pajamas; aktyviosios darbo rinkos politikos (ADRP) priemonės, padedančios atleistiems darbuotojams įsidarbinti. Išsivysčiusios ekonomikos šalyse taikomus šių priemonių derinius – socialinius modelius⁹ – galima suskirstyti į tris grupes (Blanchard ir kt. 2013):

- *Anglosaksiškasis modelis*. Samdymo ir atleidimo apribojimai yra negriežti, o nedarbo socialinio draudimo sistema nėra dosni. Tai lemia intensyvių darbuotojų samdymą ir atleidimą, trumpą nedarbo trukmę ir mažą nedarbo lygį.
- *Šiaurės šalių modelis*, vadinamas ir darbo rinkos lankstumo bei užimtumo garantijų pusiausvyros (angl. *flexicurity*) modeliu. Samdymo ir atleidimo apribojimai yra vidutinio griežtumo arba griežti, nedarbo socialinio draudimo sistema yra dosni, tačiau nedarbo išmokos priklauso nuo pastangų įsidarbinti, ADRP priemonių vaidmuo yra svarbus. Tai leidžia perskirstyti darbo išteklius ir lemia mažą nedarbo lygį.
- *Žemyninis modelis* (angl. *continental*). Samdymo ir atleidimo apribojimai yra griežti, nedarbo socialinio draudimo sistema yra dosni, tačiau ADRP priemonių vaidmuo gana nedidelis. Tai lemia ribotą darbo išteklių perskirstymą ir nemažą nedarbo lygį.

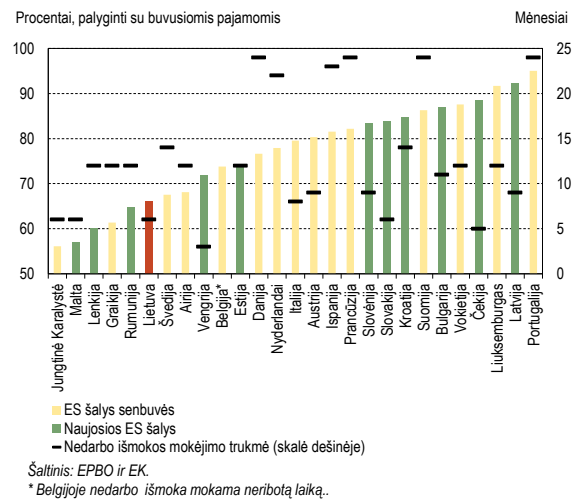
Lietuvoje iki šiol taikyto socialinio modelio vienareikšmiškai priskirti vienai iš šių grupių negalima. Ypač sunku įvertinti samdymo ir atleidimo apribojimus, nes juos reglamentuojančių Darbo kodekso nuostatų gana dažnai nesilaikoma. Nedarbo socialinio draudimo sistemos ir ADRP priemonių vaidmuo yra aiškesnis, tačiau vis tiek verta panagrinėti visų trijų priemonių svarbą apibūdinančius Lietuvos rodiklius ir juos palyginti su tokiais ES šalių rodikliais.

2. Koks buvo iki šiol taikytas socialinis modelis

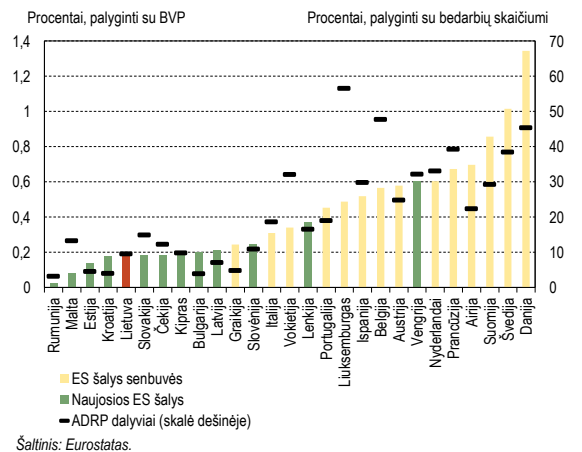
2.1. Nedarbo išmokos ir ADRP priemonės

Nedarbo socialinio draudimo sistemos dosnumą gali apibūdinti du rodikliai – nedarbo išmokos dydis ir jos mokėjimo trukmė. Dydis vertinamas pagal tai, kokią dalį atleisto darbuotojo prarastų pajamų sudaro nedarbo išmoka. Palyginti su ES šalimis senbuvėmis, Lietuvoje nedarbo išmokos yra labai mažos, palyginti su naujosiomis ES šalimis, – vienos iš mažesnių (žr. A pav.). Mokėjimo trukmė irgi yra viena trumpiausių ES (European Commission 2015a). ADRP priemonių svarbą gali apibūdinti išlaidos ADRP priemonėms, palyginti su BVP, ir bedarbių, kuriems taikomos šios priemonės, dalis. Išlaidos ADRP priemonėms Lietuvoje yra mažiausios iš visų ES šalių senbuvė, tačiau gana panašios į išlaidas, joms skiriamas naujosiose ES šalyse (žr. B pav.). Panašią padėtį rodo ir bedarbių, dalyvaujančių ADRP, dalių palyginimas: iš ES šalių senbuvė ši dalis mažesnė tik Graikijos, o iš 13 naujųjų ES šalių – 5 šalių. Taigi, Lietuvoje nedarbo socialinio draudimo sistemos ir ADRP priemonių reikšmė saugant atleistus darbuotojus nuo nedarbo sukeliama pasekmių yra palyginti maža.

A pav. Nedarbo išmokos dydis ir jos mokėjimo trukmė 2013–2014 m.



B pav. Išlaidos ADRP priemonėms ir ADRP dalyviai 2014 m.



⁹ Paprastai taikoma platesnė socialinio modelio samprata. Ji apima ir daug kitų priemonių, pavyzdžiui, kolektyvinius darbo santykius, pensijų, ligos, motinystės ir kitokį socialinį draudimą, sveikatos apsaugos, švietimo ir kitas paslaugas.

2.2. Dirbančių pagal neterminuotas darbo sutartis atleidimo apribojimai

Samdymo ir atleidimo apribojimams palyginti naudojami EBPO skelbiami teisinės užimtumo apsaugos (angl. *employment protection legislation*) indeksai (toliau – TUA indeksai). Jie apskaičiuojami iš atsakymų į klausimus apie darbuotojų atleidimo ir samdymo teisinį reguliavimą. Didelė dalis klausimų yra kokybinio pobūdžio, pavyzdžiui, „Kokios priežastys atleisti darbuotoją laikomos teisėtomis?“ Atsakymai grupuojami pagal apribojimų griežtumą: jei nepakankami darbuotojo sugebėjimai ar darbo vietos neberekalingumas yra teisėtos ir pakankamos priežastys, darbuotojų atleidimas laikomas lanksčiu, jei būtina atsižvelgti dar ir į darbuotojo amžių ar stažą įmonėje – mažesnio lankstumo, jei yra nustatyta, kad prieš atleidžiant darbuotoją turi būti bandoma jį perkelti į kitas pareigas ar perkvalifikuoti, – dar mažesnio lankstumo ir t. t. Skaičiuojami du pagrindiniai TUA indeksai: darbo pagal neterminuotas darbo sutartis TUA indeksas ir laikinojo užimtumo TUA indeksas (darbas pagal terminuotas darbo sutartis ir darbas per laikinojo įdarbinimo įmones). Be to, vertinamos atskiros TUA sritys, pavyzdžiui, atleidimo procedūros, įspėjimo terminai ir išieitinės išmokos, samdymas pagal terminuotas darbo sutartis ir kt.

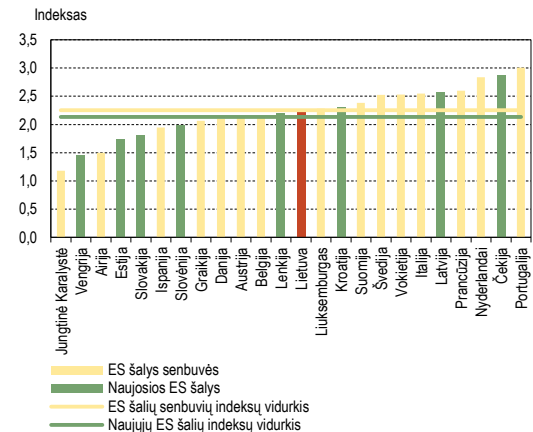
Lietuvos TUA indeksas, kuriuo apibendrinami pagal neterminuotas darbo sutartis dirbančių darbuotojų atleidimo apribojimai, beveik nesiskiria nuo ES šalių senbuvėjų indeksų vidurkio (žr. C pav.). Maždaug pusėje šių šalių taikomi mažesni nei Lietuvoje apribojimai. Palyginti su naujųjų ES šalių vidurkiu, Lietuvos TUA indeksas yra šiek tiek didesnis (apribojimai yra šiek tiek griežtesni). Penkiose iš aštuonių naujųjų ES šalių¹⁰ taikomi mažesni nei Lietuvoje apribojimai. Pastebimai mažesni yra Estijoje taikomi apribojimai, tačiau Latvijoje jie taikomi gerokai griežtesni.

TUA indeksas leidžia įvertinti tris sritis: kaip sunku atleisti darbuotoją (teisėtos atleidimo priežastys, gražinimas į darbą ir kompensacija neteisėto atleidimo atveju ir kt.), kiek nepatogios yra jo atleidimo procedūros (ar jos sudėtingos ir kiek laiko trunka) ir kokie yra taikomi įspėjimo terminai bei išieitinės išmokos. Šios sritys leidžia paaiškinti, kodėl Lietuvos TUA indeksas skiriasi nuo minėtų šalių grupių indeksų vidurkio.

Nors Lietuvos TUA indeksas beveik nesiskiria nuo ES šalių senbuvėjų indeksų vidurkio, tačiau Lietuvoje taikomi įspėjimo terminai yra daug ilgesni, o išieitinės išmokos – daug didesnės. Ypač daug skiriasi terminai ir išmokos, taikomi mažesni stažą turintiems darbuotojams. Vis dėlto jų poveikį indeksui atsveria daug paprastesnės ir greitesnės darbuotojo atleidimo procedūros (žr. D pav.). Pavyzdžiui, atleidžiant darbuotoją nereikia informuoti trečiųjų šalių (darbo tarybos, profsąjungos, valstybės institucijos ar pan.) ar gauti jų pritarimo. Lietuvos TUA indekso nuokrypio nuo ES naujųjų šalių vidurkio priežastys yra panašios kaip ir nuokrypio nuo ES šalių senbuvėjų. Tiesa, atleisti darbuotoją Lietuvoje yra sunkiau nei ES naujosiose šalyse dėl nuostatos, jog tai padaryti galima tik tuo atveju kai darbuotojo neįmanoma perkelti į kitą darbą, ir dėl tam tikrų darbuotojų grupių (pvz., neįgaliųjų, auginančių vaikus ir kt.) atleidimo ribojimų. Daugumoje naujųjų šalių darbo vietos neberekalingumas ar neužtektini darbuotojo sugebėjimai yra pakankamos priežastys jį atleisti.

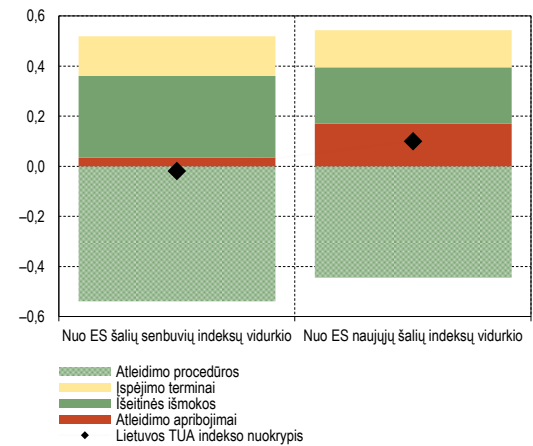
Šie vertinimai remiasi prielaida, kad darbuotojų atleidimą ribojančių teisės aktų nuostatų yra laikomasi. Tačiau iš informacijos žiniasklaidoje bei tarptautinių institucijų vertinimų susidaro įspūdis, kad Lietuvoje tų nuostatų gana dažnai nesilaikoma. Pavyzdžiui, 2010 m., kai darbo rinkos padėtis buvo labai prasta ir nedarbo lygis siekė 17,8 proc., darbdavio iniciatyva ir nesant darbuotojo kaltės (šiuo atveju mokama išieitinė išmoka) buvo nutraukta tik 2,1 proc. visų nutrauktų darbo sutarčių. Vėlesniais metais ši dalis dar labiau sumažėjo ir sudarė 0,6–0,9 proc. (Per metus... 2015). Abejotina, kad

C pav. TUA indeksas, kuriuo apibendrinami dirbančių pagal neterminuotas darbo sutartis asmenų atleidimo apribojimai, 2013–2014 m.



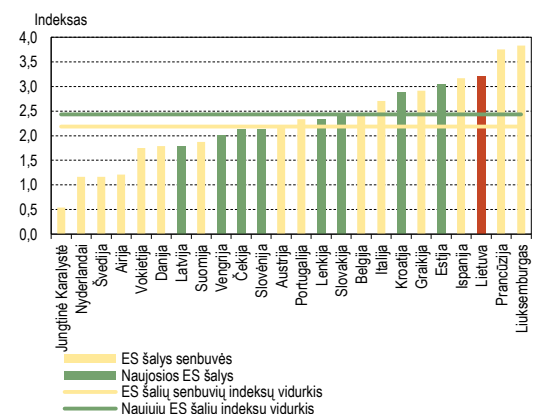
Šaltiniai: EBPO ir Lietuvos banko skaičiavimai.

D pav. Lietuvos TUA indekso, kuriuo apibendrinami dirbančių pagal neterminuotas darbo sutartis asmenų atleidimo apribojimai, nuokrypio nuo ES šalių indeksų vidurkių veiksniai, 2013–2014 m.



Šaltiniai: EBPO ir Lietuvos banko skaičiavimai.

E pav. TUA indeksas, kuriuo apibendrinami laikinojo darbo apribojimai, 2013–2014 m.



Šaltiniai: EBPO ir Lietuvos banko skaičiavimai.

¹⁰ Neskaiciuojamas Bulgarijos, Kipro, Maltos ir Rumunijos indeksas.

darbdavio iniciatyva gali būti nutraukiama tiek mažai darbo sutarčių. Šie skaičiai veikiausiai rodo dažnai minimą praktiką, kai atleidžiami darbuotojai iš darbo išeidavo „savo noru“ ir negaudavo išeitinių išmokų. Kad atleidimą ribojančių nuostatų Lietuvoje ne visada laikomasi, pastebi ir tarptautinės institucijos (European Commission 2015b; OECD 2016). Tai leidžia daryti prielaidą, kad, atleidžiant darbuotoją, Lietuvoje išeitinės išmokos ne visada mokamos. Dėl šios prielaidos taikymo Lietuvos TUA indekso reikšmė sumažėtų nuo 2,23 iki maždaug 1,73. Vis dėlto hipotetiškai sumažintą indekso reikšmę lyginti su kitų šalių indekso reikšmėmis nėra visiškai pagrįsta. Daugumos naujų ES šalių išsivystymo lygis yra panašus į Lietuvos, todėl dalis jų gali susidurti su panašiu darbuotojų atleidimo apribojimų nesilaikymu. Tiesa, ES šalyse senbuovėse ši problema turėtų būti mažesnė, todėl perskaičiuotą reikšmę lyginti su šios grupės šalimis prasminga. Mažesnė turėtų būti tik dviejų šalių – JK ir Airijos – indekso reikšmė.

Taigi gali būti, kad, praktikoje pasitaikantys darbuotojų atleidimo apribojimai, kitaip nei reglamentuojami teisės aktuose, yra pakankamai negriežti, panašūs į taikomus pagal anglosaksiškąjį modelį. Panašią išvadą padarė ir TVF (IMF 2014). Tiesa, ne visos įmonės patiria vienodus apribojimus: tos, kurios laikosi visų atleidimą reglamentuojančių nuostatų, patiria vidutinio griežtumo, jų nesilaikančios įmonės – gana negriežtus apribojimus.

2.3. Samdos pagal terminuotas darbo sutartis apribojimai

Lietuvos TUA indeksas, kuriuo apibendrinami darbuotojų samdos pagal terminuotas darbo sutartis ir darbo per laikinojo įdarbinimo įmones apribojimai, yra daug didesnis nei naujųjų ES šalių ar šalių senbuvių indeksų vidurkiai (žr. E pav.). Visose ES šalyse, išskyrus Prancūziją ir Liuksemburgą, taikomi mažesni nei Lietuvoje apribojimai. Didelį jų griežtumą Lietuvoje lemia ypač ribojama samda pagal terminuotas darbo sutartis. Darbo per laikinojo įdarbinimo agentūras apribojimai yra mažesni maždaug pusėje tiek naujųjų ES šalių, tiek senbuvių.

Samdos pagal terminuotas darbo sutartis apribojimai vertinami pagal tris kriterijus: kokiais atvejais galima sudaryti tokias sutartis, kiek kartų jas galima pratęsti, kokia maksimali šių sutarčių trukmė, įskaitant galimus pratęsimus. Šie kriterijai leidžia paaiškinti, kodėl Lietuvos TUA indeksas yra daug didesnis nei naujųjų ES šalių ar senbuvių indeksų vidurkiai (žr. F pav.).

Svarbiausia priežastis – Lietuvoje negalima sudaryti terminuotos darbo sutarties dėl nuolatinio pobūdžio darbo, išskyrus atvejus, kai sukuriama nauja darbo vieta (nuo 2015 m. rugpjūčio mėn. išimtis nebetaikoma, tačiau sudarant indeksą į tai neatsižvelgta, nes remtasi 2014 m. sausio 1 d. galiojusiais teisės aktais). Daugelis ES šalių numato daugiau atvejų, kai galima sudaryti terminuotas darbo sutartis (pvz., kai asmuo įsidarbina pirmą kartą, dalyvauja ADRP ir kt.), arba jų sudarymo visai neriboja. Kita priežastis – draudimas pratęsti terminuotą darbo sutartį. Vis dėlto kyla abejonių, ar tikrai toks draudimas Lietuvoje taikomas. Terminuotą sutartį dažnai galima pratęsti neribotą skaičių kartų, tačiau jos trukmė, įskaitant pratęsimus, negali būti ilgesnė nei 5 metai.

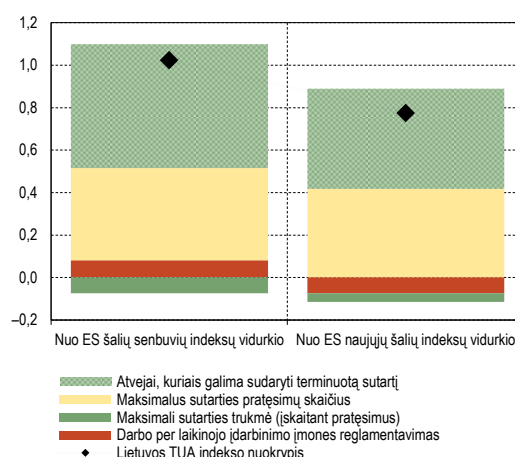
Dėl minėtų aplinkybių Lietuvos TUA indeksas gali ne visai tiksliai rodyti šiuo metu galiojančių apribojimų griežtumą. Taigi, tikslinga jo reikšmę perskaičiuoti darant dvi prielaidas dėl terminuotų darbo sutarčių: tokių sutarčių negalima sudaryti dėl nuolatinio pobūdžio darbo, net jeigu sukuriama nauja darbo vieta; jas pratęsti galima neribotą skaičių kartų. Vis dėlto ir perskaičiuota indekso reikšmė (sumažėjusi nuo 3,21 iki 2,96) yra daug didesnė nei naujųjų ES šalių ar senbuvių indeksų vidurkiai, ir, taip skaičiuojant, griežtesni tampa ne tik Prancūzijos ir Liuksemburgo, bet ir Ispanijos bei Estijos taikomi apribojimai.

Apskritai Lietuvoje taikomi samdos pagal terminuotas darbo sutartis apribojimai yra vieni iš griežčiausių ES. Nepagrįsta manyti, kad praktikoje pasitaikantys apribojimai skiriasi nuo numatomų teisės aktuose. Pagal terminuotas darbo sutartis iš tikrųjų samdoma retai: 2015 m. Lietuvoje pagal jas dirbo tik 2,1 proc. darbuotojų, iš ES šalių mažiau tik Rumunijoje.

3. Kas pasikeis dėl naujojo socialinio modelio?

Naujasis Darbo kodeksas (LRS 2016)¹¹ tiek samdymą pagal terminuotas darbo sutartis, tiek atleidimą ribos mažiau. Jame nebedraudžiama terminuotas darbo sutartis sudaryti dėl nuolatinio pobūdžio darbo. Tiesa, tokių sutarčių negalės būti sudaroma daugiau nei 20 proc. visų darbdavio sudaromų darbo sutarčių, be to, nuo 5 iki 2 metų trumpės maksimali sutarties trukmė. Šios sąlygos turėtų padėti išvengti pernelyg dažno terminuotų darbo sutarčių taikymo. Naujajame Darbo kodekse numatomos penkios naujos darbo sutarčių rūšys: darbo keliems darbdaviams, darbo vietos dalijimosi, laikinojo

F pav. Lietuvos TUA indekso, kuriuo apibendrinami samdymo pagal terminuotas darbo sutartis apribojimai, nuokrypio nuo ES šalių indeksų vidurkių veiksniai, 2013–2014 m.



Šaltiniai: EBPO ir Lietuvos banko skaičiavimai.

¹¹ Priimtas 2016 m. rugsėjo 14 d., taip pat jo pakeitimai, priimti 2016 m. lapkričio 3 d.

darbo, projektinio darbo, pameistrystės. Pastarųjų dviejų rūšių sutartys yra gana panašios į terminuotas darbo sutartis, todėl jos taip pat sudarys daugiau galimybių darbuotojus samdyti tam tikram laikui.

Mažiau bus ribojimas ir darbuotojų atleidimas. Priežasčių, dėl kurių galima atleisti darbuotoją, daugėja, o atleidimo sąnaudų pastebimai mažėja. Sutartį nutraukiant darbdavio iniciatyva ir nesant darbuotojo kaltės, darbdavio mokama išeitinė išmoka bus 0,5 arba 2 mėn. vidutinio darbo užmokesčio dydžio. Numatyta pagal ankstesnį Darbo kodeksą išmoka sudarė nuo 1 iki 6 mėn. vidutinio darbo užmokesčio dydžio. Numatoma galimybė atleisti darbuotoją dėl bet kokios nediskriminacinės priežasties¹², t. y. darbdavio valia. Tokiu atveju darbuotojas bus įspėjamas prieš tris darbo dienas ir jam bus sumokama 6 vidutinių darbo užmokesčių dydžio išeitinė išmoka.

Galiausiai naujasis socialinis modelis numato didesnes nedarbo išmokas, be to, bus paprasčiau įgyti teisę jas gauti. Numatoma ir galimybių didinti lėšas ADRP priemonėms, tačiau ar jos bus didinamos, dar nėra aišku. Plačiau nedarbo išmokų ir ADRP priemonių poveikis ekonomikai aptartas P. Lastausko ir J. Stakėno (2016) straipsnyje.

Išvados

Iki šiol taikytas socialinis modelis nedarbo išmokų ir ADRP priemonių vaidmenį saugant darbuotojus nuo nedarbo pasekmių numatė palyginti nedidelį. Daug svarbesni buvo atleidimo ir samdymo pagal terminuotas darbo sutartis apribojimai. Jie turėjo skatinti darbdavius atleisti kuo mažiau darbuotojų, o ypač didelės išeitinės išmokos darbuotojui turėjo kompensuoti jo prarandamas pajamas. Galima sakyti, gana daug darbuotojų apsaugos naštos teko darbdaviams. Vis dėlto darbuotojus toks socialinis modelis saugojo menkai. Kaip minėta, gana dažna buvo tokia praktika, kai atleidžiami darbuotojai iš darbo išeidavo „savo noru“ ir negaudavo išeitinių išmokų. Tačiau ne visi darbdaviai galėjo šia praktika naudotis ir tie, kurie laikėsi visų atleidimą reglamentuojančių darbo kodekso nuostatų, mokėjo vienas didžiausių išeitinių išmokų ES. Naujuoju socialiniu modeliu bandoma daugiau atsakomybės už darbuotojų apsaugą suteikti nedarbo socialinio draudimo sistemai ir ADRP, kartu mažinti samdymo ir atleidimo apribojimus.

Literatūra

Blanchard O., Jaumotte F., Loungani P. 2013: *Labor Market Policies and IMF Advice in Advanced Economies During the Great Recession*: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2013/sdn1302.pdf>.

European Commission 2015a: *Unemployment Benefits With a Focus on Making Work Pay*: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/2015/unemployment_benefits_20151126.pdf.

European Commission 2015b: *Country Report: Lithuania 2015*. Commission Staff Working Document: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/cr2015_lithuania_en.pdf.

IMF 2014: *Baltic Cluster Report*: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14117.pdf>.

LRS 2016: Lietuvos Respublikos Seimas. *Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (suvestinė redakcija)*, XII-2603, 2016 m. rugsėjo 14 d.: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/f6d686707e7011e6b969d7ae07280e89/KEBbUdLrYi>.

OECD 2016: *OECD Economic Surveys LITHUANIA*: <https://www.oecd.org/eco/surveys/Lithuania-2016-overview.pdf>.

Per metus iš darbo atleista tiek, kiek gyvena Rietave: 2015: *Verslo žinios*: <http://vz.lt/vadyba/personalo-valdymas/2015/10/31/per-metus-is-darbo-atleista-tiek-kiek-gyvena-rietave>

¹² Diskriminacinės priežastys yra lytis, rasė ir kt.

3 PRIEDAS. Lietuvos socialinio modelio reforma: socialinio draudimo pakeitimai ir mokesčių pleištai

Mokestinės pajamos, gaunamos iš darbo jėgos apmokestinimo, sudaro reikšmingą valdžios sektoriaus pajamų dalį daugelyje ES valstybių. Darbo mokesčiai ne tik suteikia valdžios sektoriui pajamų, bet ir daro įtaką darbo veiksnio paklausai bei pasiūlai. Visų pirma, darbo mokesčių dydis daro įtaką namų ūkių sprendimui, ar dalyvauti darbo rinkoje ir kiek valandų dirbti. Be to, darbo apmokestinimas yra svarbus veiksnys, į kurį atsižvelgiama apsisprendžiant, kiek pajamų norima gauti kitais būdais, pavyzdžiui, iš šešėlinės ekonominės veiklos. Kaip darbo paklausos pusės veiksnys, darbo mokesčiai turi įtakos įmonių sprendimams samdyti darbuotojus. Todėl šiame apžvalgos priede bus nagrinėjamas darbo pajamų tiesioginis apmokestinimas Lietuvoje ir ES valstybėse, vertinamas numatomų 2017 m. apmokestinimo pakeitimų, susijusių su socialinio modelio nuostatomis ir 2017 m. biudžeto projektu, poveikis.

Stebint, kaip sunkiai po nuosmukio atsigauna Europos valstybių ekonomika, pastaruosius keletą metų vis buvo rekomenduojama ES valstybėms mažinti darbo apmokestinimą, ypač mažas pajamas gaunančių asmenų (Euro grupė 2014). Pagrindinė šių siūlymų priežastis yra ta, kad mažesnis darbo apmokestinimas gali darbo rinką padaryti lankstesnę. Jį mažinant, mažėja mokesčių pleištai (angl. *tax wedge*) – skirtumas tarp darbdavio patiriamų sąnaudų darbuotojo samdai ir to darbuotojo gaunamo darbo užmokesčio atskaičius mokesčius. Sumažinti vidutinį darbo apmokestinimą galima ir didinant mokesčių pleišto intervalą, nes apatinė riba rodo namų ūkių, gaunančių mažiausias pajamas ir turinčių vaikų, mokesčių pleišto dydį, o viršutinė – namų ūkių, kurie dažniausiai yra sudaryti iš vieno asmens ir gauna gerokai didesnes už vidutines pajamas, mokesčių pleišto. Mokesčių pleištai ir jo intervalo apatinė riba turi ypač reikšmingą poveikį mažas pajamas gaunantiems asmenims. Kadangi šių asmenų darbo pasiūlos elastingumas pajamų atžvilgiu didesnis, mažesni darbo jėgos mokesčiai didina jų pajamas bei paskatas dirbti ir taip daro teigiamą įtaką bendrajam užimtumo lygiui.

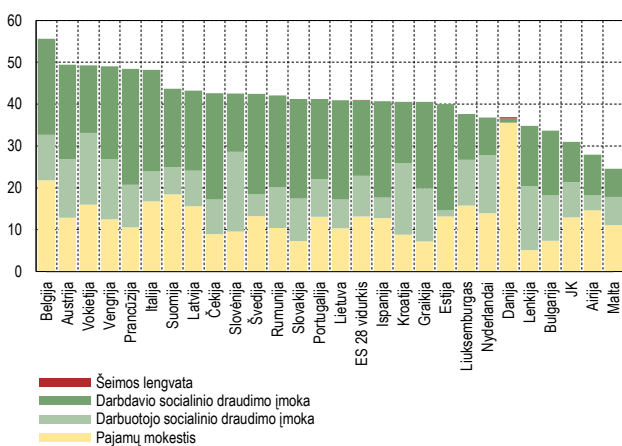
Šie ir kiti mokesčių pleišto poveikio kanalai plačiai nagrinėjami ekonominio pobūdžio literatūroje. Joje pateikiama įrodymų, kad darbo veiksnio paklausos elastingumas daugiausia didėja dėl glaudesnės valstybių ekonominės integracijos, didėjančio įmonių mobilumo ir jo didinamo darbdavių jautrumo darbo sąnaudoms (Lichter ir kt. 2014). Teigiama, kad toms valstybėms, kuriose darbdaviai patiria didelę mokesčių našta, ilgesniu laikotarpiu kyla kapitalo nuotėkių ir mažesnis ekonominio aktyvumo rizika. Maža ribinė darbo mokesčių norma dažniausiai teigiamai veikia mažesnes pajamas gaunančių namų ūkių darbo pasiūlą, nes šių namų ūkių elastingumas pajamų atžvilgiu yra didesnis (Saez 2001). Mokestinį pleišto mažinant, mažėja nedarbas. Empirinio pobūdžio literatūroje pateikiama įrodymų, kad darbo mokesčius su nedarbo lygiu sieja koreliacinis ryšys. Pavyzdžiui, teigiama, kad nedarbo lygio padidėjimas XX a. pabaigos pramoninėse Europos valstybėse daugiausia buvo susijęs su gerokai padidintais darbo mokesčiais ir dėl to padidėjusiu mokesčių pleištu. Panašūs rezultatai pateikiami ir naujesnėje EBPO studijoje. Joje teigiama, kad didelis mokesčių pleištai yra vienas iš svarbiausių nedarbą didinančių veiksnių, o jo sumažinimas 10 proc. punktų sudarytų prielaidas EBPO tirtose valstybėse beveik 3 proc. punktais mažėti nedarbo lygiui (Bassanini, Duval 2006).

Mokesčių pleišto poveikis netiesiogiai analizuojamas ir nagrinėjant fiskalinės devalvacijos (angl. *fiscal devaluation*) poveikio ekonomikai kanalus. Fiskalinė devalvacija yra politikos įrankis, tarptautinių institucijų dažnai rekomenduojamas valstybėms, patiriančioms konkurencingumo problemų. Klasikinis jos pavyzdys yra socialinio draudimo įmokų sumažinimas, šio sprendimo neigiamą poveikį valdžios sektoriaus balansui kompensuojant papildomomis pajamomis iš padidinto pridėtinės vertės mokesčio. Dėl tokio mokesčių pakeitimo mažėja mokesčių pleištai, o poveikis ekonomikai yra labai panašus į nominaliojo valiutos kurso nuvertėjimo poveikį, daromą, kai atlyginimai yra mažai lankstūs, o rinkos – pakankamai konkurencingos (Farhi ir kt. 2011). Šios krypties moksliniuose straipsniuose dažniausiai nustatomas fiskalinės devalvacijos teigiamas poveikis ekonomikos aktyvumo augimui trumpuoju ir ilguoju laikotarpiu. Kaip apibendrinta EK studijoje, dauguma empirinio pobūdžio tyrimų rezultatų patvirtina teiginį, kad darbo apmokestinimo sumažinimas ir (arba) pakeitimas vartojimo apmokestinimu didina BVP augimo tempą ilguoju laikotarpiu, tačiau poveikio dydis priklauso ir nuo kitų veiksnių (European Commission 2011).

A pav. nurodomi 2014 m. darbo pajamų mokesčių pleišto dydžiai ir struktūra ES valstybėse. Matyti, kad mokesčių pleištai Lietuvoje sudarė apie 40 proc. ir buvo artimas ES vidurkiui. Estijos ir Lenkijos rodiklis buvo mažesnis nei Lietuvos, o Latvijos – šiek tiek didesnis. Nagrinėjant mokesčių pleišto struktūrą matyti, kad didžiausią Lietuvos, kaip ir Estijos, mokesčių pleišto dalį sudaro darbdavio mokamos socialinio draudimo įmokos, tačiau likusią Estijos pleišto dalį sudaro pajamų mokesčiai, o Lietuvos darbuotojo mokamų socialinio draudimo įmokų ir pajamų mokesčio dalys yra labai panašios. Lenkijos mokesčių pleišto sudaranti pajamų mokesčio dalis yra mažiausia iš visų duomenis pateikusių ES valstybių, o didžiausią jo dalį sudaro darbuotojo mokamos socialinio draudimo įmokos. Vis dėlto, kai nevertinami tam tikri aspektai, kurie gali būti svarbūs vertinant darbo veiksnio apmokestinimo skaidrumą, paprastumą ir įtaką šešėlinei ekonomikai, mokesčių pleišto struktūra gali būti mažiau svarbi nei jo lygis.

A pav. Mokesčių pleištai ir jo struktūra ES valstybėse, 2014 m. (asmens, gaunančio vidutinį darbo užmokestį)

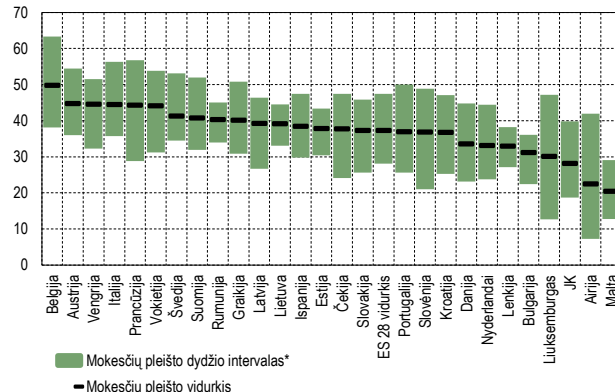
Procentai, palyginti su darbo sąnaudomis



Šaltiniai: EK ir Lietuvos banko skaičiavimai.

B pav. Mokesčių pleišto dydžio intervalai ES valstybėse, 2014 m.

Procentai, palyginti su darbo sąnaudomis



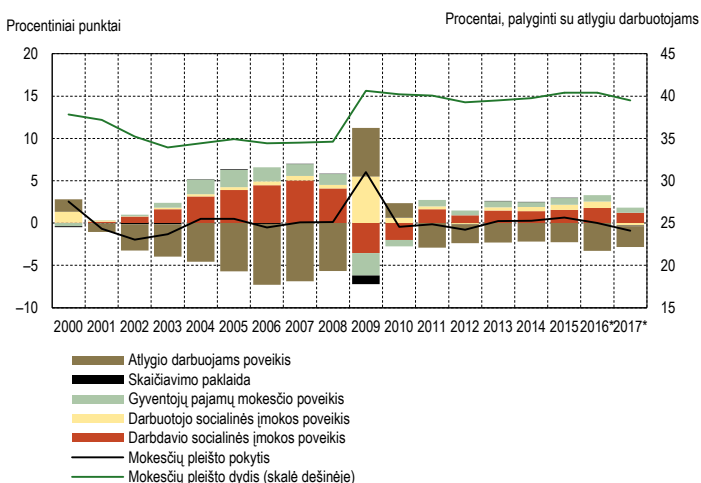
Šaltiniai: EK ir Lietuvos banko skaičiavimai.

* Mokesčių pleišto dydžio intervalas apskaičiuotas pagal EK pateikiamus namų ūkių mokesčių pleišto duomenis, atsižvelgiant į namų ūkio sudėtį (1 asmuo; 1 asmuo, turintis 2 vaikus; 2 asmenys; 2 asmenys, turintys 2 vaikus) ir pajamų lygį (33 proc., 50 proc., 67 proc., 100 proc., 125 proc. arba 167 proc. vidutini darbo užmokesčio).

Mokesčių pleišto dydžiui įtakos turi įvairios mokesstinės lengvatos. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (LRS 2002) numato, kad apskaičiuojant mokėtiną gyventojų pajamų mokestį asmenims, kurių metinės pajamos neatskaičius mokesčių yra mažesnės nei 11 259 eurai (arba 938 Eur per mėnesį), taikomas neapmokestinamasis pajamų dydis (NPD), kurio maksimali suma sudaro 2 400 eurų (arba 200 Eur per mėn.). Asmenims, auginantiems vaikus iki 18 metų, taikomas 120 eurų papildomas NPD už kiekvieną auginamą vaiką. Todėl tikslesnį mokesčių pleišto dydžio pasiskirstymą ES valstybėse parodytų skaičiavimai, kuriais atsižvelgiama į namų ūkio šeiminių padėčių ir santykinį darbo užmokestį, palyginti su vidutiniu darbo užmokesčiu valstybėje (žr. B pav.). Vis dėlto Lietuvos namų ūkio, kurį sudaro vienas asmuo arba du vaikus turinčių dviejų asmenų šeima, mokesčių pleišto dydis skiriasi palyginti nedaug, t. y. jo intervalas yra gana mažas. Mažesnis intervalas užfiksuotas tik Lenkijoje ir Rumunijoje, o Estijoje ir Latvijoje jis yra gerokai didesnis. Mažas pleišto intervalas rodo, kad mokesstinė darbo samdos dalis ir ribinė darbo mokesčių norma Lietuvoje mažai tesusijusi su apmokestinamojo asmens santykinu darbo užmokesčiu ir šeimine padėtimi. Viena vertus, mažas pajamas gaunantiems namų ūkiams tai ypač aktualu sprendžiant, ar dalyvauti darbo rinkoje ir kiek dirbti. Kita vertus, mažas pleišto intervalas rodo mažai kintančią ribinę darbo mokesčių normą ir mažo progresyvumo (proporcinį) darbo apmokestinimą, todėl nemažina jau darbo rinkoje dalyvaujančių ir didesnes pajamas gaunančių namų ūkių iniciatyvų siekti didesnių pajamų.

Nagrinėjant Lietuvos mokesčių pleišto raidą, galima išskirti tris svarbesnius laikotarpius (C pav.). Pirmasis apima 2000–2003 m., per kuriuos mokesčių pleištai sumažėjo nuo maždaug 38 iki 34 proc. Pagrindinė tokio sumažėjimo priežastis buvo tai, kad po Rusijos krizės sparčiai įsibėgėjo darbo užmokesčio augimas, o tiek darbdavių mokamų socialinio draudimo įmokų, tiek ir pajamų iš gyventojų pajamų mokesčio metinis prieaugis buvo gerokai mažesnis. Tokią raidą greičiausiai lėmė per ekonomikos nuosmukio laikotarpį padidėjęs šešėlinės ekonomikos mastas. Šį teiginį patvirtinta F. Schneiderio (2002) pateikiami šešėlinės ekonomikos įverčiai, rodantys, kad šešėlinės ekonomikos masto vidurkis Lietuvoje 2000–2001 m. buvo didesnis, palyginti su tuo pačiu rodikliu 1990–1993 m. Antrasis laikotarpis, per kurį mokesčių pleištai iš esmės nesikeitė ir buvo lygus 35 proc., apima 2004–2008 m. Iš kitų makroekonominė duomenų žinome, kad šį laikotarpį Lietuvos BVP augo ypač sparčiai, daug padidėjo ir valdžios sektoriaus gaunamos pajamos, o jokių reikšmingų mokesčių tarifų pakeitimų nebuvo. Mokesčių tarifai ir juos privalančių mokėti asmenų sąrašas reikšmingai pakeisti 2009 m., t. y. į socialinį draudimą buvo įtraukti asmenys, gaunantys pajamas iš sporto veiklos, atlikėjo veiklos arba pagal autorines sutartis. Be to, 2009 m. darbuotojo mokamos socialinio draudimo įmokos išskirtos iš gyventojų pajamų mokesčio, t. y. 24 proc. gyventojų pajamų mokesčio tarifas išskaidytas į 15 proc. gyventojų pajamų mokesčio tarifą ir 9 proc. socialinio draudimo įmokos tarifą. Tikėtina, kad tai buvo pagrindinės priežastys, kad padidėjo surinktos socialinio draudimo įmokos, nors, įsismarkavus ekonomikos nuosmukiui, atlygis darbuotojams per metus sumažėjo šeštadaliu. Dėl to mokesčių pleištai 2009 m. ūgtelėjo

C pav. Mokesčių pleišto raida Lietuvoje 2000–2017 m.



Šaltiniai: Statistikos departamentas, Finansų ministerija ir Lietuvos banko skaičiavimai.

* Prognozė, Lietuvos banko apskaičiuota pagal Finansų ministerijos makroekonominės prognozes ir kitą informaciją.

iki maždaug 40 proc. ir iš esmės iki dabar nepasikeitė.

Mokesčių pleišto dydžiui artimiausiais metais įtakos turės Lietuvos Respublikos Seimo patvirtinti arba planuojami priimti darbo pajamų apmokestinimo pakeitimai. Svarbiausi iš jų yra šie:

- 2017 m. biudžetinėms įstaigoms ir Lietuvos bankui bus taikomas 0,5 proc. punkto mažesnis darbdavio socialinės įmokos tarifas: 2016 m. rugsėjo mėn. Seimas priėmė įstatymą (LRS 2016a), kuriuo įkurtas Ilgalaikio darbo išmokų fondas. Įstatyme nustatyta, kad darbdaviai, išskyrus biudžetines įstaigas ir Lietuvos banką, į ilgalaikio darbo išmokų fondą moka įmokas, sudarančias 0,5 proc. Valstybinio socialinio draudimo įstatymo nustatyta tvarka apskaičiuotų pajamų, nuo kurių skaičiuojamos socialinio draudimo įmokos;
- Valstybinio socialinio draudimo fondo 2017 m. biudžeto projekte (LRS 2016b) siūloma sumažinti draudėjų bendrąjį valstybinio pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo socialinio draudimo įmokų tarifą iki 27,3 proc. (palyginti su 27,8 proc. 2016 m.), pakeičiant tarifus atskiroms socialinio draudimo rūšims:
 - pensijų socialinio draudimo tarifą siūloma sumažinti nuo 23,3 iki 22,3 proc. punkto.;
 - nedarbo draudimo tarifą siūloma padidinti nuo 1,1 iki 1,6 proc. punkto;
 - ligos ir motinystės socialiniam draudimui bei privalomajam sveikatos draudimui tenkančios bendrojo tarifo dalys – atitinkamai 3,4 ir 3 proc. punkto – 2017 m. neturėtų keistis;
- 2017 m. didės NPD: 2016 m. gruodžio mėn. Seimas pritarė gyventojų pajamų mokesčio įstatymo pataisoms (LRS 2016c), kuriomis pagrindinis NPD padidinamas nuo 200 iki 310 eurų, papildomas NPD už vaikus – nuo 120 iki 200 eurų, taip pat proporcingai didinami neįgaliesiems taikomi NPD, atsižvelgiant į neįgalumo lygį.

Skaičiavimai rodo, kad siūlomieji pakeitimai 2017 m. mažins mokesčių pleišta. Tačiau, kaip matyti iš C pav. pateiktos prognozuojamos mokesčių pleišto raidos, šis sumažėjimas bus nedidelis ir sudarys apie 1 proc. punktą.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos darbo pajamų mokesčių pleištas, kuris šiuo metu sudaro apie 40 proc., yra labai artimas ES vidurkiui, o 2017 m. dėl Seimo priimtų arba planuojamų priimti darbo pajamų apmokestinimo pakeitimų sumažės iki maždaug 39 proc. Vis dėlto ekonominių tyrimų rezultatai rodytų, kad didesnis mokesčių pleišto sumažinimas šalies ekonomikai galėtų būti naudingas keletu aspektų. Pirma, esant mažesniai mokesčių pleištui, galėtų sumažėti kapitalo nuotėkio rizika didėjančio įmonių mobilumo ir augančios valstybių ekonominės integracijos kontekste. Antra, mokesčių pleišto intervalo praplėtimas, ypač apatinės jo ribos sumažinimas, galėtų sumažinti ribinę darbo mokesčių normą ir prisidėti prie didesnės mažesnes pajamas gaunančių namų ūkių gerovės. Lietuvos mokesčių pleišto intervalas yra vienas iš mažiausių iš ES valstybių (mažesnis tik Lenkijoje ir Rumunijoje). Trečia, spartesnis mokesčių pleišto ir darbo apmokestinimo mažinimas sudarytų sąlygas spartesniai ekonomikos aktyvumo augimui ilguoju laikotarpiu.

Literatūra

Bassanini A., Duval R. 2006: *The Determinants of Unemployment Across OECD Countries: Reassessing the Role of Policies and Institutions*. Organization for Economic Cooperation and Development, Economic Studies No. 42.

Euro grupė 2014: *Eurogroup Statement “Structural Reform Agenda – Thematic Discussions on Growth and Jobs: Common Principles for Reforms Reducing the Tax Burden on Labour”*: http://www.consilium.europa.eu/press-releases-pdf/2015/9/40802202295_lt.pdf.

European Commission 2011: *Tax Reforms in EU Member States: Tax Policy Challenges for Economic Growth and Fiscal Sustainability*. Institutional Paper No. 008.

Farhi E., Gopinath G., Itskhoki O. 2011. *Fiscal Devaluations*. National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 17662.

Lichter A., Peichl A., Sieglach S. 2014: *The Own-Wage Elasticity of Labor Demand: A Meta-Regression Analysis*. Discussion Paper No. 7958, IZA.

LRS 2002: *Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas* Nr. IX-1007, 2002 m. liepos 2 d., suvestinė redakcija nuo 2016 m. sausio 1 d. iki 2016 m. gruodžio 31 d.

LRS 2016a: *Lietuvos Respublikos garantijų darbuotojams jų darbdaviui tapus nemokiam ir ilgalaikio darbo išmokų įstatymas* Nr. XII-2604, 2016 m. rugsėjo 14 d.

LRS 2016b: *Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2017 metų rodiklių patvirtinimo įstatymo projektas* Nr. XIIP-4798, 2016 m. spalio 17 d., prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/034794f0943111e68adcd1bb2f432d1?positionInSearchResults=0&searchModelUUID>

=f3df540f-dce6-4c9d-ac0d-da13d8cd7aee.

LRS 2016c: *Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo nr. IX-1007 20 ir 38 straipsnių pakeitimo įstatymas* Nr. XIIP-4794(2), 2016 m. gruodžio 13 d.

Saez E. 2001. Using Elasticities to Derive Optimal Income Tax Rates. – *Review of Economic Studies* 68, 205–229 p.

Schneider F. 2002. *The Size and Development of the Shadow Economies of 22 Transition and 21 OECD Countries*. Discussion Paper No. 514, IZA.

Ivadas

Šiame apžvalgos priede nagrinėjama Lietuvos prekių eksporto rinkos dalies kaita nuo 2000 iki 2015 m. pabaigos pagal regionus ir pagal eksportuojamų prekių grupes. Tokia analizė prisidedama prie diskusijų apie Lietuvos ekonomikos konkurencingumą, dėl kurio pastaruosiu metu kyla vis daugiau klausimų. Eksporto rinkos dalių analizė yra vienas iš būdų tuos klausimus svarstyti.

1. Lietuvos eksporto rinkos dalies samprata ir duomenys

Lietuvos prekių eksporto rinkos dalis (toliau – Lietuvos rinkos dalis) nusako, kokią dalį šalies eksportuojamos prekės sudaro pasirinktoje rinkoje. Lietuvos rinkos daliai įvertinti naudojami du rodikliai: 1) šalies ar viso pasaulio iš Lietuvos importuojamų prekių vertė, palyginta su visu tos šalies ar viso pasaulio prekių importo verte; 2) lietuviškos kilmės prekių eksporto į tam tikrą šalį ar pasaulį vertė, palyginta su visu tos šalies ar pasaulio prekių importo verte. Abu rodikliai pasižymi tokiomis savybėmis:

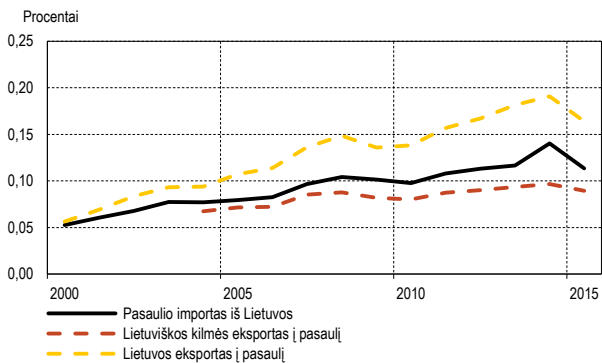
- *Jie apima tik prekių eksporto ar importo vertę.* Naudojami tik prekybos prekėmis duomenys, nes jų yra daugiau ir jie išsamesni. Lietuvos prekių eksporto vertė yra didesnė nei paslaugų eksporto.
- *Mineraliniai produktai neįtraukiami, nebent nurodyta kitaip.* Jie buvo viena svarbiausių Lietuvos eksportuojamų prekių, bet jų eksporto vertė labai svyruoja dėl pasaulinių naftos kainų pokyčių. Mineralinius produktus pašalinus, rinkos dalių raida tampa nuoseklesnė ir paprasčiau analizuojama. Naudojami duomenys pagal Standartinį tarptautinės prekybos klasifikatorių (SITC, red. 3), taigi mineraliniai produktai apima 33 grupę – „Nafta, naftos produktai ir panašios medžiagos“.
- *Pirmojo rodiklio skaitiklis apima importo duomenis.* Šalies importo duomenys labiau galimi lyginti negu agreguoti visių šalių eksporto į vieną šalį duomenys, todėl pirmasis rinkos dalies rodiklis yra pagrindinis ir, jeigu tekste nenurodyta kitaip, remiamasi būtent juo. Kai duomenų nereikia agreguoti, mažiau dėmesio galima skirti jų pateikimo metodologijų palyginimui. Tiesa, agreguojant besiskiriančių rinkų importo duomenis, metodologinių skirtumų išlieka.
- *Antrojo rodiklio skaitiklis apima eksporto duomenis.* Jie leidžia įvertinti lietuviškos kilmės prekių eksporto ir reeksporto kaitą, o lietuviškos kilmės eksporto išskyrimas leidžia vertinti šalies eksporto konkurencingumą ir struktūrinius eksporto rodiklius.
- *Rodiklių vardikliai apima pasaulio importo duomenis.* Jie naudojami plačiau nei eksporto duomenys, juos paprasčiau gauti, be to, šių rodiklių kaita nedaug skiriasi.
- *Importo duomenys imami iš duomenų bazės „JT Comtrade“.* Jie atitinka nacionalinių institucijų pateikiamus duomenis, tik importo vertė perskaičiuota JAV doleriais. Siekiant palyginamumo su Lietuvos statistikos departamento duomenimis, JT Comtrade nurodyta vertė perskaičiuojama į eurus, tam naudojant Eurostato pateikiamus valiutų kursų duomenims. Importas suskirstomas pagal šalis, iš kurių importuojama, importuojančiąsias šalis ir importuojamas prekes.
- *Importo duomenys agreguojami pagal šalis ir prekes.* Kad agregavus JT Comtrade duomenys būtų galimi palyginti, į analizę įtraukiamos tik tos šalys, kurios skelbė importo duomenis 2010 ir 2015 m. Tokių šalių yra 86, Lietuvos eksportas į jas sudarė 92,1 proc. 2015 m. Lietuvos eksporto. Agreguojant sudaromos 6 prekių grupės, jos skiriamos pagal gamybos veiksmų panaudojimą joms pagaminti¹³.
- *Eksporto duomenys imami iš Lietuvos statistikos departamento duomenų bazės.* Jie apima viso pasaulio eksportą ir yra suskirstyti pagal šalis, bet nėra suskirstyti pagal prekes.

Skirtingais būdais apskaičiuoti Lietuvos rinkos dalies rodikliai gerokai skiriasi. Pavyzdžiui, remiantis importo duomenimis nustatyta Lietuvos rinkos dalis yra 0,11 proc., o skaičiuojant Lietuvos eksporto ir pasaulio importo santykį nustatoma, kad 2015 m. ji sudarė 0,16 proc. (lietuviškos kilmės eksporto rinkos dalis – 0,09 %).

Šiuos skirtumus iš dalies galima paaiškinti skirtinga duomenų pateikimo metodika. Importo ir eksporto statistika įtraukia skirtingas prekių gabenimo išlaidas (Lietuvos statistikos departamentas 2104). Be to, dalis šalių Lietuvos reeksporto neįtraukia į importo iš Lietuvos duomenis. Iš A ir B paveikslų matyti, kad 2000 m. visi rodikliai nedaug skyrėsi, o vėliau, pradėjus spartėti reeksporto augimui, kito skirtingu tempu.

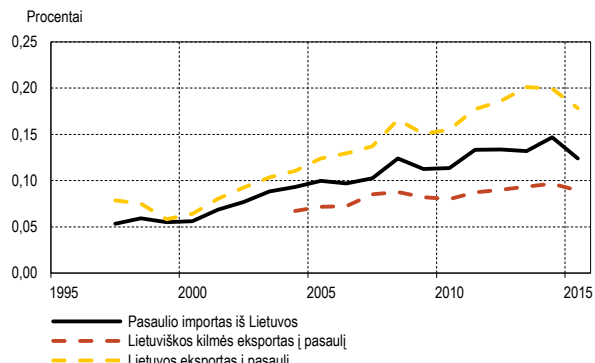
¹³ Išsamiau apie klasifikacijos ypatumus žr. Lietuvos bankas (2015).

A pav. Lietuvos eksporto rinkos dalis pasaulyje



Šaltiniai: „JT Comtrade“, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.
Pastaba: apskaičiuota remiantis „JT Comtrade“ duomenimis, lietuviškos kilmės eksportas – „JT Comtrade“ ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

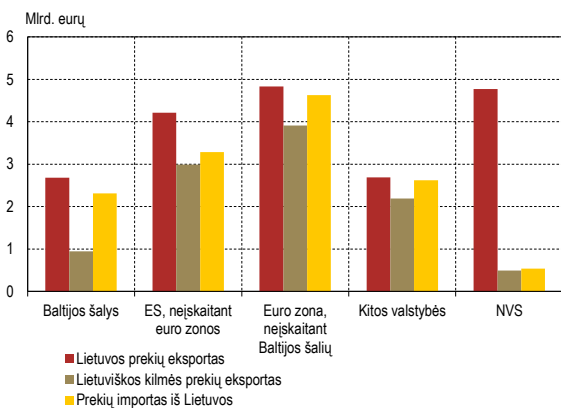
B pav. Lietuvos eksporto, įskaitant mineralinius produktus, rinkos dalis pasaulyje



Šaltiniai: „JT Comtrade“, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.
Pastaba: apskaičiuota remiantis „JT Comtrade“ duomenimis, lietuviškos kilmės eksportas – „JT Comtrade“ ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

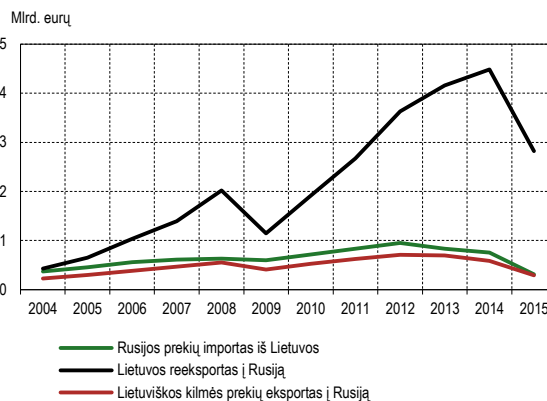
Rinkos dalies rodiklių skirtumams didžiausią įtaką daro NVS šalių, ypač Rusijos, importo ir Lietuvos eksporto duomenų nesuderinamumas. C paveiksle pateikiamas Lietuvos statistikos departamento skelbiamų užsienio prekybos duomenų ir *JT Comtrade* skelbiamų prekių importo iš Lietuvos duomenų palyginimas, iš kurio matyti, kad ES šalių importo iš Lietuvos ir Lietuvos eksporto vertė į ES panaši, o NVS regiono importas iš Lietuvos yra daug mažesnis už Lietuvos eksportą į NVS, importo rodiklis panašesnis į lietuviškos kilmės eksporto rodiklį. Panašumas tampa dar akivaizdesnis, jei lyginamas lietuviškos kilmės eksportas į Rusiją ir Rusijos importas iš Lietuvos (žr. D pav.). Prekybos su kitomis NVS šalimis duomenys taip pat pasižymi tokiu skirtumu¹⁴.

C pav. Lietuvos eksportas ir importas iš Lietuvos 2015 m.



Šaltiniai: „JT Comtrade“, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

D pav. Lietuviškos kilmės prekių eksportas į Rusiją ir Rusijos importas iš Lietuvos



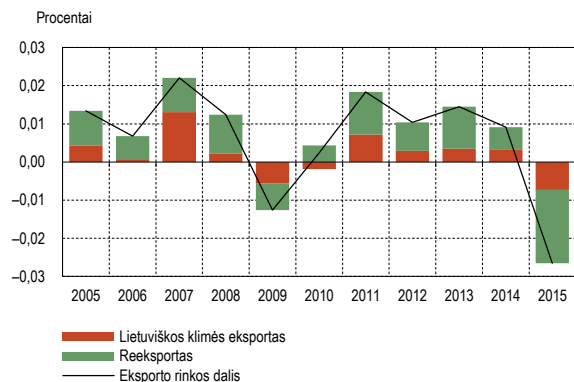
Šaltiniai: „JT Comtrade“, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

2. Lietuvos prekių eksporto rinkos dalis pasaulyje

Tik importo duomenimis grindžiamas rodiklis atskleidžia, kad Lietuvos rinkos dalis 2015 m. siekė apie 0,11 proc. Tai daugiau nei Latvijos ir Estijos rinkos dalys (atitinkamai 0,06 ir 0,09 %) ar Lietuvai tenkanti pasaulio gyventojų (0,06 %) ir BVP (0,07 %) dalis. Nors importo ir eksporto duomenimis grindžiami rodikliai skiriasi, jų kitimo tendencija panaši – aptariamam laikotarpiu Lietuvos rinkos dalis pasaulyje didėjo. Iš abiejų rodiklių matyti, kad 2000 m. ji buvo maždaug 0,05 proc., taigi iki 2015 m. pabaigos padidėjo maždaug du kartus. Panašios išvados daromos ir ankstesnėse Lietuvos ekonomikos apžvalgose (Lietuvos bankas 2013a, b) bei mokslinėje literatūroje (pvz., Stonys, Grebliauskas 2013). Tiesa, tam tikros rinkos dalies Lietuva neteko 1999 m., per Rusijos krizę, ir 2009 m., pasaulinės finansų krizės metu. Lietuvos rinkos dalis augo lėčiau ir net mažėjo 2014–2015 m., susidarius prastai padėčiai NVS regione.

¹⁴ TVF skelbiami duomenys rodo, kad NVS šalių importas iš Lietuvos tam tikrais laikotarpiais tampa panašesnis į visą Lietuvos eksportą, o ne į lietuviškos kilmės eksportą. Taip yra todėl, kad tais laikotarpiais, kai TVF negauna duomenų iš šalių, juos modeliuoja pagal prekybos partnerių (šiuo atveju – Lietuvos) eksportą, o jis labai skiriasi nuo lietuviškos kilmės eksporto. Todėl dalis NVS šalių duomenų (pvz., Uzbekistano, Tadžikistano, Moldovos ir Kirgizijos) vienais laikotarpiais atspindi visą Lietuvos eksportą, kitais – tik lietuviškos kilmės eksportą.

E pav. Lietuvos prekių eksporto rinkos dalies kaita (antrasis rodiklis)

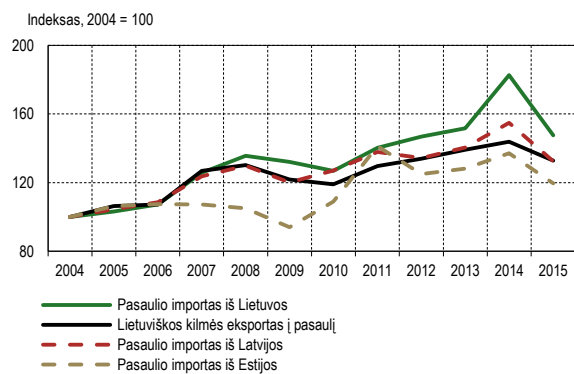


Šaltiniai: „JT Comtrade“, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Kitus 30 proc. rinkos dalies plėtros paaiškina lietuviškos kilmės eksportas. Jis kito dėl įvairių priežasčių, tačiau čia aptariami investicijų, konkurencingumo ir euro kurso pokyčiai.

Ilguoju laikotarpiu lietuviškos kilmės eksporto rinkos dalis kinta dėl investicijų ir gamybos pajėgumų plėtros (žr. G pav.). Nuo 2004 m. iki finansų krizės investicijos Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse augo kur kas greičiau nei daugumoje šalių (pvz., ES), ir tai leido modernizuoti Baltijos šalių įmones ir gerokai plėsti rinkos dalis. Lietuvos eksporto plėtrai ypač svarbios buvo investicijos apdirbamojoje gamyboje, nes šio sektoriaus pagaminamų prekių eksportas sudaro per 75 proc. lietuviškos kilmės prekių eksporto. Ypač daug investicijų sulaukė baldų ir chemijos pramonė, kurios eksporto vertė būna viena didžiausių. Kita vertus, investicijų raida galima aiškinti ir eksporto plėtros sulėtėjimą. Per finansų krizę investicijos visose Baltijos šalyse krito, ir kritys buvo santykinai didesnis nei kitose ES šalyse. Nors rinkos dalys iš karto sumažėjo palyginti nedaug, jų augimas trumpam sulėtėjo. Po finansų krizės investicijos Baltijos šalyse vėl ėmė augti greičiau nei ES, ir tai sudarė prielaidas tolesniam rinkos dalių didėjimui. Tiesa, pastaraisiais metais investicijų raida Baltijos šalyse nėra išskirtinai palanki: ES investicijų dalis Latvijoje mažėja nuo 2012 m., Estijoje – nuo 2013 m., o Lietuvoje nuo 2014 m. beveik nekinta.

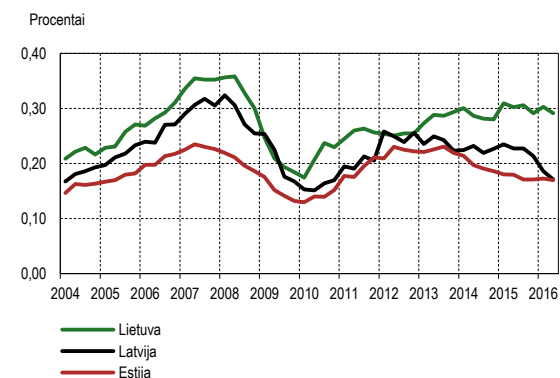
F pav. Baltijos šalių prekių eksporto rinkos dalių raida



Šaltiniai: „JT Comtrade“, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.
Pastaba: apskaičiuota remiantis „JT Comtrade“ duomenimis, lietuviškos kilmės eksportas – „JT Comtrade“ ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Nuo 2004 iki 2015 m. pabaigos apie 70 proc. Lietuvos rinkos dalies prieaugio lėmė reeksporto plėtra. 2014 m. reeksportas jau sudarė beveik pusę Lietuvos eksporto. Iš dalies ir dėl palyginti mažo darbo atlygio Lietuvoje Lietuvos reeksportuotojų turimų žinių apie aplinkines rinkas bei patogios Lietuvos geografinės padėties prekės iš Vakarų šalių buvo reeksportuojamos į Baltijos ir NVS šalis (žr. Notten 2015). 2014–2015 m. reeksporto plėtra sustojo, daugiausia dėl prastos padėties NVS regione, ypač Rusijos taikomų prekybos apribojimų ir krizės Rusijoje. Nors dalis vežėjų sugebėjo persiorientuoti į kitas rinkas, eksporto rinkos dalis nebeaugo. Prie to prisidėjo ir administraciniai ribojimai Vakarų šalyse (pvz., Vokietijoje), sunkinę galimybes konkuruoti mažais vežėjų atlyginimais. Sumenkus verslo galimybėms rytinėse šalyse, Lietuvos vežėjai intensyviau ėmė pervežti prekes tarp Vakarų valstybių. Tai gerino vežėjų padėtį, tačiau nedidino reeksporto.

G pav. Baltijos šalių investicijų (bendrojo pagrindinio kapitalo formavimo) ES, neįskaitant gyvenamųjų pastatų, dalis



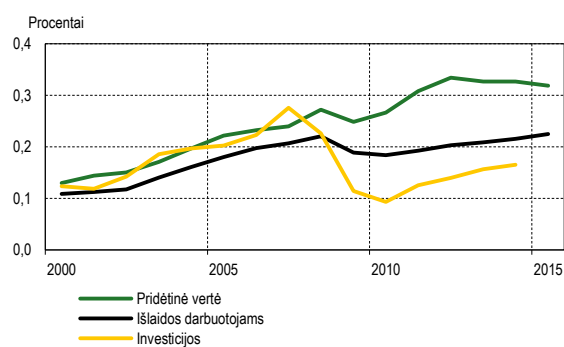
Šaltiniai: Eurostatas ir Lietuvos banko skaičiavimai.
Pastabos: nominalieji rodikliai; duomenys pašalinus sezoninį skirtumą.

Lietuviškos kilmės eksporto raidą gali veikti ir Lietuvos eksporto konkurencingumas. Vienas iš būdų tai nustatyti yra pridėtinės vertės ir išlaidų kitimo bei lygio analizė, leidžianti netiesiogiai įvertinti konkurencingumą. Tikėtina, kad Lietuvos konkurencingumas mažėtų, jei išlaidos Lietuvoje augtų daugiau nei kitose šalyse (pvz., išlaidos darbuotojų samdai), o sukuriama pridėtinė vertė – ne tiek, kiek ji auga kitose šalyse. Taip pat tikėtina, kad Lietuva yra konkurencinga, jei sugebama sukurti daugiau pridėtinės vertės mažesnėmis išlaidomis negu ES. Turimi duomenys leidžia nustatyti tam tikrų rūšių Lietuvos ekonominės veiklos sukuriamą pridėtinę vertę, išlaidas darbuotojams bei investicijas, tai palyginti su atitinkamais ES rodikliais ir nustatyti struktūrines dalis. Tokios Lietuvos apdirbamosios gamybos ir žemės ūkio dalys, apskaičiuotos remiantis 28 ES šalių pridėtinės vertės ir išlaidų dirbantiesiems duomenimis ir 20 ES šalių investicijų duomenimis, yra pavaizduotos H ir I pav. Neapimami Belgijos, Ispanijos, Jungtinės Karalystės, Kipro, Kroatijos, Portugalijos, Rumunijos, Slovėnijos investicijų duomenys. Šios šalys sudaro apie 25 proc. ES bendrojo pagrindinio kapitalo formavimo, todėl ES investicijų apdirbamojoje gamyboje ir žemės ūkyje dalys Lietuvoje sumažinamos 25 proc.

Iš apskaičiuotų rodiklių matyti, kad Lietuvos apdirbamoji gamyba buvo konkurencinga iki 2008–2009 m. ekonominio nuosmukio ir po jo, nors nuo 2013 m. jos konkurencingumas mažėja. Iš H pav. matyti, kad Lietuvos apdirbamoji gamyba pridėtinės vertės santykinai mažesnėmis išlaidomis sukurdavo daugiau nei ES šalys, o tai didina tikimybę, kad Lietuva yra konkurencinga. Iki nuosmukio aptariami Lietuvos apdirbamosios gamybos rodikliai kito gana vienodai – didėjo Lietuvos apdirbamosios gamybos sukuriamos pridėtinės vertės dalis, bet kartu ir išlaidų dirbantiesiems dalis. Kadangi pridėtinė vertė ir išlaidos dirbantiesiems gana ilgai augo proporcingai, galima daryti prielaidą, kad Lietuvos apdirbamoji gamyba buvo konkurencinga, nors konkurencingumas ir nekito. Po ekonominio nuosmukio pridėtinė vertė kurį laiką augo santykinai greičiau nei ES, o išlaidos darbuotojams sumažėjo. Jos sumažėjo todėl, kad Lietuvoje buvo atleista santykinai daugiau darbuotojų ir santykinai labiau sumažinti atlyginimai. Tai ir rodė, kad Lietuvos apdirbamosios gamybos konkurencingumas gerėja. Ekonomikai toliau augant, pradėta samdyti daugiau darbuotojų, pradėjo kilti darbo užmokestis, ir išlaidos darbuotojams kilo greičiau nei ES. Tuo metu Lietuvos apdirbamosios gamybos sukuriamos pridėtinės vertės dalis, palyginti su atitinkamu ES rodikliu, sparčiai augo po krizės, bet nuo 2013 m. augti nustojo. Todėl apdirbamosios gamybos konkurencingumas mažėjo, nors tai dar nereiškia, kad ji nekonkurencinga.

Tai, kad nuo 2013 m. Lietuvos apdirbamosios gamybos sukuriamos pridėtinės vertės dalis ES nustojo augti, buvo svarbus ūkio raidos pasikeitimas. Jis daug nulemtas išorinių veiksnių: 2013 m. pradėjo kristi naftos kainos, dėl to sumažėjo rafinuotų naftos produktų gamybos sukuriama pridėtinė vertė¹⁵. 2014–2015 m. prie to prisidėjo ir Rusijos taikomi importo apribojimai bei ekonominis nuosmukis NVS šalyse, nes sumažėjo Lietuvos apdirbamosios gamybos kuriamų produktų, skirtų NVS šalims, poreikis. Tačiau veikė ir vidinės priežastys: ėmė rasti darbuotojų trūkumas, suprastėjo investicijų raida. Ekonominio nuosmukio metu investicijos į apdirbamąją gamybą Lietuvoje sumažėjo daug labiau nei ES, jų dalis vis dar gerokai mažesnė už prieškrizinį lygį.

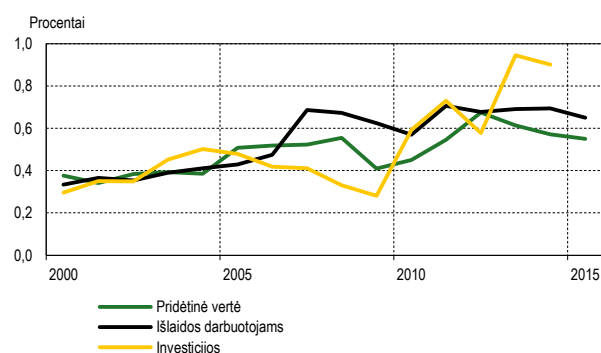
H pav. Lietuvos apdirbamosios gamybos rodikliai, palyginti su ES apdirbamosios gamybos rodikliais



Šaltiniai: Eurostatas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Pastabos: nominalieji rodikliai; duomenys pašalinus sezoninį svyravimą.

I pav. Lietuvos žemės ūkio rodikliai, palyginti su ES žemės ūkio rodikliais

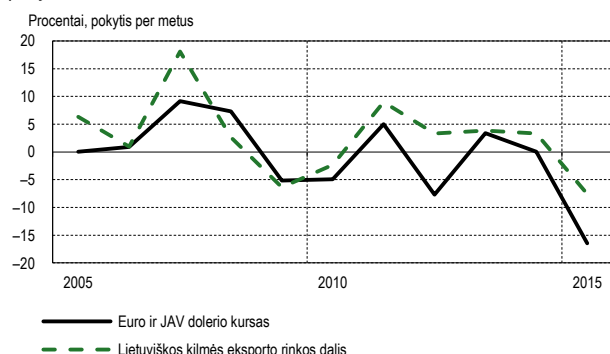


Šaltiniai: Eurostatas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Pastabos: nominalieji rodikliai; duomenys pašalinus sezoninį svyravimą.

Nekonkurencingumas grėsmę rinkos dalių plėtrai kelia ir žemės ūkyje. Jau ne vienus metus išlaidos Lietuvoje žemės ūkio darbuotojams yra santykinai pastovios, o pridėtinės vertės jie sukuria santykinai mažiau nei ES šalys. Nuo 2010 m. investicijos žemės ūkyje, ypač į mašinas ir renginius, auga sparčiau. Tiesa, kol kas akivaizdžių investicijų rezultatų nematyti, nebent tai, kad išlaidos dirbantiesiems pastaruosius kelerius metus auga tiek pat, kiek ES, nepaisant šalyje sparčiau nei ES šalyse kylančio darbo užmokesčio.

J pav. Lietuviškos kilmės prekių eksporto rinkos dalies ir valiutos kurso pokyčiai



Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas, Eurostatas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Lietuviškos kilmės eksporto rinkos dalies rodikliai reaguoja į euro kurso svyravimus, taigi staigus 2015 m. rinkos dalies sumažėjimas gali būti susijęs ir su jais (žr. J pav.). Valiutų kursų svyravimai keičia santykinę nominaliąją eksportuojamų prekių vertę. Pavyzdžiui, euro nuvertėjimas JAV dolerio atžvilgiu reiškia, kad teks mokėti mažiau dolerių už eurus įkainojamas prekes, o už doleriais įkainojamas prekes teks mokėti tiek pat dolerių. Be to, šalims, kurių pagrindinė valiuta yra euras, tenka santykinai daugiau eurų išleisti prekėms, įkainojamoms doleriais. Trumpuoju laikotarpiu tai mažina Lietuvos rinkos dalies rodiklį, nors realusis eksportas nebūtinai bus pakitęs.

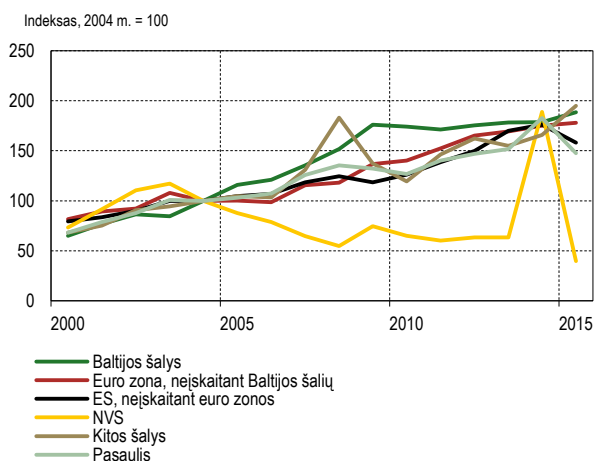
¹⁵ Kadangi naftos produktai sudaro gana didelę Lietuvos apdirbamosios gamybos dalį, naftos kainų sumažėjimas jos rezultatus Lietuvoje veikia labiau nei kitose ES šalyse.

Nors nuvertėjęs euro kursas gali skatinti importą iš šalių, kurios prekes parduoda eurais, tokios paskatos gali nepakakti trumpuoju laikotarpiu prarastai rinkos daliai atsverti. Tai lemia daug priežasčių, įskaitant ir tai, kad užtrunka sudaryti arba pakeisti prekybos sutartis su tomis šalimis, ne visi eksportuotojai ir importuotojai būna pakankamai apsidraudę nuo valiutos kurso svyravimų ar spėja pakeisti kainas.

Vis dėlto šiuo atveju valiutos kurso svyravimas nėra ženklas, kad Lietuvos eksportuotojai susiduria su konkurencinumo problema, nes euro ir JAV dolerio kurso svyravimas priklauso nuo reikšmingesnių ekonominių veiksnių¹⁶. Tačiau įtakos Lietuvos eksportuotojams jis gali turėti, tiesa, tai aktualiau tik tam tikroms prekių grupėms. Valiutos kursas aktualnis tų prekių eksportui, kurios gali būti nesunkiai parduodamos rinkose, kur kainos kyla. Prie tokių prekių galima priskirti žemės ūkio produktus ir kitas gamybai reikalingas žaliavas.

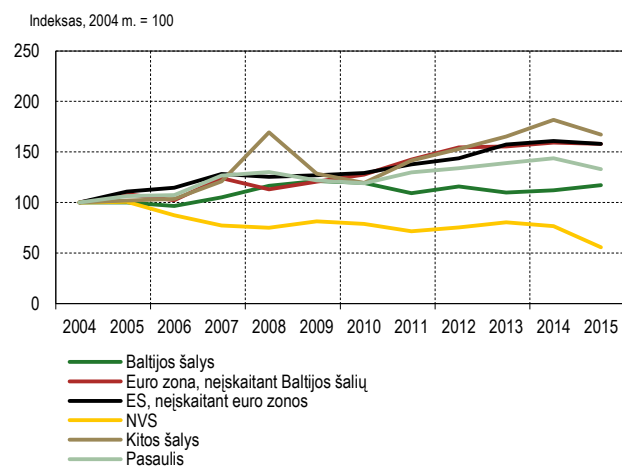
Tam tikrų rinkos dalies kaitos veiksnių galima pastebėti ir išskaidžius Lietuvos eksportą pagal regionines rinkas. Nuo 2000 m., ypač įstojus į ES, Lietuvos rinkos dalis pasaulio regionuose kito nevienodai – daugumoje jų didėjo, o NVS mažėjo arba nekito (žr. K pav.)¹⁷. Ypač Lietuvos rinkos dalis nuo 2000 iki 2008 m. didėjo Baltijos šalyse ir kitose (ne ES ir ne NVS) pasaulio šalyse. Per šį laikotarpį ji išaugo apie tris kartus, daugiausia dėl reeksporto, o lietuviškos kilmės eksportas kito mažiau (žr. L pav.). Nuo 2009 m. Lietuvos rinkos dalis Baltijos šalyse iš esmės nesikeitė. Rinkos dalis kitose (ne ES ir ne NVS) šalyse 2009–2010 m. labai sumažėjo, vėliau augo iki 2015 m. Šios šalys pastaruoju metu pastebimai prisideda prie Lietuvos rinkos dalies didėjimo – 2015 m. eksportas į jas sudarė apie 20 proc. viso Lietuvos eksporto. Ypač didelės įtakos turi Lietuvos eksportas į JAV, Ukrainą, Norvegiją ir Saudo Arabiją. Iki 2008 m. didėjo ir rinkos dalis euro zonos šalyse bei ne euro zonos ES šalyse. Ji didėjo ir po pasaulinės finansų krizės, kai atsigavo Lietuvos ekonomikos atvirasis sektorius. Kita vertus, Lietuvos rinkos dalis NVS regione iki 2008 m. mažėjo, o po pasaulinės finansų krizės iš esmės nesikeitė, išskyrus paskutinius metus.

K pav. Lietuvos prekių eksporto rinkos dalis pasaulyje ir regionuose (pirmasis rodiklis)



Šaltiniai: „JT Comtrade“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

L pav. Lietuviškos kilmės prekių eksporto rinkos dalis pasaulyje ir regionuose (antrasis rodiklis)



Šaltiniai: „JT Comtrade“, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

3. Lietuvos eksporto rinkos dalis ES

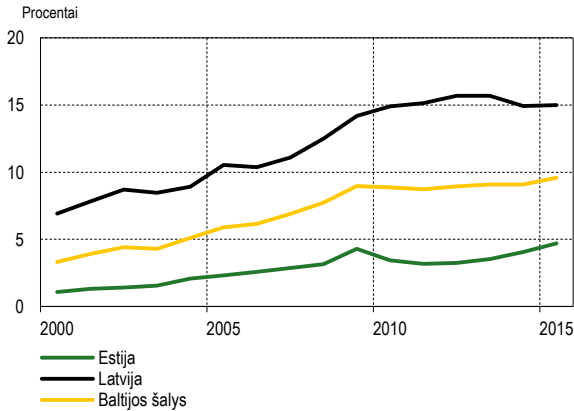
Lietuvos rinkos dalis ES nagrinėjama rinką suskaidant į Baltijos šalių rinką ir ES, neįskaitant Baltijos šalių, rinką.

Lietuvos rinkos dalis Baltijos šalyse yra gana didelė – beveik 10 proc. Tam tikrų smulkesnių produktų eksporto rinkos dalis dar didesnė. 2015 m. Lietuvos prekės sudarė beveik pusę Baltijos šalių aliejinių augalų ir sėklų importo, virš 40 proc. tabako ir perdirbto tabako, apie trečdalią pieno produktų ir paukščių kiaušinių bei javų grūdų ir grūdų produktų importo. Lietuvos rinkos dalis Latvijoje nuo 2010 m. laikėsi ties 15 proc. (žr. M pav.). Estijoje Lietuvos užimama rinkos dalis mažesnė, sudaro apie 5 proc., bet didėja.

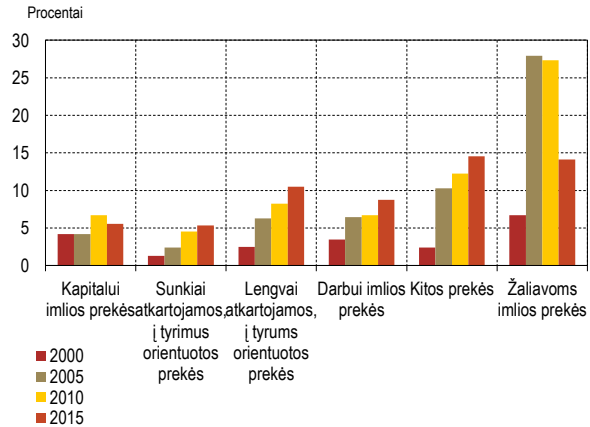
Nedidelį pastarųjų metų rinkos dalių Baltijos šalyse, ypač Latvijoje, augimą iš dalies galima paaiškinti dviem veiksniais – Ignalinos atominės elektrinės uždarymu ir nutrukusia trąšų eksporto į šį regioną plėtra. Tai matyti iš N paveikslu, kur elektra priskiriama prie kapitalui imlių prekių, o trąšos – prie žaliavoms imlių prekių grupės. 2015 m., palyginti su 2010 m., kapitalui imlių prekių rinkos dalis sumažėjo, nes sumažėjo elektros energijos importas iš Lietuvos uždarius Ignalinos atominę elektrinę. Lietuvos rinkos dalis, neįskaitant elektros energijos ir mineralinių produktų, Baltijos šalyje augo, nors ir lėčiau nei iki 2009 m. Labai sumažėjo Lietuvos Baltijos šalių rinkoje užimama trąšų rinkos dalis: 2007 m. ji sudarė 44, o 2015 m. – tik 14 proc. Maždaug tiek padidėjo Rusijos rinkos dalis, taigi Lietuvos užimta rinkos dalis atiteko Rusijos eksportuotojams. Tačiau trąšų eksportas į kitas šalis augo, todėl Lietuvos trąšų eksporto rinkos dalis pasaulyje nesumažėjo.

¹⁶ ECB įvardijo dvi priežastis, dėl kurių euro kursas 2015 m. svyravo. Tai skirtinga didžiųjų šalių verslo ciklo kaita ir pinigų politika (ECB 2015).

¹⁷ JT Comtrade duomenys rodo, kad Baltarusijos importas iš Lietuvos 2014 m., palyginti su 2013 m., paauugo 7 kartus (ypač dėl vaisių ir daržovių, mašinų ir įrangos importo), tačiau Lietuvos statistikos departamento ir TVF duomenys rodo prekybos sumažėjimą. Tikėtina, kad tai lemia skirtinga prekybos apskaita.



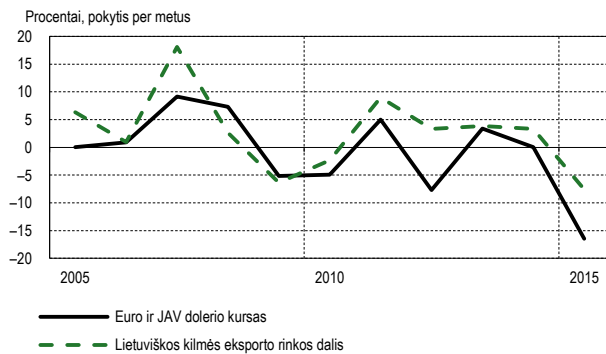
Šaltiniai: „JT Comtrade“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.



Šaltiniai: „JT Comtrade“, Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Lietuvos rinkos dalis kitose ES šalyse yra kur kas mažesnė nei Baltijos šalyse, tačiau eksporto į ES, neįskaitant Baltijos šalių eksporto vertė, 2015 m. duomenimis, yra 3,4 karto didesnė, ir didžioji jos dalis yra lietuviškos kilmės prekės. Lietuvos rinkos dalis euro zonoje, neįskaitant Baltijos šalių, siekia apie 0,16 proc., o Lietuvos rinkos dalis ES, neįskaitant euro zonos šalių, – 0,28 proc. Vis dėlto tam tikrų prekių grupių eksportas užima didesnę rinkos dalį: 2015 m. Lietuvai teko 7,2 proc. viso ES, neįskaitant euro zonos šalių, žaliavinės odos ir kailių importo, 6,4 proc. trašų importo, 3,7 proc. tabako ir perdirbto tabako importo ir 3,0 proc. baldų importo. Panašios buvo ir Lietuvos rinkos dalys euro zonoje, neįskaitant Baltijos šalių, išskyrus žaliavinės odos ir kailių rinkos dalį (pastaroji daug mažesnė).

O pav. Baltijos šalių prekių eksporto rinkos dalis ES, neįskaitant Baltijos šalių



Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas, Eurostatas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Nors Lietuvos rinkos dalis ES maža, nagrinėjama laikotarpiu – nuo 2000 m., ypač po įstojimo į ES, – ji sparčiai augo. Iki 2015 m. padidėjo beveik du kartus ir gerokai pralenkė kitų Baltijos šalių užimamas rinkos dalis. 2000 m. visų trijų Baltijos šalių rinkos dalys (ypač euro zonoje) buvo panašios, o 2015 m. Lietuvos rinkos dalis jau lenkė kitų Baltijos šalių rinkos dalis du kartus. Rinkos dalis kitose ES šalyse labiau augo dėl lietuviškos kilmės eksporto. Nuo 2004 iki 2015 m. lietuviškos kilmės prekių rinkos dalis padidėjo 67 proc. Didėjo daugumos prekių rinkos dalis, o tai rodė konkurencingumą (žr. P pav.). Prie didėjimo gerokai prisidėjo Lietuvos baldų¹⁸, trašų, tabako ir perdirbto tabako, mėsos ir jos gaminių, pieno ir jo produktų bei žuvų¹⁹ eksporto didėjimas.

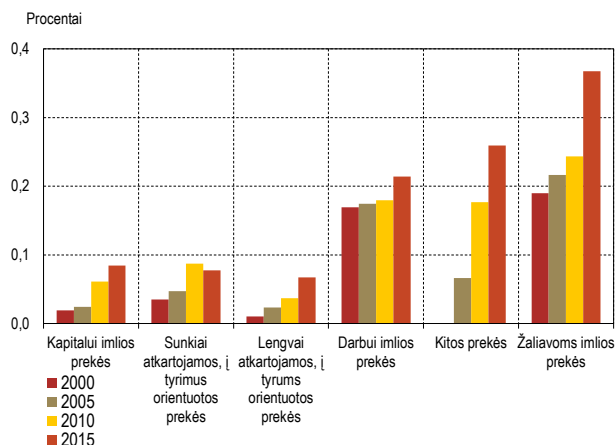
2014–2015 m. konkurencija tam tikrose ES rinkose padidėjo ir tai sunkino Lietuvos galimybes konkuruoti, ypač pieno ir baldų rinkose. Prie didesnės konkurencijos prisidėjo Rusijos paskelbti importo apribojimai. Ypač jie paveikė pieno produktų eksportą. Kadangi tiek Lietuva, tiek ES pieno produktų eksportuoja daugiau, negu importuoja, užsivėrus Rusijos rinkai tokių produktų pasiūla tapo perteklinė. Krito pieno kainos, didėjo poreikis jį parduoti kitose valstybėse. Lietuvos pieno gamintojai jose pardavė santykinai mažiau produkcijos nei kitos šalys, todėl Lietuvos pieno pramonės rinkos dalis ir sumažėjo. Šis sumažėjimas reikštų, kad Lietuva atsidūrė prastesnėje konkurencinėje padėtyje, vis dėlto daroma ir palankesnių išvalgų. Antai pastebima, kad pastaraisiais metais, kai pieno kainos krito, ES pieno bendrovių gamybos išlaidos didėjo (EU Milk Market Observatory 2016). Tikėtina, kad dalis jų dirba nuostolingai, kad išsaugotų rinkos dalis trumpuoju laikotarpiu. Tokia padėtis ilgai tęstis neturėtų. Prie didesnės konkurencijos prisidėjo ir atsigauanti pietinių ES šalių ekonomika. Šios šalys pradėjo plėsti tam tikrų produktų gamybą ir didinti eksportą. Portugalija, Ispanija, Graikija, Kipras didino baldų eksportą į ES, ir šių šalių eksporto plėtra pralenkė Lietuvos eksporto augimą. Nors šios šalys su Lietuva konkuruoja nebūtinai tuose pačiuose regionuose, apskritai konkurencija ES yra padidėjusi. Tiesa, naujausi duomenys rodo, kad pietinių šalių baldų eksporto augimo tempai letėja, o Lietuvos – didėja, tad aptarti Lietuvos eksporto raidos pokyčiai gali būti vertintini ir kaip trumpalaikiai.

¹⁸ Čia turima mintyje SITC 82 prekių kategorija „Baldai ir jų dalys; patalynės reikmenys, čiužiniai, čiužinių karkasai, dekoratyvinės pagalvėlės ir kiti kimštiniai baldų reikmenys“.

¹⁹ SITC 3 prekių kategorija: „Žuvis (išskyrus jūrų žinduolius), vėžiagyviai, moliuskai ir kiti vandens bestuburiai bei gaminiai iš jų“.

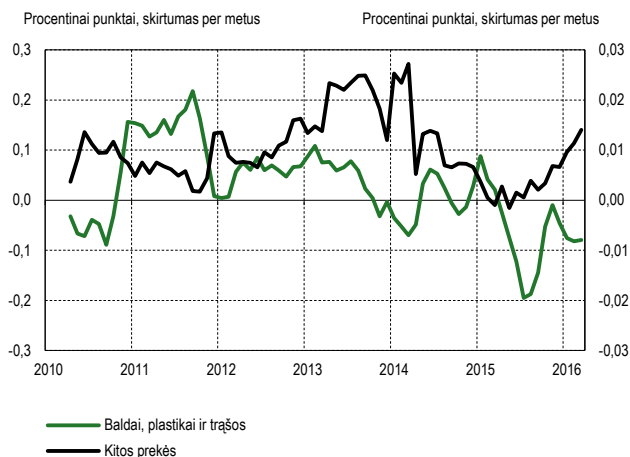
Kol kas sunku teigti, kad Lietuva susiduria su konkurencingumo problemomis ES, nebent keliose rinkose. Kadangi dviejų stambių produktų grupių (baldų ir plastikų) rinkos dalis mažėja, tai blogina bendrą Lietuvos rinkos dalies raidą ES. Jei šias produktų bei trašų²⁰ grupes pašalintume, matytume, kad kitų prekių rinkos dalis auga nuo 2011 m. (žr. R pav.). Tiesa, 2012–2013 m. ji padidėjo kiek daugiau. Prie to prisididėjo laikinai pablogėjusi padėtis pietų ES šalyse. 2011 m. jose kilo antra recesijų banga (pvz., Ispanijoje ir Italijoje), mažėjo tų šalių importas ir kartu eksportas tų ES šalių, kurios su pietų ES šalimis intensyviai prekiauja (pvz., Vokietija, Olandija). Kadangi Lietuva su pietų ES rinkomis prekiauja palygti nedaug, o eksportas į kitas ES šalis toliau kilo, Lietuvos rinkos dalis ES didėjo greičiau. Pietų ekonomikoms 2013–2014 m. ėmus atsigauti, Lietuvos rinkos dalis ES vėl ėmė didėti lėčiau. Visu aptariamu laikotarpiu Lietuva pietų ES šalyse rinkos dalies neprarado – ji net padidėjo, ypač Ispanijoje, kur iš pradžių didėjo Lietuvos baldų eksportas, o vėliau – plastikų, trašų ir javų eksportas. Ispanija tapo viena svarbesnių Lietuvos prekybos partnerių euro zonoje.

P pav. Lietuvos eksporto rinkos dalis ES, neįskaitant Baltijos šalių, pagal prekių grupes



Šaltiniai: „JT Comtrade“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

R pav. Lietuvos eksporto rinkos dalies metinė kaita ES, neįskaitant Baltijos šalių (3 mėn. vidurkiai)



Šaltiniai: Eurostatas ir Lietuvos banko skaičiavimai.

4. Lietuvos eksporto rinkos dalis NVS šalyse

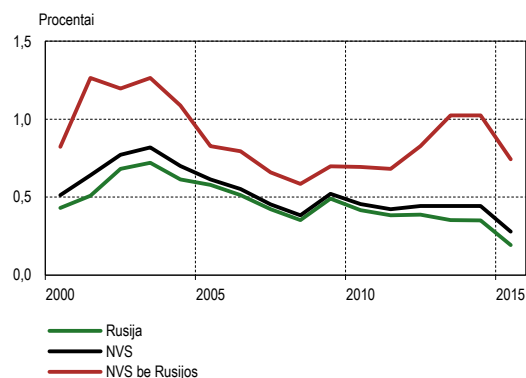
Lietuvos rinkos dalis NVS šalyse siekia 0,28 proc.²¹ Ji yra sumažėjusi, ypač mažėjo Lietuvai įstojus į ES. Nors Lietuva NVS šalyse prarasdavo rinkos dalį iki finansų krizės, pastaraisiais metais ši tendencija pakito: rinkos dalis Rusijoje mažėjo, tačiau kitose NVS šalyse bent iki 2014 m.²² didėjo. 2015 m. rinkos dalis visame NVS regione gerokai sumažėjo dėl Rusijos paskelbtų importo apribojimų ir bendro šių šalių ekonominio nuosmukio, neigiamai paveikusių prekybos sąlygas su šiomis valstybėmis.

Lietuvos prekybos su NVS plėtrą nuolat veikia šio regiono nestabilumas. Rusija patyrė ekonominį nuosmukį 1999,

2009 ir 2015 m. Lietuvos eksportuotojai susiduria ir su problemomis muitinėse, todėl patiria nuostolių. Be to, 2014 m. Rusija paskelbė apribojimus įvežti produktus (pvz., mėsos ir pieno produktus), kurie itin svarbūs Lietuvos eksporto struktūroje. Tokiomis aplinkybėmis Lietuvos eksportuotojams vis patrauklesnės tampa alternatyvios rinkos, ypač ES.

Rusijos ir NVS rinkos pasižymi dideliu pelningumu, todėl Lietuvos įmonės vis dėlto ieško būdų, kaip į jas patekti ir apsidrausti nuo rizikos. Vienas iš būdų tai padaryti – Lietuvai investuoti NVS regione – prisidėjo prie Lietuvos rinkos dalių rodiklių mažėjimo tame regione. Baldų pramonė, viena didžiausių Lietuvos eksportuotojų, turi įmonių, įsteigtų Rusijoje ir Baltarusijoje, todėl mažėja poreikis baldus eksportuoti iš Lietuvos. Darbo jėga Rusijoje santykinai pigesnė, transportavimo sąnaudos mažesnės, vietinei produkcijai netaikomi muitų mokesčiai, išvengiama trukdžių muitinėse, sumažinamas svyruojančio rublio kurso poveikis.

S pav. Lietuvos prekių eksporto rinkos dalis NVS



Šaltiniai: „JT Comtrade“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

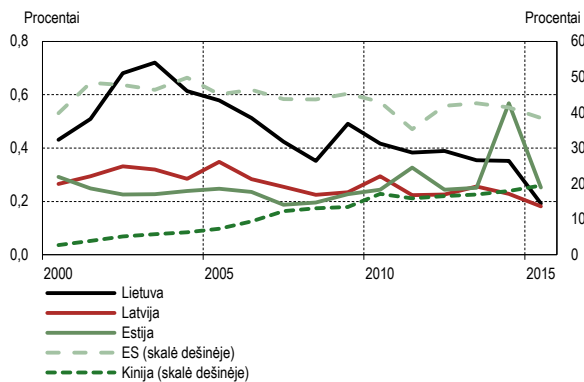
²⁰ Nors trašų rinkos dalis iki 2015 m. kilo, jų eksportui būdingi dideli svyravimai iš dalies dėl to, kad jas gamina ir eksportuoja tik kelios įmonės.

²¹ Šie duomenys neapima didelės dalies reeksporto, kuris 2015 m. sudarė 90 proc. viso eksporto į NVS, todėl labiau tinka Lietuvos pramonės ir žemės ūkio konkurencingumo, o ne viso eksporto analizei.

²² „JT Comtrade“ kol kas paskelbtų tik penkių NVS šalių 2015 m. duomenys. Jų 2014 m. duomenys prilyginti 2013 m. duomenims dėl Baltarusijos duomenų specifikos.

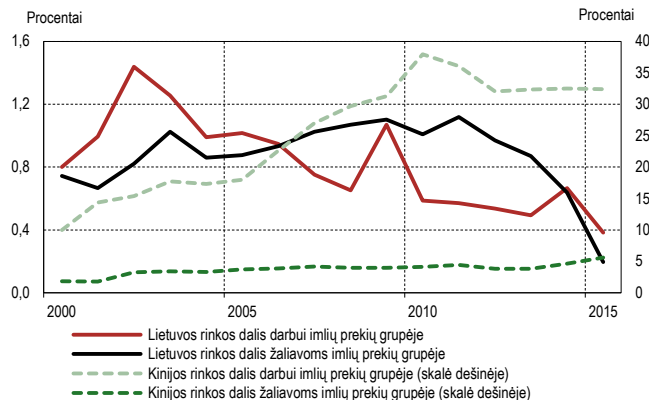
Svarbi ir didėjanti konkurencija Rusijoje. Per pastaruosius penkerius metus sumažėjo maždaug dviejuose trečdalių SITC produktų grupių, įskaitant ir baldų, eksporto į Rusiją dalis²³. Iš Rusijos importo duomenų matyti, kad apžvelgiamu laikotarpiu Lietuva ir dauguma ES šalių rinkos dalį prarado, o Kinijos rinkos dalis Rusijoje padidėjo (žr. T pav.)²⁴. Ypač didėjo darbu imlių prekių Kinijos prekių ir kitos grupės – lengvai atkartojamų, į tyrimus orientuotų Kinijos prekių – eksporto dalys. Kiekviena viršija 30 proc. Taigi, Lietuvos eksporto rinkos dalies sumažėjimas tam tikruose sektoriuose (pvz., drabužių ir avalynės) gali būti siejamas ir su Kinijos eksporto augimu. Kita vertus, Kinija mažiau eksportuoja žaliavoms imlių prekių. Todėl Lietuvos įmonės čia plėtėsi labiau, bent jau iki 2014 m., kol nebuvo pritaikyti apribojimai maisto produktams (žr. U pav.).

T pav. Lietuvos ir kitų šalių prekių eksporto rinkos dalis Rusijoje



Pastaba: ES eksportas apima mineralinius produktus.
Šaltiniai: „JT Comtrade“, TVF ir Lietuvos banko skaičiavimai.

U pav. Lietuvos ir Kinijos tam tikrų prekių grupių eksporto rinkos dalis Rusijoje

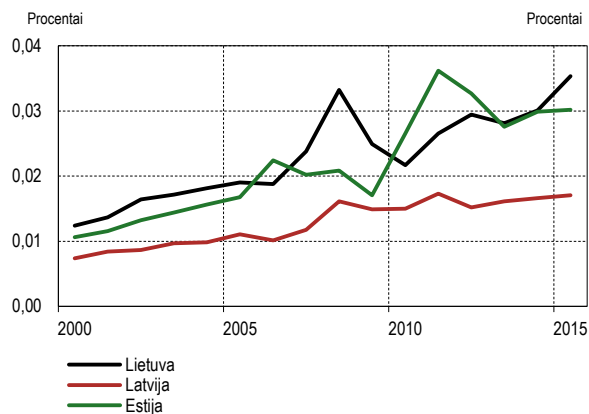


Šaltiniai: „JT Comtrade“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

5. Lietuvos eksporto rinkos dalis kitose šalyse

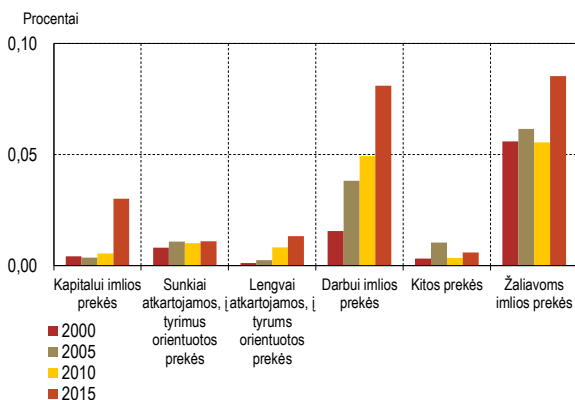
Kitose šalyse Lietuvos rinkos dalis aptariamam laikotarpiu didėjo, tačiau 2015 m. buvo tik 0,04 proc. Panašiai didėjo ir kitų Baltijos šalių rinkos dalys (žr. V pav.). Gerokai padidėjo rinkos dalis JAV, Norvegijoje, Turkijoje, Indijoje ir Japonijoje. Tiesa, po finansų krizės Lietuvos rinkos dalys Norvegijoje, Turkijoje ir Indijoje kilo lėčiau, o JAV ir ypač Japonijoje (dėl tabako ir tabako gaminių eksporto) sparčiau. Ėmė didėti Lietuvos rinkos dalis Kinijoje, ypač 2014–2015 m.

V pav. Baltijos šalių prekių eksporto rinkos dalis kitose šalyse



Šaltiniai: „JT Comtrade“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Z pav. Lietuvos prekių eksporto rinkos dalis kitose šalyse pagal prekių grupes



Šaltiniai: „JT Comtrade“ ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Lietuvos rinkos dalys augo daugumos prekių grupių (žr. Z pav.), taigi iš esmės Lietuvos eksporto konkurencingumas vis gerėjo. Rinkos dalys šiose šalyse augo daugiausia dėka trašų ir baldų eksporto (tiesa, šių prekių rinkos dalių plėtra po pasaulinės finansų krizės vis dėlto sulėtėjo), tabako, javų, kamštienos ir medienos gaminių, metalo gaminių, surenkamų statinių eksporto (šių prekių rinkos dalių plėtra po finansų krizės paspartėjo). Tiesa, 2015 m. nuvertėjus eurui, baldų rinkos dalis krito, ypač JAV, todėl tikėtina, kad euro ir JAV dolerio kursas svarbus rinkos dalių kaitai aptariamose šalyse.

²³ Svarbi išimtis – trašų eksportas. Rinkos dalis pavyko padidinti ir tokių prekių grupių, kaip cukrus, cukraus gaminiai ir medus, gėrimai, neorganiniai chemikalai, kamštiena ir mediena, įvairūs maisto produktai ir mišiniai.

²⁴ Išimtis yra Estija. Jai Rusijoje pavyko išsaugoti panašią rinkos dalį 15 metų, tačiau prie to labai prisidėjo Estijos eksportuojama nuotolinių ryšių (telekomunikacijų) ir garso įrašymo bei atkūrimo aparatai ir įranga. Estijos rinkos dalis, neįskaitant šių prekių, sumažėjo.

Eksportas į aptariamą šalį pasižymi didesne produktų koncentracija. Keturios prekių grupės (baldai, trašos, javai ir tabakas) sudaro 44 proc. viso Lietuvos eksporto į šias šalis, o jų eksportas į ES sudaro 27 proc. viso eksporto. Todėl šių prekių eksporto kaita turi didelę įtaką rinkos dalims aptariamose šalyse. Pavyzdžiui, dėl didelio trašų eksporto į Indiją 2008 m. Lietuvos rinkos dalis labai paaugo (žr. U pav.), o vėliau daugiausia dėl jo kryčio sumažėjo. Gana didelė produktų koncentracija gali būti aiškinama tuo, kad Lietuvoje nedaug stambių įmonių, gaminančių produktus, kuriuos būtų galima eksportuoti į tolimus kraštus. Be to, šiose rinkose negalioja bendros ES taisyklės, taigi, siekiant plėtoti eksportą čia, tenka daugiau investuoti į rinkų paiešką, verslo ryšių palaikymą, produktų pritaikymą šioms rinkoms.

Išvados

Lietuvos rinkos dalis pasaulyje nuo 2000 m. nuosekliai didėjo, išskyrus tam tikrus ekonominio nuosmukio metus. Atlikta analizė rodo, kad didžioji dalis Lietuvos rinkos dalių augimo yra pelnyta dėl reeksporto ir investicijų. Lietuvos rinkos dalys augo daugumoje regionų ir įvairių produktų grupių, tik NVS regione sumažėjo. Tai galima paaiškinti Lietuvos įmonių persiorientavimu eksportuoti į alternatyvias rinkas, Lietuvos investicijomis NVS regione ir didėjančia konkurencija, kurią lemia kai kurios sėkmingai augančios besiformuojančios rinkos ekonomikos šalys, pavyzdžiui, Kinija.

2014–2015 m. Lietuvos rinkos dalių plėtra sulėtėjo. Prie sulėtėjimo prisidėjo kritęs eksportas dėl Rusijos įvestų prekybos apribojimų, padidėjusi konkurencija ES šalyse. 2015 m. stipriai nuvertėjo euro kursas, o tai irgi galėjo prisidėti prie rinkos dalių rodiklių kritimo trumpuoju laikotarpiu. Nors konkurencija didėja ir darbo užmokestis Lietuvoje kyla greičiau nei daugelyje kitų ES šalių, kol kas nėra pagrindo teigti, kad Lietuvos rinkos dalys neauga dėl per didelių darbo sąnaudų: pirma, mažėja tik kelių produktų rinkos dalys ir tik NVS regione; antra, apdirbamojoje gamyboje, kuri labiausiai prisideda prie Lietuvos eksporto, išlaidų darbuotojams ir sukuriamos pridėtinės vertės santykis nuo pasaulinės finansų krizės pabaigos padidėjo gerokai mažiau nei visoje ES.

Literatūra

EU Milk Market Observatory 2016: *EU Gross Margin, 2016 1st quarter*.

ECB 2015: *Annual Report 2015*.

Lietuvos bankas 2013a: Lietuvos eksporto rinkos dalių kaitos veiksniai 2000–2011 m. – *Lietuvos ekonomikos apžvalga. 2013 gegužės mėn.*, 13–15.

Lietuvos bankas 2013b: Lietuvos eksporto rinkos dalies ES raida: struktūrinis vertinimas. – *Lietuvos ekonomikos apžvalga. 2013 lapkričio mėn.*, 13–14.

Lietuvos bankas 2015: *Lietuvos konkurencingumo apžvalga*. Lietuvos bankas, Teminių straipsnių serija Nr. 8: https://www.lb.lt/lietuvos_konkurencingumo_apzvalga.

Notten T. E. 2015: The Economic Importance and Determinants of Lithuanian Re-exports. – *Pinigų studijos* 2, 5–26.

Stonys M., Grebliauskas A. 2012: Lietuvos pramonės eksporto konkurencingumo vertinimas. – *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai* 6(2), 49–72.

Lietuvos statistikos departamentas 2014: *Užsienio prekybos statistinės apskaitos metodika*: http://osp.stat.gov.lt/documents/10180/585363/Uzsienio_prekybos_metodika.pdf.